SKAS

3 • 2005

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA • SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND

Suomen keskiajan arkeologian seuran jäsenlehdessä julkaistaan tietoa yhdistyksen toiminnasta ja keskiajan arkeologiaan liittyvistä seminaareista ja tapahtumista. Lehdessä julkaistaan artikkeleita, kirjojen ja muiden julkaisujen arvosteluja sekä muita keskiajan ja uuden ajan arkeologiaan liittyviä juttuja.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaistavaksi tarkoitettu aineisto päätoimittajalle viimeistään kuukautta ennen lehden julkaisupäivää. Tekstit toimitetaan disketillä tai sähköpostilla (liitetiedostoina) WP, Open Office tai Microsoft Word -muodossa tallennettuina ja ilman tekstiin tehtyjä muotoiluja. Pitkiin artikkeleihin liitetään alle 100 sanan englanninkielinen abstrakti. Kuvat (viivapiirrokset, mustavalkokuvat, värikuvat ja diat) lähetetään joko alkuperäisinä tai digitaalisina CD-levyllä jolloin ne palautetaan kirjoittajalle lehden ilmestymisen jälkeen. Vain poikkeustapauksina sähköpostilla liitetiedostoina. Mustavalkoiset viivapiirrokset lähetetään GIF-muodossa ja valokuvat JPEG-muodossa (10-laatu). Kuvien tarkkuuden on oltava 300 pistettä tuumalle (dpi). Lehden sähköpostiosoite on skas.lehti@netti.fi .

Jäsenlehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa. Seuraavan lehden ilmestymispäivä on 15.12. 2005.

Julkaisija: Suomen keskiajan arkeologian seura -
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry
osoite: SKAS c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

Päätoimittaja: Georg Haggrén
Nurmilinnuntie 3 C 26, 02620 Espoo
040-771 5640
georg.haggren@jippii.fi

Taitto: Martti Lampila
Vanhanpappilantie 70, 13300 Hämeenlinna
050-320 1326
vanha.pappila@mail.htk.fi

Toimituskunta: Hannele Lehtonen
0400-537670, hannele-maria.lehtonen@pp.inet.fi
Marianna Niukkanen
040-732 9907, marianna.niukkanen@nba.fi
Jussi-Pekka Taavitsainen
050-576 6187, justaa@utu.fi
Hanna-Leena Salminen
050-5845222, hanna-leena.salminen@utu.fi
Terhi Mikkola
050-5822526, terhi.mikkola@helsinki.fi
Tanja Ratilainen
040-579 9974, tratilainen@yahoo.com
Henrik Jansson
040-5713514, henrik.jansson@helsinki.fi

Kannen ja seuran logo: luusta valmistettu keskiaikainen sakkinappula. Löydetty Kuusiston linnan kaivauksilta 2001. Museovirasto. Suunnittelu: Markus Kivistö

Abstraktien kielentarkastus: Rodger Juntunen Kannen suunnittelu: Mikael Manninen

Sisällys:

Eva Ahl
Nådendals klosters forskningshistoria – forskning kring en monumental fornlämning
Sivu 4

Ilana Rimón
Arkeologista aaltoliikettä. Porvoon tutkimushistoriaa 1800-luvulta nykypäivään
Sivu 21

V.-P. Suhonen
Raaseporin kaupunki
Sivu 30

Sanna Jokela
Nahkaa Luostarikorttelista osa II – poimintoja Aboa Vetuksen jalkinelöydöistä
Sivu 36

Georg Haggrén
Mankby ja Esboby – Kaksi arvokasta kylätonttia Espoossa
Sivu 43

Sanna Jokela
Juhani Rinne ja kadonneiden luurankojen arvoitus
Sivu 51

Eva Ahl ja Mia Lempiäinen
Viipurin keskiaika nykyisestä näkökulmasta – raunioita, neuvostorealismia ja ripaus haikeutta
Sivu 54

Knut Drake
Den tredje dimensionen
Sivu 60

Georg Haggrén
Arvokas materiaalisen kulttuurin kehityksen analyysi
Sivu 63

AJANKOHTAINEN KIRKKOARKEOLOGIA

Historiallinen arkeologia oli pitkään monumentaalikohteiden arkeologiaa. Yli vuosisadan ajan ovat monumentit olleet keskeisimpiä tutkimuskohteita. Monta keskiaikaisia linnoja ja kirkkoja käsittelevää väitöskirjaa julkaistiin vielä 1990-luvulla. Tästä huolimatta linnat ja kirkot ovat viimeisten 20 vuoden aikana saaneet osakseen muihin muinaisjäännöksiin verrattuna aiempaa vähemmän huomiota. Monumentit eivät ole olleet yhtä ajankohtaisia kuin ennen. Linnojen restauroinnin ja kirkkojen uudistamisen kiireisimmät vuosikymmenet olivat ohi. Suuret linnat on kunnostettu matkailu- ja nähtävyyskohteiksi, ja lähes joka kirkosta löytyy ajanmukaisia lämmitysjärjestelmiä ja sosiaalitiloja. Nyt kirkoissa tehdään kaivauksia tai muita tutkimuksia vain harvakseltaan, keskiaikaisista kivilinnoista vain Kuusisto on toistuvasti arkeologien työkenttänä.

Kirkot, erityisesti keskiaikaiset kivikirkot muodostavat keskeisen Suomen kulttuurihistoriaa valaisevan lähdeaineiston. Käytännöllisesti katsoen kaikissa kivikirkoissa on tehty arkeologisia tutkimuksia. Monet vanhoista kirkkokaivauksista on kuitenkin tehty kovakouraisin menetelmin. Maakerrokset on jätetty seulomatta, laaditut raportit ovat suppeita tai puuttuvat kokonaan. Aina ei edes tiedetä, mitä on tehty, milloin on tehty ja kuka on tehnyt. Tämä on valitettavaa jo siksi, että tutkimusmahdollisuudet vähenevät jokaisen korjaus- ja rakennustyön myötä. Paljon arvokasta informaatiota on menetetty. Ulvilan kirkon korjaustöiden yhteydessä syksyllä 2004 tehty rahalöytö osoitti toisaalta, että paljon voi olla vielä tavoitettavissa. Tämä edellyttää kuitenkin asianmukaista arkeologista tutkimusta aina, kun kirkkojen rakenteisiin ja kirkkojen sisällä tai välittömässä ympäristössä oleviin maakerroksiin kajotaan.

Keskiaikainen kirkko on sakraalitila ja arvokas monumentti, mutta samalla se on muinaisjäännös, jonka sisältämää tietoa ei saisi kadottaa. Meillä ei ole oikeutta käytettävien varojen tai muiden resurssien vähäisyyteen vedoten saatikka puutteellisen tiedonkulun vuoksi hukata kirkoissa yhä olevaa arkeologista ja historiallista informaatiota!

Tämän päivän kirkkoarkeologia on teemana Tampereella 8.12 järjestettävässä seminaarissa. Lisätietoja seminaarista saa seuran ja Tampereen museoiden kotisivuilta.
Georg Haggrén

NÅDENDALS KLOSTERS FORSKNINGSHISTORIA – FORSKNING KRING EN MONUMENTAL FORNLÄMNING[1]

Eva Ahl

ABSTRACT

The history of monastic archaeology could roughly be estimated to have begun in the 1870s in Finland. One of the first monumental sites to be excavated was the Bridgettine monastery (15th-16th c.) in Naantali (Sw. Nådendal). The excavations were made by antiquarian Reinhold Hausen, and they are still today the only ones made of the monastery in any large extent. In the 20th century, the site received new interest in the 1920s due to magnate Amos Anderson's interest in the Bridgettine heritage. Simultaneously, monastic sites in Vadstena (Sweden) and Pirita (Estonia) were excavated for the same reason. Especially during the jubilee of Naantali city in 1943, the connection of the site to Finnish history was underlined. In the 1990s, new interest in the site has appeared.

INLEDNING

Finlands konvent och kloster har utgjort ett intresse inom forskningen särskilt vid slutet av 1800-talet och fram till 1940-talet. Den hittills enda, mer omfattande monografin inom ämnet har skrivits av K. G. Leinberg år 1890 (Hiekkanen 1993: 123; Leinberg 1890). Docent Markus Hiekkanen skrev en artikel om Finlands kloster och tangerade även därmed klosterforskningens historia år 1993 (Hiekkanen 1993). Magister Vesa Alén har forskat i några kyrkors forskningshistoria och utgrävningsmetod 1960-1980, däribland Nådendals klosterkyrka (Alén 1998; 2001). Medeltidsarkeologins eller den historiska tidens arkeologi (den historiska arkeologin) i Finland har år 1999 även diskuterats av professor Jussi-Pekka Taavitsainen (Taavitsainen 1999: 6-15). Enligt forskarna Maiju Lehmijoki-Gardner och Tuomas Heikkilä har problemet varit bristen på källmaterial, som delvis kan ha förstörts mer eller mindre medvetet från och med reformationen, men kan även bero på historiografiska synvinklar:

> Uuden ajan luterilainen kirkko on korostanut sille itselleen tyypillistä seurakunta- ja hiippakuntakeskeistä ajattelua myös keskiajan kohdalla ja siksi sääntökuntia koskeva historiallinen aineisto on koettu maan menneisyyden kannalta vähemmän tärkeäksi. Aineiston vähyydestä johtuen tutkijat joutuvat usein tyytymään vertailevaan näkökulmaan, jonka puitteissa he hyödyntävät

Bild 1. Nådendals klosterkyrka är den enda kvarvarande byggnaden av klosterkomplexet. Foto: Eva Ahl 2005.

> muita maita koskevaa aineistoa päätelläkseen niiden pohjalta miten asiat saattoivat olla Suomessa. (Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2004: 361.)

Intresset för fasta fornlämningar dateras i statligt avseende till 1600-talets senare del, då prästerna fick i uppdrag att kartlägga möjliga fasta fornlämningar eller fornföremål som uppdagades i socknarna inom det svenska riket. Men den som i egentlig mening anses ha startat forskningen kring finsk forntid var H. G. Porthan (1739-1804), som ställde sig kritisk till göthisismens romantiska idéer. Forskningen omfattade både studiet av fasta fornlämningar, såväl etnologiska som förhistoriska föremål samt insamling av folkloristiskt material. (Härö 1984: 15, 23, 25.)

"Varken arkeologin i sin helhet eller dess olika specialgrenar är naturgivna, eftersom alla gränser mellan vetenskapliga specialiteter är historiska konstruktioner", har professor Anders Andrén konstaterat. Under 1860-talet började man publicera kritiska studier av medeltida källtexter i Danmark och Sverige (Andrén 1997: 18, 38), och detta var även fallet i Finland.

Såväl på grund av de ändrade statliga förhållandena från och med 1809 som romantiken under seklets mitt samt det industriella vaknandet gjorde att nationalistiska tankar vann mark även inom fornforskningen, främst kring frågan om finnarnas ursprung, men även angående konst och arkitektur på medeltiden. En extra ordinarie professur i nordisk arkeologi grundades

år 1878, med J. R. Aspelin som första innehavare. Aspelin blev sedermera Finlands första statsarkeolog år 1885. I början av 1870-talet föddes samtidigt den "antikvariska konsthistorien" och Finska Fornminnesföreningen, som gjorde forskningsresor till olika delar av Finland. Av dessa riktades många till de medeltida kyrkobyggnaderna, för att både göra byggnadsarkeologiska och konsthistoriska iakttagelser till såväl arkitektur som interiör. (Häro 1984: 27, 29.)

Denna artikel avser presentera en granskning av Nådendals klosters forskningshistoria ur en idéhistorisk synvinkel – kan man i de olika skedena av forskning som idkats på området se uttryck för de tankar som allmänt rådde inom vetenskapen i Finland under respektive decennier? Nådendals kloster anses utgående från urkundsmaterialet ha grundats under 1430-talet, år 1438. Klostret förlades till Stenberga kungsgård i Masku år 1440 efter en donation, men fick sin slutgiltiga plats först 1443, då Ailos gårds fru Lucia Olofsdotter och hennes man, riddar Henrik Clausson Diäkn, donerade marker åt klostret i Reso. Klostret var dotterkloster till Vadstena, och namngavs Vallis gratie, Nådens dal. Klostret invigdes officiellt av biskop Konrad Bitz år 1462. Sista nunnan dog 1591. Angående klostrets öden och invånare har bl.a. docent Birgit Klockars utgivit ett omfattande verk år 1979. (T.ex. Lilius 2003: 75f; Setälä 2003: 180f; Klockars 1979.)

MONUMENTALA FORNLÄMNINGAR FRÅN MEDELTIDEN I NATIONELLT INTRESSE

De monumentala byggnader från medeltiden som man visade intresse för var kyrkorna och borgarna, som under 1800-talet var intressant p.g.a. sitt romantiska värde som överväxta ruiner i tidstypisk anda. 1800-talets romantiska intresse för medeltiden, dvs. medievalismen, nådde även den antikvariska forskningen i Finland. Fil.dr Leena Valkeapää, som forskat i de finska kyrkornas restaureringar, påpekar att detta enligt Hobsbawn hör ihop med att individerna och samfunden höll på att mista kontakten till det förflutna, varför man skapade symboler och personifikationer, som han benämner "invented traditions". Likväl började kyrkor utforskas mer aktivt i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet då deras betydelse kom att förändras från religiöst kyrkorum till nationellt, historiskt monument, där man inte längre reparerade utrymmen enligt tidigare tradition utan utgående från nya principer om restauration. Här bör man dock avskilja termen restauration från rekonstruktion: den sistnämnda termen kan förklaras som återuppbyggnad i anslutning till tolkning, medan den förstnämnda innebär en gradvis reparering, så att det kulturhistoriska värdet i lämningen kvarstår. Leena Valkeapää menar dock att man här bör göra skillnad mellan "restauration" från omkring sekelskiftet 1900 och den typ av åtgärder man har använt under de senaste 60 åren. (Valkeapää 1998: 179f, 197.)

Angående orsakerna till den ivriga restaureringen, konstaterar Valkeapää att man intresserade sig för det kulturhistoriska värdet i samband med det aktuella nationsbygget:

> Suomessa keskiaikaisista kirkoista tuli merkittäviä jopa valtiolliselta kannalta, koska ne sidottiin jo varhain osaksi suomalaista menneisyyteen liittyvää problematiikkaa. [---] Kalevala oli kiistaton näyttö suomalaisten kyvystä luoda kansalliseepos ja viritellä

> korkeatasoista runoutta jo esihistoriallisella ajalla. Keskiaikaiset kirkot voitiin puolestaan yhdistää useisiin myönteisiin merkityksiin. Kirkot liittivät Suomen länsieurooppalaiseen kulttuuripiiriin. Tämä oli erittäin tärkeää kaikista itäisistä vaikutuksista irtisanoutuville Suomen autonomisuutta ajaville henkilöille. (Valkeapää 1998: 199f.)

Det enda problematiska var kristendomen i sin katolska form, som kyrkorna företrädde. Problemet löstes dock på 1920-talet genom att man anammade en syn på kyrkorna, där det katolska både företrädde finsk och europeisk kulturtradition. (Valkeapää 1998: 200.)

KLOSTER SOM MONUMENTALA FORNLÄMNINGAR?

> Monastic buildings are among our greatest architectual legacies from the Middle Ages. [---] Yet, for most of us today, the way of life which generated them seems as remote as the moon. Why were they built, how were they used, and how were they paid for? (Bond 2004: 12.)

Eftersom denna uppsats avser granska Nådendals klosters forskningshistoria, inbegriper detta frågeställningar anknutna till forskningen kring ecklesiastiska medeltida byggnader. Men man bör även hålla vid minnet forskningen kring medeltida borgar överlag, eftersom de även företräder medeltida, "historiska monument", för vilka intresset även vaknade särskilt i samband med skapandet av tankar om nationell, finsk historia. Av borgarna företräder dessutom Kustö biskopsborg både den sekulära och ecklesiastiska sfären. C. J. Gardberg framhöll vid ett seminarium om historisk arkeologi i Åbo år 1984, att man sedan 1800-talets mitt uppfattade såväl fornborgar som medeltidaborgarsomnationellasymboler. "Det tidiga intresset för borgarna ingick emellertid också i ett vidare än så länge outtalat forskningsprogram, som omfattade också andra medeltidsobjekt", konstaterar Gardberg. Statsantikvarien K. A. Bomansson utförde de första medeltidsarkeologiska utgrävningarna på Kökars franciskanerkloster år 1867, då även den unge Reinhold Hausen deltog som 17-åring. Hausen uppmuntrades av Bomansson att utföra forskning somrarna 1872 och 1873 i Nådendalskloster, "och den blev den första verkligt omfattande medeltidsarkeologiska grävningen i vårt land". (Gardberg 1984: 65.) K. A. Bomansson (1827-1906) utgav en bok om Kastelholms slott år 1856, som skulle vara den första delen i en serie om finska borgar. Forskningen kom att vara den första större forskningen om medeltida objekt sedan 1700-talet (Valkeapää 2000: 30). Gardberg påpekar, att detta allmänt kunde höra ihop med tidens antikvarianism, då Finska fornminnesföreningen intresserade sig för kyrkor i södra och sydvästra Finland och gjorde dokumenteringsresor. Resor företogs även av Hausen själv till exempelvis Ålands kyrkor. Hausen grävde i Kustö biskopsborg åren 1877-79 och disputerade i ämnet 1881 (Gardberg 1984: 66).

Även Henrik Lilius har konstatera att det var K. A. Bomansson och H. A. Reinholms forskning om Kastelholms slott, som utkom 1856, och att deras intresse låg i synen på Finlands historia som krigisk. Enligt tidens idéer uppfattades borgar som den viktigaste fornlämningstypen även för att den var ett utslag för betydelsen av den svenska överheten samt p.g.a. att civilisationen spreds från dessa centrum till

periferin, dvs. landsbygden. Men även kyrkorna kom att bli lika intressanta forskningsobjekt under denna tid, vilket exempelvis framkommer i de konsthistoriska forskningsresorna till dessa. (Lilius 2000: 51f.) Angående Bomanssons respektive Hausens utgrävningar från denna tid från såväl Kökar, Nådendal som Kustö har Lilius konstaterat följande:

> On todettava, että nämä kaikki kaivaukset olivat keskiajan ja rakennusarkeologian varhaisimmat kaivaukset maassamme, eikä Hausenilla – sen enempää kuin Bomanssonilla – ollut minkäänlaista arkeologiska koulutusta, koska arkeologiaa ei vielä opetettu Suomessa. Hausenin kaivausmetodi olikin hyvin yksinkertainen. (Lilius 2000: 54.)

Herrarna var trots allt experter på arkivforskning och fotografering, vilket utgör en del av själva forskningsarbetet i sig.

Om att Nådendals kloster tydligt inbegripes i skaran av monumentala, medeltida byggnadsverk, har Lilius även framhållit under den senaste tiden: "Naantalin birgittalaisluostari kirkkoineen lienee Pyhän Birgitan toiminnan monumentaalisin ilmaus Suomessa", i samband med 700-årsjubileet av heliga Birgittas födelse år 2003 (Lilius 2003: 68).

FORSKNING KRING NÅDENDALS KLOSTER FRAM TILL 1870-TALET

Det har konstaterats allmänt att intresset för Finlands historia ökade under 1850-60-talen bl.a. tack vare tillgången till nybildade arkiv. Valkeapää har konstaterat att det under perioden 1800-1870 utkom endast ett fåtal skrifter om medeltida kyrkor i Finland, medan det under 1870-talet utkom hela 22 verk på endast ett decennium. (Valkeapää 2000: 30.) Valkeapää har även konstaterat att arkeologins grävningsmetoder togs i bruk av K. A. Bomansson angående medeltida kyrkor under grävningen på Kökar 1867 – ännu i början av 1900-talet gjordes grävningar bara i ruin- eller ödekyrkor, konstaterar Valkeapää: "Kaivausten käyttöönottoon liittyi myös kirkkorakennuksen muuttunut tai vanhan lisäksi tullut merkitys ja suhtautumistapa. Kirkko oli yhä vähemmän "vain" kulttipaikka. Som definition på detta användes i slutet av 1800-talet benämningen "taidearkeologia" (konstarkeologi) (Valkeapää 2000: 146f).

I sin forskning hänvisar Henrik Lilius mycket kort till att intresset för Nådendals kloster väcktes redan tidigt, då de första beskrivningarna av Johan Bilmark över klostrets verksamhet och ruinerna härstammar från år 1775. Själva ruinerna granskades första gången år 1863 av Sven Gabriel Elmgren, medan de första vetenskapliga utgrävningarna på platsen ägde rum 1872-73 och utfördes av Reinhold Hausen. Efter att han utgivit sin forskning år 1922 intresserade man sig för kyrkan och klostret först 1943 vid Nådendals stads 500-årsjubileum, då Juhani Rinne framförde sina åsikter om kyrkans byggnadshistoria. År 1947 utkom Erkki Kartanos beskrivning, som enligt Lilius snarare är ett resultat av fantasier än verklig forskning. (Lilius 2003: 72.)

Johan Bilmarks doktorsavhandling år 1775, Analecta quedam Historiae coenobii Nådendahliensis in Finlandia. Åboae, nämns ofta som den tidigaste undersökningen av klosterbyggnaderna. Bilmark var Åbo akademiprofessorn Algot Scarins efterföljare år 1763 – Scarin hade varit intresserad av Åbo

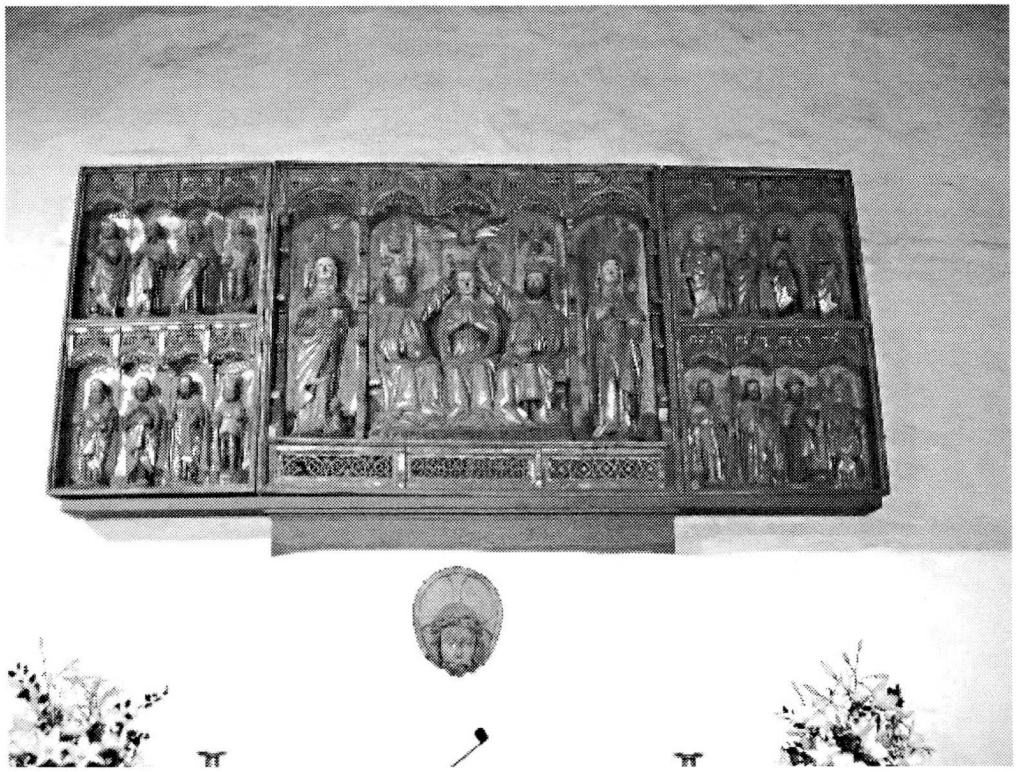

Bild 2. Amos Anderson lät restaurera Nådendals kyrkas 1400-talsaltare. I mitten ses Jungfru Marias himmelska kröning. På var sin sida om Maria står Sankta Birgitta (till höger) och Sankta Katarina av Vadstena (till vänster). Under altaret ses en skulptur föreställande Kristi ansikte. Foto: Eva Ahl 2005.

domkyrkas historia. Under Bilmarks tid disputerade även Porthan under ämnet Åbo domkyrka. (Valkeapää 2000: 30.) Hausen nämner att även Algot Scarins doktorsavhandling, Coenobii Nadhendals in magno Finlandiae ducatu principis succincta historia 1744-45, behandlade Nådendal, men att den är "knapp och ytlig" (Hausen 1922: 5).

Greve C. M. Creutz utgav år 1850 boken Birgittiner Klostret i Nådendal. Historiskt utkast, vilket tryckts som ett särtryck ur tidskriften Suomi 1849. Enligt uppgift disputerade C. M. Creutz under rubriken "De Initiis Monasterii Vallis Gratiae" år 1850. Skriften inleds med hänvisningar till Finlands kristnande och biskopslängder fram till 1400-talet, och anläggandet av klosterordnar i Sverige, Danmark och Norge. Creutz baserar sin skrift på Arwidsson, Porthans utgåva av Juustens biskopskrönika, medeltida brevmaterial samt Diarium Waztenense. Creutz diskuterar klostrets grundande i Masku med mera. (Cretuz 1850: t.ex. 201-219.) De här tankarna behandlas och återspeglas i de flesta av de därpåföljande verken, som inledning till Nådendals kyrkas och klosters historia (se t.ex. Lilius 1969: 9). Creutz behandlar vidare klostrets invånare och ägnar inte större intresse för själva byggnaderna.

Det är intressant att Creutz nämner, att man tydligen under denna tid dock hade för vana att besöka ruinerna, och framförallt bese gravarna (Creutz 1850: 257). Det kan konstateras, att det strax i närheten av området idkades ett blomstrande brunnsliv i Nådendals badinrättning under 1800-talet. Liksom

tidigare nämnts, utgav K. A. Bomansson sina utforskningar kring finska borgar från och med 1850-talet, då ett begynnande vetenskapligt intresse för även Nådendals klosterruiner tycks ha vaknat.

Sven Gabriel Elmgren utgav boken Nådendals kloster-ruiner år 1863, som presenterar det första utkastet till en karta över ruinerna. Elmgren inleder med att påpeka följande: "Det vid medeltidens slut så mäktiga Birgittiner klostret i Nådendal har sedan år 1600, således i mer än halftredje sekel, legat i ruiner, och sedan dess hvarken väckt någon synnerlig uppmärksamhet hos samtiden, ej heller veterligen utgjort föremål för fornvänners lärda forskningar" (Elmgren 1863: 3), varefter han konstaterar att det blivit dags för dokumentering:

> Någon ritning öfver murarnes sträckning har icke funnits, ej heller hafva deras sönderfallande ruiner någonsin blifvit aftecknade med konstnärlig hand, den tid de ännu hade något pittoreskt att framvisa. Numera, och redan för en mansålder tillbaka, skulle ett sådant aftecknande verkligen icke löna mödan, emedan ingenting annat återstår än några gräsbevuxna grushögar, som icke erbjuda någon intresserande anblick. (Elmgren 1863: 4.)

Kulturhistoriker och bibliotekarie Elmgrens (1817-1897) liv kommenteras av professor E. G. Palmén vid hundraårsminnet av Elmgrens födelse i ett tal på Suomalaisen kirjallisuuden seura år 1917. Elmgren var, urprungligen till sin utbildning teologie licentiat, sekreterare för Suomalaisen kirjallisuuden seura på 1840-talet. Han influerades av A. I. Arwidsson, som skrev verket Finlands häfder, och arbetade som tidningsman och författare på 1850-talet, då han bl.a. skrev Finlands minnesvärde män 1853-57. (Palmén 1922: 8, 50, 64.) Det ruinromantiska intresset för klosterruinerna är uppenbart: "Endast det vackra landskapet deromkring och sjelfva belägenheten på en hög udde kunde lemna tacksamt ämne för en målares pensel. Der saknas dock nuförtiden en för landskapsstycken väsentlig ingrediens, nemligen lummiga trän..." (Elmgren 1863: 4.) Elmgren beskriver noggrannt det omkringliggande landskapet, och nämner även några väderkvarnar belägna innanför klostrets ringmur (Elmgren 1850: 10), vilka även avbildats på de äldsta bilderna över Nådendal från samma tid av Carl von Kügelgen år 1822 (t.ex. i Lilius 1969: 17). Efter beskrivningen av byggnader och klostrets öden, avslutar Elmgren med sin egen tid:

> Den nya tiden som efter hand bortsopat spåren af det fordna klostret, dit tusental menniskor valfärdade för att finna ro till sina själar, har framkallat en inrättning af annat slag, som framledes måhända ånyo förmår mångqa menniskor att dit valfärda för att söka bot, nemligen för kroppslig ohelsa. [---] Genom sitt lagom undangömda läge ej långt från en jemförelsevis stor stad, är Nådendal också nu lika lämpligt till badort, som det fordom var klosterort. [---] Ailis-udden skall sålunda sommartiden ånyo dagligen besökas af talrika skaror, och kanske återfå den prydnad af vårdade trädplanteringar, som den utan tvifvel ägde under klostertiden... (Elmgren 1863: 59f.)

Idén om trädplanteringar på ruinerna

kan anses tidstypiskt för den romantiska synen på ruiner från forntiden: en trevlig park hellre än ruiner (Uotila 2003: 8). I romantisk anda ses kurortsverksamheten som en fortsättning även på klosterverksamheten, i samband med "Heliga Birgittas källa" osv., vilket särskilt omnämns (Elmgren 1863: 60). Elmgren var en i kretsen kring Topelius i Suomalaisen kirjallisuuden seura, men detta bör ytterligare utredas för att närmare kunna granskas.

På 1840-talet var kyrkan i uselt skick, så en restauration var nödvändig – och redan då gjorde den antikvariska synen på byggnaden som historiskt monument sig gällande, anser bl.a. Lilius. Restaurationsarbetena kom slutligen att utföras efter att Elmgrens bok utkommit, 1864-67: "Som helhet kan man konstatera om 1860-talets restaurering att dess utgångspunkt förutom att ställa kyrkan i ett gott konstruktivt tillstånd också var att restaurera ett historiskt minnesmärke" (Lilius 1969: 133, 135, 137; jmfr Valkeapää 2000: 28).

REINHOLD HAUSENS UTGRÄVNINGAR 1872-1873

Reinhold Hausens utgrävningar i Nådendal 1872-1873 har kommenterats av C. J. Gardberg och Henrik Lilius. Hausens mest betydande arbete angick källutgivning, framför allt källor till Finlands historia. Han utgav under sitt liv en omfattande mängd medeltida källmaterial, fast han under sin ungdom visade intresse för även annan antikvarisk verksamhet. Han tog t.ex. de tidigaste fotografierna av fornlämningar och deltog även i studenternas och Finska fornminnesföreningens första insamlingsresor i Sydvästra Finland. Som gymnasist deltog han, som sagt, i K. A. Bomanssons utgrävning av Kökars klosterruin år 1867 (Tarkiainen 2000: 8-9). Om Hausen som gestalt i den finska historieforskningen, med sin långa ämbetsmannabana på 43 år, har Kari Tarkiainen konstaterat följande: "...hänen [Hausen] hahmonsa on sopinut verraten huonosti Suomen 1800-luvun kulttuuriheerosten fennomaaniseen kaanoniin" (Tarkaiainen 2000: 7). Hos Tarkiainen kan man skönja drag av en nationell syn på Hausens verk, för han prisas främst för sina källfynd till Finlands historia i arkiven i Baltikum och Sverige, som dock fick även lokala följder (Tarkiainen 2000: 10). På 1850- och 1860-talen åsamkade olika instanser att en bred antikvarisk forskning uppkom. Lilius har indelat fasen i två trender: 1) samlandet och dokumenterandet av etnologiskt och arkeologiskt material, inventering av kyrkliga föremål och forskning av kyrkor och borgar samt 2) uppkomsten av en konsthistorisk forskning; "Eräin osin nämä kaksi tutkimussuuntaa käsittelivät samaa aineistoa", konstaterar Lilius dock (Lilius 2000: 51), varför man föranleds att ifrågasätta hela indelningen. Särskilt när man beaktar Reinhold Hausen. Tarkiainen tvingas exempelvis konstatera följande faktum angående just Hausens betydelse:

> Tutkimuksessa on todettu,
> että paikallishistoriallisen
> tutkimuksen puhkeaminen
> kukoistukseen vuosisadan
> vaihteen molemmin
> puolin riippui suuresti
> valtionarkistonhoitajan
> [Hausen] taloonsa hankkimista
> tuomiokirjaleveransseista.
> [---] Hän säilytti poliittisen
> perusnäkemyksensä –
> horjumattoman svekomaanisen
> perustuslaillisuuden
> – johdonmukaisesti hamaan
> vanhuuteen asti. (Tarkiainen
> 2000: 10f.)

Angående Hausens identitet anser Tarkiainen även följande:

> Reinhold Hausen oli, kuten edeltäjänsä K. A. Bomanssonkin, identiteetiltään ennen muuta ahvenanmaalainen, vapaan saaristoelämän ja purjehduksen ystävä, kieleltään ja mieleltään mannermaan svekomaaneja ruotsalaisempi. (Tarkiainen 2000: 8.)

Men det svekomanska, eller till och med svensksinnade, kunde även innebära en nationellt förankrad syn på Finlands historia, särskilt den svenska tiden. Hausen var nämligen en av de grundande medlemmarna i Svenska Litteratursällskapet år 1885 (Tarkiainen 2000: 10) och hade som student deltagit i Finska Litteratursällskapets historiekrets i sällskap av bl.a. Yrjö Koskinen, Rabbe, Topelius, Akiander, Elmgren och Ignatius, vars protektor för åtminstone en tid var K. A. Bomansson (Kukkonen 2000: 74). Här förefaller åtminstone kontakten med Bomansson och Elmgren uppenbar! Och även de personer som kom att skapa grunden till en nationell historieskrivning, t.ex. Yrjö Koskinen. I Lilius artikel om Hausens forskning, återges en gravyr föreställande Nådendals kyrka. Bilden härrör sig från Topelius bok Finland framställdt i teckningar (Lilius 2000: 57), men har inte fått några tilläggskommentarer. Nådendals kyrka med omnejd räknas tydligen från och med 1870-talet in i den kulturhistoriskt tungtvägande gruppen av monumentala minnen.

Om sina grävningar i Nådendal skriver slutligen Hausen själv 50 år senare än de utfördes, i boken utgiven på Amos Andersons förlag. K. A. Bomansson uppmanade Hausen att gräva och Senaten gav välvilligt 1 000 mark till utgrävningarna. Forskningen utfördes genom att gräva fram byggnadsresterna, men även täcka in dem:

> En fullständig utgräfning af ruinerna, men bortskaffande af all i dem hopad jord- och grusmassa, låg icke i min plan och kunde för öfrigt af flere skäl ej ifrågakomma; därtill var nämligen, för det första, anslaget alldeles för otillräckligt; för det andra hade en sådan åtgärd inneburit ett slopande till stor del af den träd- och buskvegetation, som skänkte skugga och prydnad åt platsen, och slutligen skulle den ovillkorligen ledt till ett förintande af de än kvarvarande byggnadsresterna... (Hausen 1922: 6.)

Lilius har utrett frågan med buskvegetationen närmare, eftersom det inverkade på utgrävningens utförande. Hausen hade velat inleda grävningen 1873 redan på våren, men fick avslag av stadens magistrat, eftersom träden skulle ta skada. Hausen nekade till att någon skada föregående år skett (1872) och förundrade sig över magistratens avslag, eftersom det rörde sig om utforskningen av Finlands viktigaste medeltida kloster. Hausen förde frågan därför ända till Senaten innan den avgjordes till Hausens favör. På grund av otillräcklig finansiering och värnandet om träden gjorde Hausen endast en utredning över murarnas sträckning och djup, varefter det täcktes in igen. Hausen jämförde forskningen med vad man vid den tiden visste angående byggnaderna i Vadstena samt styckena ur Birgittas uppenbarelser (Lilius 2000: 57f). Uppenbarelserna hade, p.g.a. motsvarande källutgivningsverksamhet i Sverige, utgivits på fornsvenska av Gustav Klemming från och med 1850-talet (Ehrensvärd 1977: 275-280). Angående Hausens utgrävningar i Nådendal har Lilius konstaterat följande: "Käsitys Naantalin luostarista jää siis

varsin ylimalkaiseksi, mutta toisaalta voidaan todeta, että tietomme luostarin rakenteesta ovat yhä edelleen Hausenin kaivaustulosten varassa" (Lilius 2000: 59). Lilius dryftar dock inte desto utförligare huruvida Hausen kan anses som en föregångare eller ett barn av sin tid. Däremot övergår Lilius till att kommentera Hausens forskning av kyrkan, som Lilius själv även grävde senare (och Lilius övergår sedan faktiskt till att snarare skriva om sina egna tolkningar, s. 60): "Hausen teki eräitä hämmästyttävän suuria huomioita kirkon rakenteesta, jotka saivat vahvistusta 1960-luvun kaivauksissa. [---] Hausen oletti, että muurin [norra väggen] alaosaa oli alettu muurata väärään suuntaan, väärässä koordinaatissa", vilket var de resultat även Lilius själv kom fram till på 1960-talet (Lilius 2000: 59f). Lilius har slutligen en kommentar om Hausens betydelse som antikvarisk forskare, som lyder enligt följande:

> Epäilemättä hän oli uranuurtaja historiallisen ajan arkeologisten kaivausten osalta. Kuten olemme nähneet, Naantalin luostarin osalta olemme edelleen hänen tietojensa varassa, ja myös luostarikirkon suhteen hän teki useita sittemmin oikeiksi osoittautuneita havaintoja. (Lilius 2000: 65.)

I den enda monografin kring finska kloster skriven av K. G. Leinberg år 1890, ansågs klostren vara "äldre döttrar af den kristna kyrkan i Finland", med betydelse för "finska folkets bildning och religiösa föreställningssätt". Boken vill celebrera Kejserliga Alexanders-universitets 250-årsjubileum, och Leinberg framhäver universitets "härstamning från kyrkan, såsom det finska folkets fostrarinna". Till kyrkans "...mindre bemärkta, tidigare afkomlingar höra Finlands kloster under katolicismens tid", konstateras även. Verket publicerades av Svenska litteratursällskapet i Finland. (Leinberg 1890: I-III.) Leinberg noterade att information saknades angående klosterbyggnaderna, trots Elmgrens och Hausens utforskningar. Endast kyrkan kunde närmare studeras:

> Då härtills ingen ritning till Nådendals klosterbyggnader kommit i dagen och ej heller någon beskrifning öfver dem finnes från den tid, de voro till i verkligheten, är det icke möjligt att lemna någon närmare och pålitlig uppgift om deras vare sig yttre utseende eller inredning. [---] Genom gräfningar, som i senare tid anställts i de gamla klosterruinerna af professor S. G. Elmgren i början af 1860-talet och af numera statsarkivarien R. Hausen med större noggrannhet somrarne 1872 och 1873, har det lyckats att åtminstone uppvisa konturerna af de fordna klosterbyggnadernas utsträckning. (Leinebrg 1890: 210f.)

ETT NYVAKNAT INTRESSE FÖR BIRGITTINERNA OCH NÅDENDALS KLOSTER PÅ 1920-TALET

Hausens utforskningar fick så småningom vittgående följder i kulturhistorisk mening, men först fem decennier senare. Då Hausens bok om forskningarna i Nådendal äntligen utgavs år 1922, var det på initiativ av magnaten Amos Anderson (1878-1961). Forskningen kunde nu även innefatta färska tillägg tack vare en uppmätning av klosterkyrkan från år 1920, som utförts av arkitekt Carolus Lindberg. Hausen har själv kommenterat följande:

> Att denna bok nu kunnat se dagen, och därtill med den bildutstyrsel ämnet kräft, beror på att direktör Amos Andersson [sic?], den varmt intresserade vännen av våra medeltida minnen och särskildt af Nådendals, icke tvekat att i dessa framför allt i typografiskt hänseende bistra tider öfvertaga den ekonomiska omsorgen om afhandlingens offentliggörande (Hausen 1922: 7).

Anderson visade under 1920-talet ett varmt intresse för frågor anknutna till Heliga Birgitta och birgittinerna. Hausen nämner att en Birgittafest hölls i Nådendal 1921 på initiativ av Anderson (se även Steinby 1978: 355ff), i sina slutord på sin bok om klostret från 1922:

> Den 23 juli – den hel. Birgittas dödsdag – firades förlidet år, 1921, i Nådendal en fest till åminnelse af nämnda sierska och hennes ordensstiftelse. Därvid hölls i den forna klosterkyrkan, under medverkan af en talrik kör, en anslående vesperandakt, i enlighet med den i moderklostret Vadstena begagnade ritualen. (Hausen 1922: 58.)

Amos Anderson stod även för kostnaderna för att resa en minnessten över Finlands första författare, Jöns Budde, som verkade i Nådendals kloster på 1400-talet, samt restaurerandet av altarskåpet (Hausen 1922: 57; Steinby 1978: 355), som även idag finns i kyrkan ovanför huvudaltaret.

Historiker Torsten Steinby har pekat på kontakterna västerut angående intresset för det birgittinska arvet. Samtidigt rådde nämligen ett stort och aktivt intresse för Heliga Birgitta i Sverige sedan år 1916, så en ekumenisk Birgittavesper höll den 23 juli i Vadstena. Intresset för Vadstena resulterade även i en utställning i Historiska museet i Stockholm år 1918, som även Anderson besökte (Steinby 1979: 25). Efter 1916 firades en Birgittavesper varje år på Birgittas dödsdag i juli, vilket år 1920 slutligen ledde till grundandet av Societas Sanctae Birgittae, vars avsikt var att främja och värna om både Birgittas andliga och världsliga arv (dvs. klosterbyggnaderna i Vadstena). Torsten Steinby anser att det var tack vare Birgittavespern i Vadstena 1916, som intresset överfördes till Amos Anderson via Julius Finnberg, som hade varit närvarande vid tillfället. (Steinby 1978: 351f.)

Steinby har i sina forskningar kring Anderson påträffat dennes intresse för klostret i Nådendal och även utformningen av legendskådesspelet Vallis Gratiae och arrangerandet av en Birgittavesper i Nådendal 23 juli 1921. "Ofta var det tydligen Finnberg som kom med uppslagen, vanligen var det också han som skötte ideernas [sic] praktiska förverkligande. AA var den intresserat medverkande beslutsfattaren och finansiären", förtydligar Steinby (Steinby 1978: 354). Traditionen kom dock inte att bli långvarig, men vid sidan av Anderson var även skolmannen och läraren Julius Finnberg en aktiv part i arrangemangen. Kontakter knöts såväl till Birgittastiftelsen som till SSB i Sverige. Finnberg blev med Anderson bjuden att delta i 550-årsjubileet av Birgitta i Vadstena år 1923 och år 1925 bekanta sig med Östergötland under antikvarien Sigurd Curmans ledning (Steinby 1978: 364ff). Under sina Italienresor besökte Anderson även Rom och Birgittahuset vid Piazza Farnese. Han träffade tillsammans med Finnberg även moder Elisabeth Hesselblad och har antagligen deltagit i finansierandet av köpet av Casa di Santa Brigida (Steinby 1978:

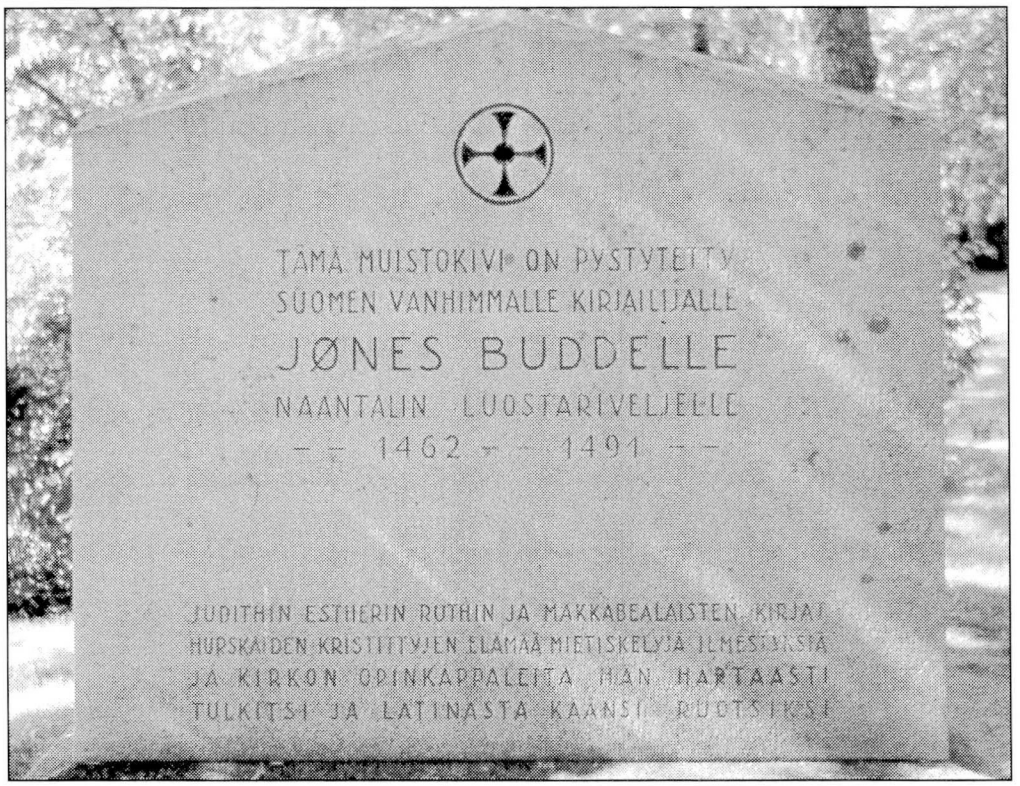

Bild 3. Minnesstenen över Jöns Budde restes med medel av Amos Anderson inför firandet av Birgittavesper på 1920-talet. Foto: Georg Haggrén 2005

364ff, 369, not 374f). Steinby konstaterar att Anderson påverkades av intresset för kyrkomusik och mystik: "Mest fångad i katoliserade föreställningar var han under birgittavesprarnas år i Nådendal och då legendskådesspelet Vallis Gratiae upptog hans tankar." Steinby anser även att en dikt av Oskar Jansson år 1909 öppnade Andersons ögon för klosterkyrkan. (Steinby 1979: 10, 21-24.)

Det svenska intresset kan ses sträcka sig i även över till Baltikum, vilket även kunde tänkas ha varit politiskt aktuellt och berättigat under början av 1900-talet. Tack vare forskningen i Vadstena intresserade sig den svenska riksantikvarien Sigurd Curman även för birgittinklostret Pirita i Estland, där man så under svensk ledning startade utgrävningar år 1930 inför klostrets kommande 500-årsjubileum 1936. "Sällskapet för Piritas förskönings" beskriver motiven i festskriften år 1936: "De romantiska ruinerna i den leende naturen äro som en glänsande pärla i en gyllene ring, de smycka med sin skönhet den vackra badorten Pirita, och ha inspirerat till konstverk i såväl ord som bild" (Pirita kloster 1936: 11). Man ville även blidka turismen, som lockats till området på grund av det under sekelskiftet uppblomstrande modet att idka bad- och strandliv. Undersökningen kunde komma igång tack vare de nya möjligheter Estland hade som självständig stat, samtidigt som man kan höra återklangen av nationalromantik i motiven. Projektet stöddes ekonomiskt även av det estniska undervisningsminis teriet. Det svenska engagemanget var en stark drivkraft, t.o.m. kronprins Gustav

hade vid sitt besök år 1932 åkt också till Pirita och ägnat stort intresse för den pågående undersökningen (Pirita kloster 1936: 11ff). Så här uttrycks det i bokens förord:

> Utgrävningarna i Pirita och klosterruinernas iståndsättande ha blivit liksom ett vådtecken för det gemensamma svensk-estniska kulturarbetet. Lika gamla anor som Pirita ruiner ha banden mellan de båda folken. [---] Minnet av den som en god tid lever ännu i dag hos det estniska folket. (Pirita kloster 1936: 12f.)

Tack vare det livliga intresset för Heliga Birgitta på 1910- och 1920-talet kom även det arkeologiska utgrävningsarbetet i Vadstena igång på allvar under ledning av konsthistorikern Andreas Lindblom på 1920-talet. Vadstena byggnader restaurerades inför jubileet 1930 på initiativ av Birgittastiftelsen (Berthelson 1946:5). Antikvarien Bertil Berthelson, som senare kom att disputera på ett stort verk om birgittinskt byggnadsskick, deltog både i utgrävningarna i Vadstena och Pirita (Pirita Kloster 1936: 18).

Man kunde alltså även i Sverige och Estland skönja ett vetenskapligt, nationellt understött intresse för de birgittinska byggnadsverken, i dessa fall t.o.m. som en bro över politiska vatten. Det är uppenbart att intresset för Heliga Birgitta och birgittinerna i såväl Sverige som Finland påverkade även den arkeologiska forskningen starkt från och med 1920-talet, vilket kanske även föranledde ytterligare intresse för Nådendals ruiner på 1940-talet, förutom Nådendalsjubileet.

JUBILEET 1943 OCH FORSKNINGEN PÅ 1940-TALET

Nådendals stad intresserade sig att lyfta fram klostrets 500-årsjubileum mitt under brinnande fortsättningskrig år 1943. Julius Finnberg, som aktivt verkade för Åbo museum, utkom till jubileet med skriften Naantalia viisi vuosisataa 1443-1943, där han i sitt förord åminner sig resan till Rom:

> Mitä näillä tahoilla olen elänyt ja kokenut, on osaltaan tässä esitettävän taustana, ja jos se, mitä tässä tulee sanotuksi, edes jossakin määrin saisi arv. lukijoissakin herätetyksi mielenkiintoa, ehkäpä kiintymystäkin Pyhään Birgittaan ja hänen Armonlaaksoonsa sekä sen menneisyyden muistoihin, olisivat toiveeni ja tarkoitukseni toteutuneet. (Finnberg 1943: 5.)

Finnberg behandlar Hausens forskningsresultat endast på sidan 20, och återkommer ibland till dem fragmentariskt. Mot slutet av boken skriver Finnberg dock ytterligare hur Birgittas minne återupptagits från och med år 1921. År 1931 fick även nunnorna en minnessten på området (Finnberg 1943: 107f). Jubileet hölls under brinnande fortsättningskrig, vilket även framhävs i Kaarlo Jänteres tal under festligheterna 1943: "Historia ja historiallinen miele tahtoo orgaanisesti liittää jokaisen kylän ja kaupungin, jokaisen talon ja kartanon, torpan ja mäkituvan isänmaan historian korkokuvaan, jotta se rikastuisi piirteiltään ja liittäisi menneet ja tulevat sukupolvet yhteen entistä tiiviimmäksi kansakokonaisuudeksi" (Jäntere 1945: 3). Jäntere framhåller klosterkyrkans betydelse enligt följande:

> Niitä pyhiä historiallisia arvoja kunnioittaen, joita vanha

> luostarikirkko ympäristöineen
> edustaa, samalla kun se
> symbolisoi kaukaisten ja
> läheisten sukupolvien rakkautta
> kotiseutuun ja isänmaahan,
> ja tuntien kuuluvansa
> elävänä tekijänä Kansan ja
> isänmaan historian nykyinen
> ja tulevaisuuden Naantali on
> varmaan täyttävä ne tehtävät,
> jotka taisteleva isänmaa
> ja rauhantoimin rakentava
> isänmaa sille asettaa. (Jäntere
> 1945: 12.)

Efter kriget publicerade Berthelson sin avhandling om birgittinernas byggnadsskick på basen av en del egna iakttagelser i kombination med Hausens. Klostret jämfördes med Vadstena, liksom även Hausen gjort tidigare. (Berthelson 1946: t.ex. 361.)

En ofta citerad forskare är E. Kartano som 1947 kommenterade Nådendals kyrkas byggnadshistoria i Finska fornminnesföreningens tidskrift. Genom att, enligt egen utsago, analysera gamla forskningsresultat och göra vissa nya iakttagelser, ville han belysa byggnaden byggnadshistoriskt. Han förlitade sig på Elmgren och Hausen samt beaktar Berthelsons jämförande forskning. Arbetet kan hänföras till byggnadsarkeologi, varför den största vikten läggs på klosterkyrkan. (Kartano 1947: 7f.)

Henrik Lilius utgav sin forskning av kyrkan år 1969 i Finska fornminnesföreningens skriftserie. Forskningen baserade sig på utgrävningar som gjordes i samband med församlingens beslut att restaurera kyrkan 1963-64. Forskningen baseras förutom på de egna uppmätningarna även på iakttagelser av Reinhold Hausen respektive Bertil Berthelson (Lilius 1969; Lilius 2003: 72). Alén framhåller att man under perioden 1960-1980 väl kan se en förskjutning i grävningsmetod från konsthistorisk metodik till arkeologiska fältarbeten i kyrkogrävningarna. Lilius daterade Nådendals kyrkas färdigställande till invigningen år 1462, medan Hiekkanen daterat färdigställandet till perioden 1460-1480. Detta debatterades livligt under 1990-talet. Lilius utgrävning representerar enligt Alén en metodmässig nyorientering: jorden sållades endast i början pga. bristfällig finansiering, och fynden togs ej tillvara med exakthet, vilket får kyrkan att verka fyndfattig. Men föremålsfynden från andra grävningar, så som knappnålar m.m. har inte undersökts i större grad och man får, enligt alén, ändå endast fram "mycket litet om livet i Finland under medeltiden" via denna typ av utgrävningar. (Alén 2001: 14ff.)

NYTT INTRESSE PÅ 1990-TALET

Intresset för medeltiden som period vaknade inom den finländska historieforskningen pånytt på 1990-talet, vilket har konstaterats av många forskare. Docent Tuomas M. S. Lehtonen summerade fenomenets politiska anknytning redan 1997:

> Monet kulttuuriset ilmiöt
> olivat kuitenkin luonteeltaan
> ylikansallisia ja näin yhtälailla
> osa pohjan perukoiden kuin
> eteläisten sydänmaidenkin
> historiaa. [---] Suomessa on
> monien vuosien ajan, varsinkin
> viimeisen kymmenen vuoden
> kuluessa, harjoitettu vilkasta
> keskiajantutkimusta, jolle on
> ollut ominaista paikallisen
> perspektiivin ylittäminen
> ja ilmiöiden tarkastelu
> niiden yleiseurooppalaisessa
> yhteydessä. (Lehtonen 1997:
> 7f.)

Markus Hiekkanen behandlade Finlands kloster 1993 i en artikel i Hikuins serie. Hiekkanen använder sig även av Hausens utgrävningsresultat för att definiera klosterområdet, men presenterar även en karta över klostrets förhållande till staden Nådendal. Områdena kunde enligt hans forskning eventuellt ha förenats med en bro. (Hiekkanen 1993: 145f.) Hiekkanens doktorsavhandling om Finlands medeltida kyrkor år 1994 tog även upp frågor kring Nådendals klosterkyrka, men i en jämförande analys med övriga medeltida kyrkor (Hiekkanen 1994). I den populärhistoriska boken Suomen kivikirkot keskiajalla från 2003 tar Hiekkanen ånyo ställning till kyrkorna, men han tillfogar en del nya forskningsrön. I slutdelen av boken har han en del fallstudier, han lyfter fram för närmare granskning, t.ex. även Nådendals klosterkyrka. Det nya som Hiekkanen även hävdar är att kyrkan ingalunda stod klar då den invigdes år 1462:

> Myös Naantalin
> luostarin vuoden 1462
> vihkimisdokumentissa
> mainitaan, että rakennustyöt
> jatkuivat edelleen. Se ei
> siis tuolloin ollut valmis
> päinvastoin kuin on väitetty.
> Onkin ilmeistä, että tutkijat
> ovat lukeneet kirjallisista
> lähteistä enemmän kuin
> niissä on ja rakentamisasia
> on luultua monimutkaisempi.
> Rakennuksen kaikki piirteet
> kertovat, että se kuuluu
> samaan vaiheeseen Hämeen,
> Satakunnan ja muiden
> myöhäiskeskiajan loppuvaiheen
> kivikirkkojen kanssa.
> (Hiekkanen 2003: 197.)

Under slutet av 1990-talet upptog Kari Uotila forskning kring Nådendal stad och då även klosterkyrkan och klostret. Forskningarna ledde även till att intresset för att gräva i klosterruinerna ökade. Ett sådant företag ansågs då alltför kostsamt (Uotila 2003: 9). Resultaten publicerades under Birgittajubileet 2003 (Uotila et al. 2003), men forskningen pågick även sommaren 2005 i närheten av klosterkyrkan (HBL 2.8.2005). Man kan kanske anse att vi förflyttat oss från ett nationellt till ett lokalt perspektiv.

Valkeapää har i sin forskning konstaterat att synen på vårt medeltida kulturarv överlag förändrades under 1920-talet, exempelvis angående kyrkorna. Detta innebar att åsikterna om kyrkorna som speciella fenomen hade förändrats även på ett bredare plan, dvs. även inom församlingarna, som ofta finansierat restaureringsarbetena under 1900-talet. Till detta inverkade t.ex. Finska Fornminnesföreningens aktiva folkbildning, som även ingick i deras verksamhet. Kontakten, som så småningom skapades under mellankrigstiden till det förgångna, var även schimär, påpekar Valkeapää: "Tuloksena on eräänlainen kehä: perinteisen korjaamisen loppuminen johti tunteeseen jatkuvuuden puutteesta, jota restaurointi taas pyrki korjaamaan." (Valkeapää 1998: 196ff.)

Angående Nådendals kloster kunde man eventuellt se liknande drag i intresset för komplexet, kyrkan och dess kontakt till 1800-1900-talsforskarna. Från ståndsmässig ruinromantik (Elmgren) gick man i.o.m. Hausens utgrävningar in på synen på klostret som en medeltida del av vår kulturhistoria, som måste återerövras med lokala förtecken. Att Hausens resultat publicerades av Amos Anderson på 1920-talet stämmer väl in i bilden över skapandet av en ny kontakt med positiva förtecken, där det finska och nordiska (?) kulturarvet förenades med intresset för såväl mystik som medeltida byggnader av denna typ. Här kunde man även dra paralleller till det

vaknande intresset av Heliga Birgittas arv, både byggnader och religiositet, såväl i Sverige som i Estland. Men mycket återstår fortfarande att utreda kring de finska klostrens forskningshistoria.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

OTRYCKTA KÄLLOR

Alén, Vesa 1998: Miekasta nuppineulaan. Kaivausmetodimuutosten yhteys esinelöytöihin kirkkokaivauksissa 1960-1980 -luvuilla. Pro gradu-tutkielma, Turun yliopisto, arkeologia.

TRYCKTA KÄLLOR

Berthelson, Bertil 1946: Studier i Birgittinerordens byggnadsskick I. Anläggningsplanen och dess tillämpning. Lund.

Ehrensvärd, Ulla 1977: "Gustav E. Klemming." Svenskt biografiskt lexikon 21. Red. Erik Grill. Stockholm.

Elmgren, Sven Gabriel 1863: Nådendals klosterruiner. Helsingfors.

Finnberg, Julius 1943: Naantalia viisi vuosisataa 1443-1943. Helsinki.

Hausen, Reinhold 1922: Nådendals kyrka och klosterruiner. Helsingfors.

Hiekkanen, Markus 1993: "De finska klostren under medeltiden. Arkeologiskt och byggnadshistoriskt perspektiv". Kirekarkæologi i Norden 4. Hikuin 20. Höjberg.

Hiekkanen, Markus 1994: Stone Churches in the Diocese of Turku. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 101. Helsinki.

Hiekkanen, Markus 2003: Suomen kivikirkot keskiajalla. Helsinki.

Jäntere, Kaarlo 1945: "Naantali 500-vuotias". Varsinais-Suomen maakuntakirja 8/1944. Turku.

Kartano, E. 1947: Ur Nådendals kyrkas byggnadshistoria. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja XLVIII: 2. Helsinki.

Leinberg, K. G. 1890: De finska klostrens historia. Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland XIV. Helsingfors.

Lilius, Henrik 2003: "Naantalin Pyhän Birgitan kirkko ja luostari." Pyhä Birgitta – Euroopan suojeluspyhimys. Birgitta ja Suomi. Red. Päivi Setälä & Eva Ahl. Helsinki.

Klockars, Birgit 1979: I Nådens dal. Klosterfolk och andra c. 1440-1590. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 486. Helsingfors.

Pirita Kloster Birgittaklostret vid Tallinn 1436-1936. Pirita kaunistamise seltsi väljanne Nr 12. Pirita 1936.

Setälä, Päivi 2003: "Birgitta ja Suomi." Pyhä Birgitta – Euroopan suojeluspyhimys. Birgitta ja Suomi. Red. Päivi Setälä & Eva Ahl. Helsinki.

Uotila, Kari, Lehtonen, Hannele & Tulkki, Carita 2003: Vallis Gratiae 1443-1648 – Arkeologisia tutkimuksia Naantalissa – Arkeologiska undersökningar i Nådendal. Turku.

TIDNINGAR

HBL: Hufvudstadsbladet 2.8.2005.

LITTERATUR

Alén, Vesa 2001: "Från svärd till knappnålar. Relationen mellan nya utgrävningsmetoder och föremålsfynd i utgrävningen av några kyrkor på 1960-1980-talen", META 1/2001.

Andrén, Anders 1997: Mellan ting och text. En introduktion till de historiska arkeologierna. Stockholm.

Bond, James 2004: Monastic Landscapes. Ruthledge.

Gardberg, C. J. 1984: "Medeltidsarkeologi i Finland." Historiallisen ajan arkeologia Suomessa. Den historiska tidens arkeologi i Finland. Turun maakuntamuseo Raportteja 6. Red. Heljä Brusila, Knut Drake & Eeva Mikola. Turku.

Heikkilä, Tuomas & Lehmijoki-Gardner, Maiju 2004: Keskiajan kirkko. Uskonelämän muotoja läntisessä kristikunnassa. Tietolipas 185. Helsinki.

Härö, Mikko 1984: Suomen muinaismuistohallinto 1884-1917. Helsinki.

Kukkonen, Jukka 2000: "Rauniot ja luonto valokuvaaja Hausenin etsimessä". Reinhold Hausen (1850-1942). Kansallisen arkiston rakentaja. Red. Elisa Orrman. Helsinki.

Lehtonen, Tuomas 1997 (toim.): Keskiajan kevät. Kirjoituksia eurooppalaisen kulttuurin juurista. Porvoo.

Lilius, Henrik 2000: "Reinhold Hausen antikvaarisena tutkijana". Reinhold Hausen (1850-1942). Kansallisen arkiston rakentaja. Red. Elisa Orrman. Helsinki.

Palmén, E. G. 1922: "Sven Gabriel Elmgren". Historiallinen arkisto XXX. Helsinki.

Steinby, Torsten 1978: "Birgittavespern i Nådendal". Historiska och litteraturhistoriska studier 53. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 478. Helsingfors.

Steinby, Torsten 1979: "Drama och musik hos Amos Anderson". Historiska och litteraturhistoriska studier 54. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 483. Helsingfors.

Taavitsainen, Jussi-Pekka 1999: "Historiallisen ajan arkeologia tieteenalana ja antikvaarisena toimintana". Historiallisen ajan arkeologian menetelmät. Seminaari 1998. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 20. Vantaa.

Tarkiainen, Kari 2000: "Mikä mies Reinhold Hausen oli?". Reinhold Hausen (1850-1942). Kansallisen arkiston rakentaja. Red. Elisa Orrman. Helsinki.

Uotila, Kari 2003: "130 vuotta arkeologiaa Naantalissa". Vallis Gratiae 1443-1648 – Arkeologisia tutkimuksia Naantalissa – Arkeologiska undersökningar i Nådendal. Red. Kari Uotila, Hannele Lehtonen & Carita Tulkki. Turku.

Valkeapää, Leena 1998: "Pitäjänkirkosta muinaismuistoksi – Suomen keskiaikaisten kivikirkkojen restaurointiin vaikuttaneet tekijät 1800-luvun loppupuolelta 1900-luvun alkuvuosikymmenille." Ihmeiden peili. Red. Susanna Niiranen & Marko Lamberg. Jyväskylä.

Valkeapää, Leena 2000: Pitäjänkirkosta kansallismonumentiksi. Suomen keskiaikaisten kivikirkkojen restaurointi ja sen tausta vuosina 1870-1920. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 108. Helsinki.

Eva Ahl
doktorand i historia vid HU
eva.ahl@helsinki.fi

[1] Artikeln baseras på föredrag vid konferensen "Sankt Henrik och Finlands kristnande" i Helsingfors 16.4.2005 och vid "International Medieval Congress" i Leeds 12.7.2005. Ämnet hänför sig till en licentiatavhandling under arbete, varför alla kommentarer till texten mottas med tacksamhet av författaren.

ARKEOLOGISTA AALTOLIIKETTÄ – PORVOON TUTKIMUSHISTORIAA 1800-LUVULTA NYKYPÄIVÄÄN

Ilana Rimón

ABSTRACT

Despite its rich and eventful history, the medieval town of Porvoo has been sadly neglected during the course of archaeological reseach in both the numerical and qualitative senses. The main problems have been due to challenging circumstances and lack of resources, but also to an unconcerned attitude, which hasn't shown visible improvement until lately. The few excavations have, however, proven the archaeological potential of the town, e.g. the ability of the stratigraphical layers to preserve organic material. A closer look at many promising sites, not only in the town proper, but also in surrounding areas, would most likely increase our knowledge of the development of material urban culture in a small coastal town, all the way from the Middle Ages to the 19th century.

Historiallisen ajan kaupunkiarkeologia on viime vuosikymmenen kuluessa muodostunut kiinteäksi osaksi arkeologian kenttää. Tietomme kaupunkiasutuksen vaiheista, esinekulttuurista ja sen muutoksista sekä kaupunkilaiselinkeinoista ovat merkittävästi lisääntyneet. Tutkimuksen kehittyessä kattamaan yhä monipuolisempia kohteita kylänpaikoista suurkaupunkeihin maamme pienet keskiaikaiset kaupungit ovat kiinnostavuudestaan huolimatta jääneet tutkimukselliseen katveeseen sekä määrällisesti että laadullisesti.

Yksi näistä on Porvoo, joka jo keskiajalla oli eteläisen rannikkoseudun tärkeimpiä kauppakeskuksia, ja jonka myöhempiä vuosisatoja hallitsevat niin ikään historiallisesti ja arkeologisesti mielenkiintoiset vaiheet. Viimeistään vuonna 1387 Porvoosta oli tullut kaupunki. 1400-luvun lopulla ja 1500-luvun alussa sitä hävittivät milloin venäläiset, milloin tanskalaiset. Kustaa Vaasa lakkautti kaupungin 1551 ja määräsi väestön muuttamaan vastaperustettuun Helsinkiin. 1500-luvun jälkipuolisko olikin yhtä epävarmuuden kautta, jonka aikana rajusti taantuneelle Porvoon "kylälle" vuoroin myönnettiin, vuoroin siltä evättiin oikeuksia. Vasta 1600-luvun puolella vakiintuivat kaupunkioikeudet pysyviksi. (Gardberg 1996: 245, 275-279, 307-313), minkä jälkeen Porvoo on saanut kasvaa ja kehittyä rauhassa.

Porvoon tutkimushistoria kuvaa hyvin pienten keskiaikaisten kaupunkien arkeologista tilaa: Kaupungissa on koko sen historian aikana tehty vain 14 arkeologista tutkimusta, joista noin puolet

pienimuotoisia valvontatöitä, puolet koekaivauksia tai varsinaisia kaivauksia (liite 1). Artikkelin tarkoituksena onkin luoda laajempi katsaus Porvoon arkeologiseen historiaan, nykytilaan ja tulevaisuudennäkymiin sekä valottaa tämänhetkisen tilanteen syitä ja seurauksia.

ALKUINNOSTUKSESTA HAJALÖYTÖIHIN 1886-1969

1800-luvun arkeologien kiinnostus kohdistui Porvoossa monumentaaliarkeologian perinteiden mukaisesti kaupungin pohjoispuolella kohoavaan Linnamäkeen. Kunnia Porvoon ensimmäisistä tieteellisistä kaivauksista lankeaakin valtionarkeologi J. R. Aspelinille, joka vuoden 1886 tutkimuksissaan kartoitti Linnamäen vallit ja kaivannot sekä tunnisti alueelta varastokuoppia ja tulisijoja. Löytöaineisto koostui etupäässä rautaisista talouskaluista, mutta joukossa oli myös 13 1200-1300-luvuille ajoitettua nuolenkärkeä sekä rahoja 1700-luvulta lähtien. (Edgren 1996: 38, 161-163; Hartman 1906: 7-9.) Dokumentteina ovat säilyneet Aspelinin piirtämät kaksi karttaa sekä kaivausten tuloksia kuvaileva artikkeli Uudessa Suomettaressa (Edgren 1985: 43).

Linnamäen tutkimukset saivat pitkään olla ainoa lajissaan; Lähes koko 1900-luvun alkupuolen Porvoon arkeologinen tutkimus keskittyi esihistoriallisiin kohteisiin maalaiskunnan puolella ja lähialueilla. Porvoon 1400-luvulla rakennettu Tuomiokirkko sai ensimmäisenä huomiota Linnamäen jälkeen. Vuosisadan puolessavälissä C. J. Gardberg suoritti kirkolla rakennushistoriallisen analyysin ja Reino Palmroth teki muuritutkimuksia, mutta kumpaankaan toimenpiteeseen ei sisältynyt arkeologista tutkimusta (Hiekkanen 1981: 21, Knapaksen 1987: 67-69 mukaan Gardberg 1948 ja Palmroth 1956). Muu keskiajalle periytyvä vanha kaupunki ei sen sijaan kiinnostanut tutkijoita alueena vielä tuolloin.

Vaikka vanhan kaupungin alueella ei tehtykään varsinaisia arkeologisia tutkimuksia, kertyi Porvoon museoon silti tasaisesti irtolöytöaineistoa 1950-luvun taitteesta lähtien, erityisesti 1960-luvulla. Useimmiten kyseessä olivat peruskorjausten, uudisrakentamisen tai purkutöiden ohessa talteen otetut esinefragmentit: keramiikkaa, liitupiippuja, lasia ja metalliesineitä vailla tarkempia kontekstitietoja. Ainoa löytöihin ja niiden alkuperään liittyvä arkistomateriaali ovat Porvoon museon pääluetteloihin tehdyt kursoriset ja luonteeltaan melko satunnaiset merkinnät. Tutkimuksen ollessa varsin vähäistä ja etenkin kaupunkialueella suorastaan olematonta, on todettava, että 1960-luvun kiihkeän uudisrakentamisen aikana on todennäköisesti menetetty lopullisesti valtava määrä tietoa Porvoon arkeologisesta aineistosta. Tämä pätee erityisesti nykyisen Kauppatorin ja modernin keskustan alueelle, joka ilman maankäytön myöhempiä häiriöitä olisi kaupungin kehityshistorian kannalta erittäin mielenkiintoinen tutkimuskohde.

Hyvä esimerkki tällaisesta varhaisesta "kaupunkiarkeologisesta" kohteesta on 1764 rakennettu Vanha Raatihuone. Sen lukuisissa korjaustöissä 1940-1960 -luvuilla havaittiin stratigrafisia kerroksia – kaksi katupintaa ja palohorisontti –, joita ei kuitenkaan kyetty ajoittamaan, (Porvoon museon pääluettelo 1945-1951, Hiekkanen 1981: 20) ja otettiin talteen kaivuutöissä esiin tullutta löytöaineistoa, enimmäkseen 1700- ja 1800-luvuille ajoittuvaa keramiikkaa, lasia, liitu- ja posliinipiippuja, rauta- ja kuparipienesineistöä sekä tiilenkappaleita ja luuta. Joukossa on kuitenkin myös hieman harvinaisempia esineitä, kuten

aaltopainanteella koristeltu kivitavaraastian kahva, majolikafragmentti 1600-luvulta sekä 1600-luvun kaakeleita, joissa esiintyy auringonkukka-, tulppaani- ja neilikkakuvioita (BM 1949002: 1-3, 1961292: 15,18 ja 20).

Toinen Uuden ajan löytömateriaalia runsaasti tuottanut vanhan kaupungin kohde oli tuomiorovastin talon puutarha, josta otettiin talteen irtolöytömateriaalia vuosina 1947-1962. Aineisto koostuu pääasiassa 1700- ja 1800-luvun moninaisesta keramiikasta, mutta joukossa on myös lasipulloleimoja 1700-luvulta ruotsalaisilta Casimirsborgin ja Biörknäsin tehtailta, 1600-luvun ikkunalasia sekä kaksi Reininmaalla tai Westfalenissa valmistettua kivitavarakannun osaa 1500-luvulta (BM 1962135: 2-3, BM 1961146:1-4). Yhdestä 1700-luvun fajanssinsirpaleesta on muotoiltu pelinappula, ja erityisen kiinnostavia ovat viisi kivestä ja lasista valmistettua kuutiomaista pelinappulaa, jotka muistuttavat Birkan pieniä hnefatafl-nappuloita (BM 1962143).

Muut 1960-luvun löytömateriaalia tuottaneet kohteet olivat Edelfelt-Vallgren –museon rakennus Raatihuoneentorin laidassa, Porvoon panimon tontti sekä kaupungin ulkopuolella sijaitseva Illbyn Västergårdin pelto, jolla sijaitsi tiettävästi kievari 1800-luvulla (Porvoon museo pääluettelo 1961-1965). Kohteiden löytömateriaali muodostuu tavallisesta uuden ajan luu-, punasavikeramiikka- ja lasimateriaalista, joskin joukossa on yksilöllisempiäkin esineitä, kuten 1800-luvulle ajoittuva saksalainen esanssipullo (BM 1963154: 16).

TUTKIMUS TIETEELLISTYY – 1970-LUKU

1970-luvulta alkaen Porvoossa tehdyt arkeologiset tutkimukset löytyvät jo museoviraston rakennushistorian

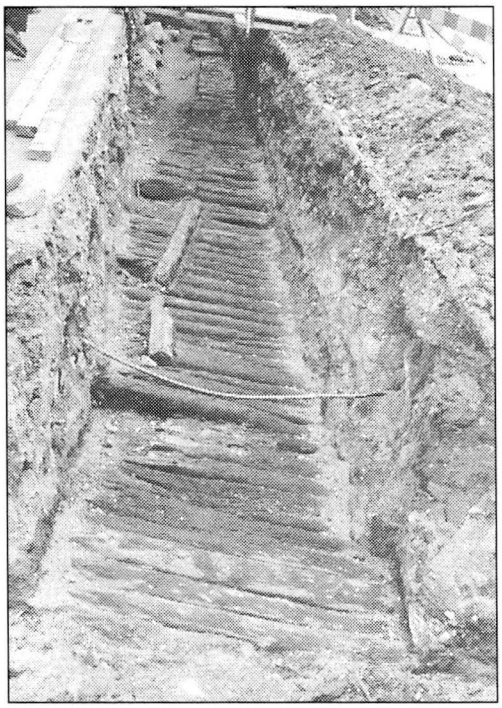

Kuva 1. Rihkamatorin kaivauksilta 1982 esiin tullutta puukatua (Kuva Eeva Rajala)

osaston arkistosta. Jaksoa leimaakin tutkimuksellinen muutos Porvoon museon löytöjen talletuksesta tieteelliseen museoviraston organisoimaan arkeologiaan. Suurinta kiinnostusta arkeologien parissa herättivät jälleen Linnamäki ja Tuomiokirkko, mutta myös vanhan kaupungin alueella pääsi tutkimus alkuun.

Torsten Edgrenin kaivauksissa 1971 tutkittiin laajalti Linnamäen pinnanmuotoja, muttei havaittu mainittavia rakenteita tai tehty juurikaan esinelöytöjä (Edgren 1985: 51, 54). Porvoon tuomiokirkon lattiaremontin yhteydessä suoritetut kaivaukset 1977-78 muodostivat melko laajan tutkimuksen, mutta arkistotiedot niistä ovat hyvin puutteelliset (Edgren 1985, Knapas 1987). Arkistolähteistä löytyy kattava valokuvakokoelma kirkon lattian alta

esiin tulleista hautauksista, (RHO: Porvoo: nimetön arkistolähde.), muttei varsinaista kaivauskertomusta, raporttia, karttoja tai löytöluetteloa.

Kaivaustenjohtaja Marja-Terttu Knapaksen myöhempi artikkeli keskittyy kirkon arkkitehtonisiin kysymyksiin eikä käsittele tarkemmin hautauksia tai "vähänlaista" löytöaineistoa. Knapas tosin mainitsee "joitakin rahalöytöjä, jotka eivät anna lisätietoja kirkosta" (Knapas 1987: 71, 84) viitaten mitä luultavimmin kaivauksilta löytyneisiin 11 keskiaikaiseen rahaan, joista vanhin ajoittuu vuosiin 1300-1324 (Gardberg 1996: 235). Ilmeisesti myös muita löytöjä on, tosin ne kuuluvat olevan Museoviraston Suomenlinnan varastossa tutkimattomina (Niukkanen 3.10.2003).

Vanhan kaupungin alueella tehtiin 1970-luvullaparikunnallistekniikka-asennusta, joita valvoivat museoviraston arkeologit: Välikatu 17:n viemärikaivaus 1974 ja tontin 1401/8 palohorisontin leikkauksen tutkimus 1975. Kaarina Rissasen laatima Välikadun raportti on "jatkoa Liisa Eerikäisen raportille", jota kuitenkaan ei arkistossa ole. Rissanen valittelee hankalia dokumentointiolosuhteita ja ilmoittaa poimineensa talteen punasavikeramiikkaa, nahkaa, lasia sekä liitupiipun katkelmia (KM 74121:1-11). Vaikka leikkauksissa havaittiinkin useita palohorisontteja oli ajoittaminen hänen mukaansa mahdotonta. (Rissanen 1974.) Vuoden 1975 valvonnasta ei löytöluetteloa, raporttia tai korkeusmittauksia ole olemassa (Hiekkanen 1981: 20).

HULLUT VUODET – 1980-LUKU

1980-luvulla Porvoossa tehtiin ennätysmäärä arkeologisia tutkimuksia, joista saatiin laajaa ja mielenkiintoista aineistoa nimenomaan vanhan kaupungin alueelta. Tutkimusta haittasivat silti katkeileva tiedonkulku ja puutteellinen dokumentointi; Mannerheiminkadun viemärikaivauksen valvonnassa havaittiin puurakenteita, ja aineiston joukossa oli myös myöhäiskeskiajalle ajoittuvia löytöjä, joita ei kuitenkaan ehditty tarkemmin analysoida (Heinämies 1981). Välikadulle asennettiin vesijohtoa 1983 museoviraston tietämättä, ja dokumentointi jäi pariin pimeässä tehtyyn havaintoon keramiikasta ja puurakenteista (Hiekkanen, kirje 12.10.1983, Lehtinen, kirje 5.10.1983.) Keskon ja Postipankin rakennushankkeiden vaatimissa kaupunkiarkeologisissa koekaivauksissa 1985 tuli esiin talonpohjia ja kivirakenteita sekä uuden ajan löytömateriaalia (Hansson 1985), mutta aineisto on luetteloitu vain summittaisesti, ilman KM-numeroita.

Jakson merkittävimpiä ja laajimpia tutkimuksia oli "Porvoon ensimmäinen kaupunkiarkeologinen kaivaus" Rihkamatorin laidalla, Mannerheiminkadun ja Välikadun risteyksessä 1981. Huomionarvoista on, että kyseessä on ainoa Porvoon kaupunkikaivaus, jossa kaivettiin pohjasaveen saakka, n. 2,7 m maanpinnan alapuolelle. (Rajala 1982: 1, 4.) Kaivauksen tulokset ovatkin poikkeuksellisen kattavia ja antavat hyvän kuvan Porvoon arkeologisesta potentiaalista. Lukuisista esiin tulleista puurakenteista näyttävin oli 1600-1700-luvulle ajoitettu puukatu, todennäköisesti Välikadun vanha linjaus. (Mäntylä 1994: 50, Rimón 2005: 26.)

Puukatujen alla sijaitsevat paksut puuroska- ja lantakerrokset olivat säilyttäneet erinomaisesti orgaanista materiaalia, ja löytöaineistoon sisältyi mm. 195 fragmenttia käsittävä nahkamateriaali (KM 82022: 1-47), jota käsittelin pro gradu –tutkielmassani (Rimón 2005). Jalkinenahoista vanhimmat ajoittuivat 1500-luvun loppupuolelle, minkä lisäksi tutkimuksissa löytyi samaan aikaan ajoittuvat pronssineula

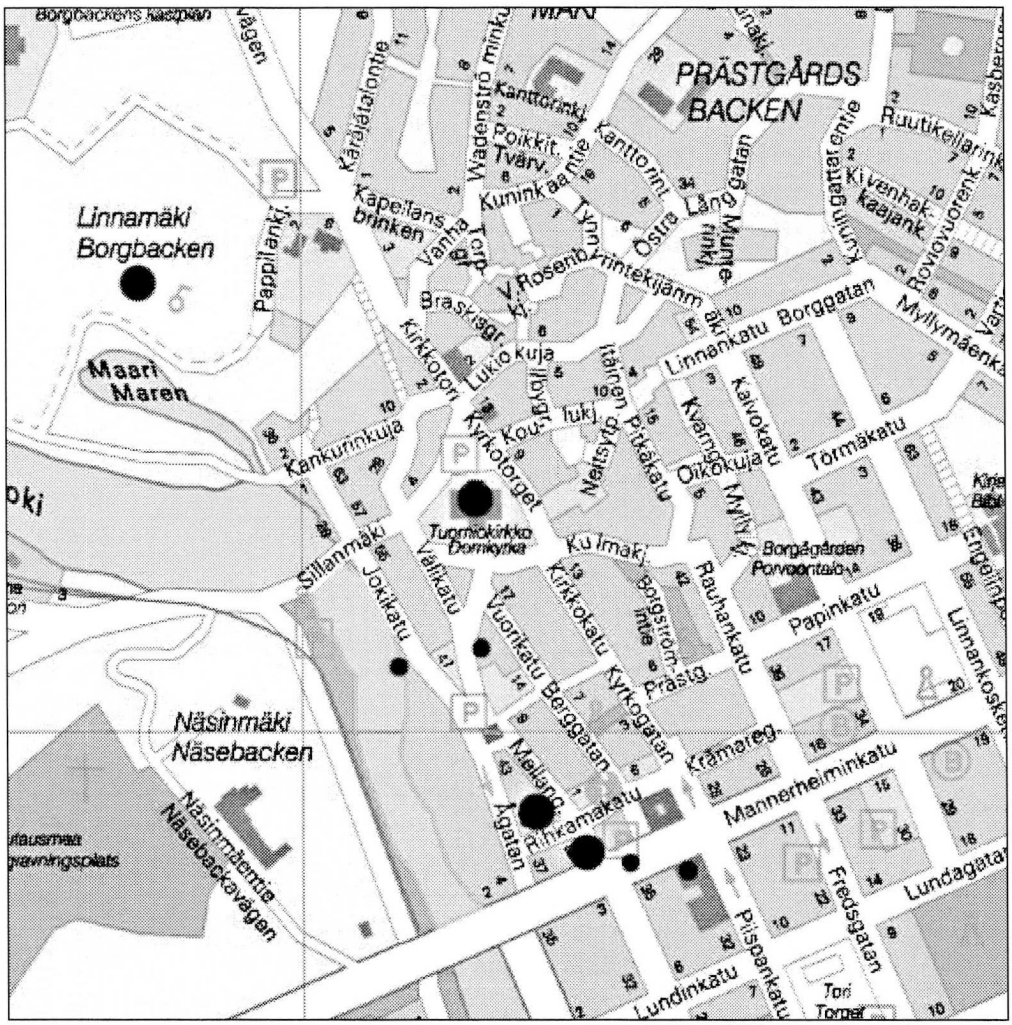

Kuva 2. Porvoon keskusta, merkittävimmät arkeologiset tutkimuskohteet (Kartta: Porvoon Kaupunki, www-sivut).

ja punasavikeramikkaa (KM 82022: 88-99). Pintakerrokset sisälsivät enimmäkseen 1700-luvun keraamisia ja puisia talouskaluja, rautaesineitä, lasia ja luuta, mutta niiden kontekstit ovat suurpiirteisen kaivaustekniikan vuoksi todennäköisesti sekoittuneet tai ainakin häiriintyneet. (Rimón 2005: 26-29).

Rihkamatorin naapurissa tavaratalo Simolinin tontilla tehtiin 1980-luvulla useita tutkimuksia: Viemäriputkikaivannon valvonta 1981 tuotti 29 löytöä uudelta ajalta. Raporttia kaivauksesta ei ole, mutta profiileissa näkyy erilaisia rakenteita. (Rajala 1981a.) Seuraavana vuonna tontilla suoritetusta laajennusosan perustöiden valvonnasta (Niukkanen 30.9.2003) ei myöskään ole raporttia. 1983 urakoitsijat kaivoivat takapihalla arkeologien tietämättä, joten kunnollisia tutkimuksia ei ehditty tehdä, mutta Porvoon museon amanuenssi ehti nähdä ohi kulkiessaan "puisia rakennuksen osia", jotka voivat olla miltä ajalta tahansa (Kärki, kirje 20.4.1983). Ainakin viimeisimmän kaivauksen tiedon voitaneen siis katsoa menetetyiksi. Simolinin laajimmista kaivauksista 1985 on tallella kaivauspäiväkirjan kaltainen

vihkonen, ja runsaasti uuden ajan löytöaineistoa, joka sijaitsee Porvoon museossa. Löytöluetteloa, -analyysia tai kaivauskertomusta ei tutkimuksista kuitenkaan ole laadittu, mikä on näinkin laajan tutkimuksen kohdalla varsin harmillista.

LAMASTA NYKYPÄIVÄÄN 1990-2005

Edellisen vuosikymmen rohkaisevista tuloksista huolimatta 1990-luvulla taloudellinen lamakausi näyttää jättäneen jälkensä myös Porvoon arkeologiseen tutkimukseen. Vuosien 1985 ja 1997 välillä ei kaupungissa tehty yhtäkään historiallisen ajan arkeologista tutkimusta. Irmeli Vuorela ja Markus Hiekkanen laativat tosin siitepölyanalyysin kaupungin keskiaikaisista kerroksista. Tulokset osoittivat, että kaikki Porvoon palovuodet ovat todettavissa kasvillisuuden muutoksissa. Erittäin mielenkiintoinen on niin ikään tieto siitä, että joenrannassa olisi ollut asutusta jo 1200-luvulla ja että kaupungin leviämissuunta nousisi Jokikatua Välikadulle ja edelleen Vuorikadulle. (Vuorela & Hiekkanen 1991: 98-101.)

1990-luvun ainoa arkeologinen tutkimus oli kaukolämpötyön valvonta ja dokumentointi Jokikadulla 1997, jolloin Porvoossa käytettiin ensimmäistä kertaa yksikkökaivausmenetelmää aiemman ruutukaivausmenetelmän sijasta. Kaivauksissa saavutettiin joko vuoden 1708 tai 1760 palohorisontti, jonka alta löytyi hirsirakenteista. Rakenteiden alapuolinen puuroskakerros saattoi olla keskiaikainen, mutta ajanpuutteen vuoksi alemmat kerrokset jäivät vielä koskemattomiksi. Löytöaineistoon sisältyy 1300-1600-luvulle ajoittuva nahkakenkä, 1500-luvun keramiikkaa sekä kupariraha vuodelta 1676. (Vuorinen & Hakanpää & Niukkanen 1997: 2-5.)

Viime vuosikymmentä leimanneesta historiallisen arkeologian nousukaudesta huolimatta vuoden 1997 jälkeen ei Porvoossa kaupungin alueella suoritettu lainkaan arkeologisia tutkimuksia, vaikka kiinnostus Itä-Uudenmaan historiaa ja arkeologiaa kohtaan on muuten kasvanut mm. maaseudun ja historiallisten kylänpaikkojen tutkimuksen muodossa. Pitkän tauon jälkeen parhaillaan tutkitaan Väli- ja Jokikadun välissä sijaitsevaa tonttia, jolle ravintola Timbaali suunnittelee hotellin rakentamista. Kyseessä on pienimuotoinen koekaivaus, jonka tulokset ovat odotettavissa ensi talven aikana. (Hakanpää 2005)

MAHDOLLISUUKSIA JA HAASTEITA

Edellä esitetyn valossa lienee perusteltua todeta, että Porvoon arkeologinen tutkimus on kaupungin suuresta potentiaalista huolimatta osoittautunut yllättävän vähäiseksi ja melko ongelmalliseksi. Osa vaikeuksista oli esillä jo Markus Hiekkasen kartoittaessa arkeologisen tutkimuksen tilaa Porvoossa Keskiajan kaupungit -projektin puitteissa: Historiallisten kerrosten sijaitseminen nykyasutuksen alla, myöhempi etenkin 1970-luvun suurpiirteinen maankäyttö sekä kaupunkialueen vaikeasti tunnistettavat ja sekavat stratigrafiset kulttuurikerrokset ovat tuntuvasti vaikeuttaneet tutkimusta (Hiekkanen 1981: 18, 27).

Yhtä suurina ongelmina näen kuitenkin suoritettujen tutkimusten hajanaisen ja riittämättömän dokumentoinnin sekä siihen johtaneet syyt, ennen kaikkea tiedonkulun ongelmat ja aika-, raha- sekä henkilöresurssien puutteen. Tutkimus, jossa olisi ehditty kaivaa pohjasaveen asti ja josta olisi tallella ja käytettävissä sekä löytöluettelo, kaivauskertomus että aineistoanalyysi, on Porvoon kohdalla

pikemminkin poikkeus kuin sääntö. Liian monet aineistot lojuvat varastojen kätkössä unohdettuina ja tutkimattomina, vaikka niiden informaatiopotentiaali voi Rihkamatorin nahkamateriaalin lailla olla hyvinkin suuri. Lisäksi liian usein tutkimuksellinen etu on saanut väistyä aikapulan takia, kuten Jokikadulla 1997: Kaivauskertomus toteaa koskemattomiksi jääneiden keskiaikaisten kerrosten todennäköisesti tuhoutuvan nopeasti olosuhteiden muutoksen vuoksi.

Porvoon arkeologinen nykytilanne ja kaupungin historiallisten vaiheiden tarkemman tuntemuksen puute on valitettavaa myös paikallisen museoväen mielestä. Itä-Uudenmaan maakuntamuseon johtaja Merja Herranen toivoo keskiaikaisten kaupunkien arkeologiselle tutkimukselle valtakunnallista rahoitusta, kuten 1980-luvulla. On kuitenkin ilahduttavaa kuulla, että Porvoon kaupungin virkamiehet tuntuvat arvostavan ainutlaatuista miljöötä ja suhtautuvan ymmärtäväisesti arkeologisiin tutkimuksiin. Silti alueen arkeologista kehitystyötä ja valvontaa vaikeuttaa Herrasen mukaan se, ettei Itä-Uudenmaan maakuntamuseolla ole arkeologin virkaa.

Toistaiseksi suoritettujen kaivausten tulokset osoittavat selkeästi, että Porvoon kulttuurikerroksista löytyy runsaasti arkeologista materiaalia ja että ainakin 1500-luvun kerroksilla on potentiaalia säilyttää myös orgaanista aineistoa. Laajat, huolellisesti dokumentoidut kaivaukset Porvoon kaupunkialueella olisivatkin toteuttamisen arvoinen projekti, josta todennäköisesti hyötyisivät niin eri löytöryhmien kuin kaupungin historiallisten vaiheidenkin tutkijat. Nykytutkimuksen käytettävissä olisi lisäksi monia aiemmin tuntemattomia tai harvoin Porvoossa käytettyjä menetelmiä kuten dendrokronologia, makrofossiilianalyysi ja osteologia.

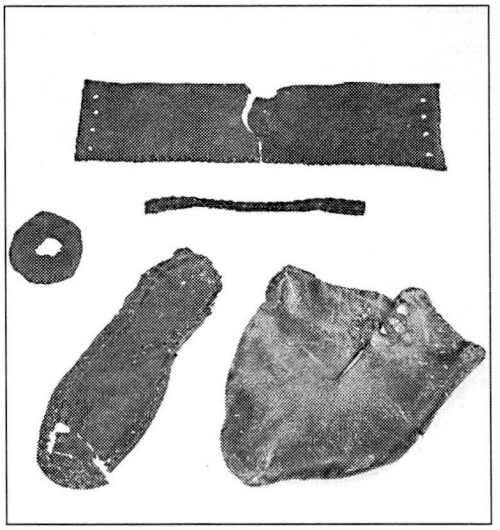

Kuva 3. Rihkamatorin kaivauksissa löytynyttä nahka-aineistoa (Kuva Ilana Rimón).

Suuret kaivaukset vaativat kuitenkin suuria investointeja, eikä tällä hetkellä ole näkyvissä sellaista tahoa, joka voisi tarvittavat resurssit myöntää. Osaltaan asiaan vaikuttaa se, että pelastuskaivauksia, joissa rakennuttaja huolehtisi kustannuksista, tehdään Porvoossa suhteellisen vähän. Kulttuurikerrokset sijaitsevat vakiintuneen nykyasutuksen alla, ja uudisrakentamista kartetaan myös arkeologisten kaivausten tuomien lisäkustannusten pelossa. Kyseessä on joltinen pattitilanne, jonka kestäessä arkeologisin menetelmin saatavissa olevaa tietoa katoaa jatkuvasti. Siksi olisikin ensiarvoisen tärkeää, että edes toteutuviin pienimuotoisiin koekaivauksiin ja valvontoihin suunnattaisiin riittävästi resursseja tutkimuksellisen hyödyn maksimoimiseksi.

Arkeologinen tutkimus on avainasemassa Porvoon historiaa kartoitettaessa paitsi itsessään, jo senkin vuoksi, että kaupungin historiallinen lähdeaineisto on varsin vaillinainen ja kuvaa erityisesti materiaalista kulttuuria vain rajallisesti.

Ensimmäinen historiallinen maininta Porvoosta on Stensbölen kauppakirja vuodelta 1327. Lähteet koostuvatkin aina 1500-luvun alkuun satunnaisista asiakirjoista ja yksityiskirjeenvaihdosta. Suuri osa Porvoota koskevaa keskiaikaista lähdeaineistoa todennäköisesti tuhoutui tanskalaisten polttaessa kaupungin 1508. (Gardberg 1996: 244.) 1500-luvulta alkaen käytettävissä on jo huomattavasti monipuolisempi joukko lähdeaineistoa: kaupungin sakkoluettelot, tallinnalaisten kauppiaiden velkaluettelot, voudintilit vuodesta 1540 ja meritullitilit 1600-luvun alusta lähtien (Kansallisarkisto). Vanhimmat kartat kaupungista ovat 1600-luvulta (Kostet 1995: 24).

Kannattaa pitää mielessä myös Porvoon lähialueet. Parhaillaan käynnissä olevan Itä-Uudenmaan inventointihankkeen myötä löytyy Porvoostakin varmasti lisää historiallisen ajan arkeologian kannalta kiinnostavia kohteita, joiden tutkimusta eivät uudempi rakannuskanta ja maankäyttö välttämättä häiritsisi. Esimerkiksi historialliset, mahdollisesti jo autioituneet kylänpaikat mahdollistaisivat tutkimukset hyvinkin pitkällä aikaperspektiivillä.

Jo nyt voi todeta, että erityisesti kuninkaankartanon sijaintipaikat Strömsberg ja Gammelgård Porvoonjoen varrella muodostaisivat varmasti ensinnäkin kaupunkia helpomman ja materiaaliselta kulttuuriltaan siitä poikkeavan, mutta myös muuten antoisan ja monipuolisen tutkimuskohteen. Ihanteena luonnollisesti olisi pystyä yhdistämään kuninkaankartanon tilikirjojen ja muun historiallisen aineiston informaatio arkeologisiin havaintoihin, jolloin päästäisiin todennäköisesti Porvoon kuninkaankartanon historiallisten vaiheiden ja ajan materiaalisen kulttuurin muutoksen jäljille.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

Porvoon museo: esinekokoelma ja pääluettelot.

Hansson, Joakim 1985: Porvoo: Keskon ja Postipankin tontit (23/2,4,5). Raportti. Museovirasto. RHO:n arkisto.

Heinämies, Kati 1981: Porvoo: Mannerheiminkatu. Viemärikaivauksen valvontaraportti. Museovirasto. RHO:n arkisto.

Hiekkanen, Markus 1983: Porvoo: Välikadun vesijohtotyö. [Kirje 12.10.] Museovirasto. RHO:n arkisto.

Kärki, Pekka 1983: Porvoo: Simolin 1983. [Kirje 20.4.] Museovirasto. RHO:n arkisto.

Lehtinen, Leena 1983: Porvoo: Välikadun vesijohtotyö. [Kirje 5.10.] Museovirasto. RHO:n arkisto.

Rajala, Eeva 1981: Porvoo: Simolin, viemäriputkikaivannon valvonta. Raportti. Museovirasto. RHO:n arkisto.

Rajala, Eeva 1982: Porvoo: Rihkamatori (1404). Kaivauskertomus. Museovirasto. RHO:n arkisto.

Rimón, Ilana 2005: Palapeliä kokoamassa - Porvoon nahkatalous 1500-luvulla arkeologisten ja historiallisten lähteiden valossa. Pro gradu - tutkielma. HY arkeologian laitos.

Rissanen, Kaarina 1974: Porvoo: Välikatu 17, Viemärikaivauksen valvonta. Raportti. Museovirasto. RHO:n arkisto.

Vuorinen, Juha-Matti & Hakanpää, Päivi & Niukkanen, Marianna 1997: Porvoo: Jokikatu Kaukolämpö- ja kaapelikaivannon arkeologinen valvonta ja dokumentointi. Raportti. Museovirasto. RHO:n arkisto.

KIRJALLISUUS

Edgren, Torsten 1985: Om det medeltida Borgå i allmänhet och Borgbacken i synnerhet. Finskt museum 1985, 35-64.

Edgren, Torsten & Gardberg, C.J. 1996: Porvoon kaupungin historia I. Porvoo.

Hartman, Torsten 1906: Borgå stads historia. Första delen. Borgå.

Hiekkanen, Markus 1981: Porvoo (sw. Borgå). Museovirasto. Raportti Keskiajan kaupungit 1.

Knapas, Marja-Terttu 1987: Den medeltida kyrkan i Borgå. Finskt Museum nro1987. 64-86.

Kostet, Juhani 1994: Cartographia Urbium Fennicum. Suomen kaupunkien kaupunkikartografia 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa. Pieksämäki.

Mäntylä, Ilkka 1994: Porvoon kaupungin historia II 1602-1809. Porvoo.

Vuorela, Irmeli & Hiekkanen, Markus 1991: The urban milieu of the late and post medieval town of Porvoo, southern Finland investigated by means of pollen analysis. Ann. Bot Fennici 28. (95-106).

MUUT LÄHTEET

Hakanpää, Päivi
Tutkija, Museoviraston rakennushistorian osasto. Puhelinkeskustelu 28.7.2005

Herranen, Merja
Museonjohtaja, Porvoon museo. Keskustelu Porvoon museossa 8.8.2005

Niukkanen, Marianna
Intendentti, Museoviraston rakennushistorian osasto: Keskustelu museovirastolla 23.9.2003

Ilana Rimón
Kulttuurien tutkimuksen laitos,
Arkeologia
PL 59, 00014 Helsingin
Yliopisto
ilana.rimon@gmail.com

Liite 1
Porvoon historiallisen ajan arkeologiset tutkimukset 1886-2005

Vuosi	Kohde	Tutkija	Tyyppi	Raportti
1886	Linnamäki	J. R. Aspelin	Kaivaus	-
1971	Linnamäki	Torsten Edgren	Kaivaus	-
1974	Välikatu 17	Kaarina Rissanen	Valvonta	x
1975	Tontti 1401/8	?	Valvonta	-
1977-78	Tuomiokirkko	Marja-Terttu Knapas	Kaivaus	-
1981	Mannerheiminkatu	Kati Heinämies	Valvonta	x
1981	Rihkamatori (1404)	Eeva Rajala	Kaivaus	x
1981	Simolinin tontti (1403)	Markus Hiekkanen	Valvonta	-
1982	Simolinin tontti (1403)	Markus Hiekkanen	Valvonta	-
1983	Välikatu 1	Leena Lehtinen	Valvonta	-
1985	Kesko ja Postipankki	Joakim Hansson	Koekaivaus	x
1985	Simolinin tontti (1403)	Markus Hiekkanen	Kaivaus	-
1997	Jokikatu	J-M Vuorinen, P. Hakanpää & M. Niukkanen	Valvonta	x
2005	Ravintola Timbaali	P. Hakanpää	Koekaivaus	

RAASEPORIN KAUPUNKI

V.-P. Suhonen

ABSTRACT

The town called Raseborg is mentioned in some late medieval and early modern archival sources. However, scholars do not count this settlement among the medieval towns in Finland. The reason for this is that there is no information on the urban privileges or the council of the small town. The town has been supposed to have been situated beside the castle of Raseborg or near the Snappertuna church. The author suggests that the most probable site for the town is in Linnamalmi, located about 200 meters eastward from the castle.

JOHDANTO

Eräissä 1400- ja 1500-lukujen lähteissä puhutaan Raaseporin kaupungista. Paikan todellisesta luonteesta on käyty keskustelua 1800-luvun lopulta saakka[1]. Tällä hetkellä Raaseporin kaupunkia ei lasketa Suomen vähälukuisten keskiaikaisten kaupunkien joukkoon[2]. Vallitsevan käsityksen mukaan Raaseporin linnan yhteydessä olisi ollut samanlainen käsityöläisten ja kauppiaiden asuttama malmi kuin esimerkiksi Hämeen linnalla. Onkin totta, että Raaseporin kaupungin privilegiosta ja raadista ei ole tietoja. Loppujen lopuksi, sillä onko kyseessä "oikea" keskiaikainen kaupunki ei kuitenkaan ole mitään merkitystä. Meillä on joka tapauksessa käsissämme täysin tutkimaton valtakunnallisesti erittäin arvokas muinaisjäännös.

RAASEPORIN KAUPUNGISTA KERTOVAT LÄHTEET

Raaseporin linnan kauppayhteyksistä on säilynyt runsaasti lähteitä[3]. Usein tuntuisi luontevalta, että asiakirjassa mainitulla Raaseporilla tarkoitettaisiin linnan sijasta kaupunkia. Varmoja tietoja Raaseporin kaupungista on säilynyt kuitenkin vain neljä:

Raaseporin läänin vuoden 1451 veroselvityksessä on mukana kaupunki[4].
Erään vuonna 1461 tehdyn maakaupan yhteydessä mainitaan Raaseporin kaupungin käskynhaltija Eskil Isaksson[5].
Svante Nilssonin läänittäessä vuonna 1504 Raaseporin linnan Tönne Eriksonille mukaan luetaan myös kauppakaupungin miehet[6].
Raaseporin linnanherra Tile Giseler vangitsi vuonna 1521 kaksi kauppakaupungin porvaria[7].

Kirjallisuudessa esiintyy usein tieto, että Raaseporin kauppakaupunki mainittaisiin myös vuonna 1515[8]. Kyseessä olevasta asiakirjasta löytyy kyllä köpstad-sana, muttei mitään Raaseporiin tai Länsi-Uudellemaalle viittaavaa[9]. Ilmeisesti kirjeen Rymättylässä sijaitseva allekirjoituspaikka Poiko on jostain syystä sekoitettu Pohjan pitäjään.

Raaseporin kaupunkia käsittelevissä kirjoituksissa nostetaan tavallisesti esille lisäksi se, että Raasepori mainitaan vuoden 1550 purjehdus- ja

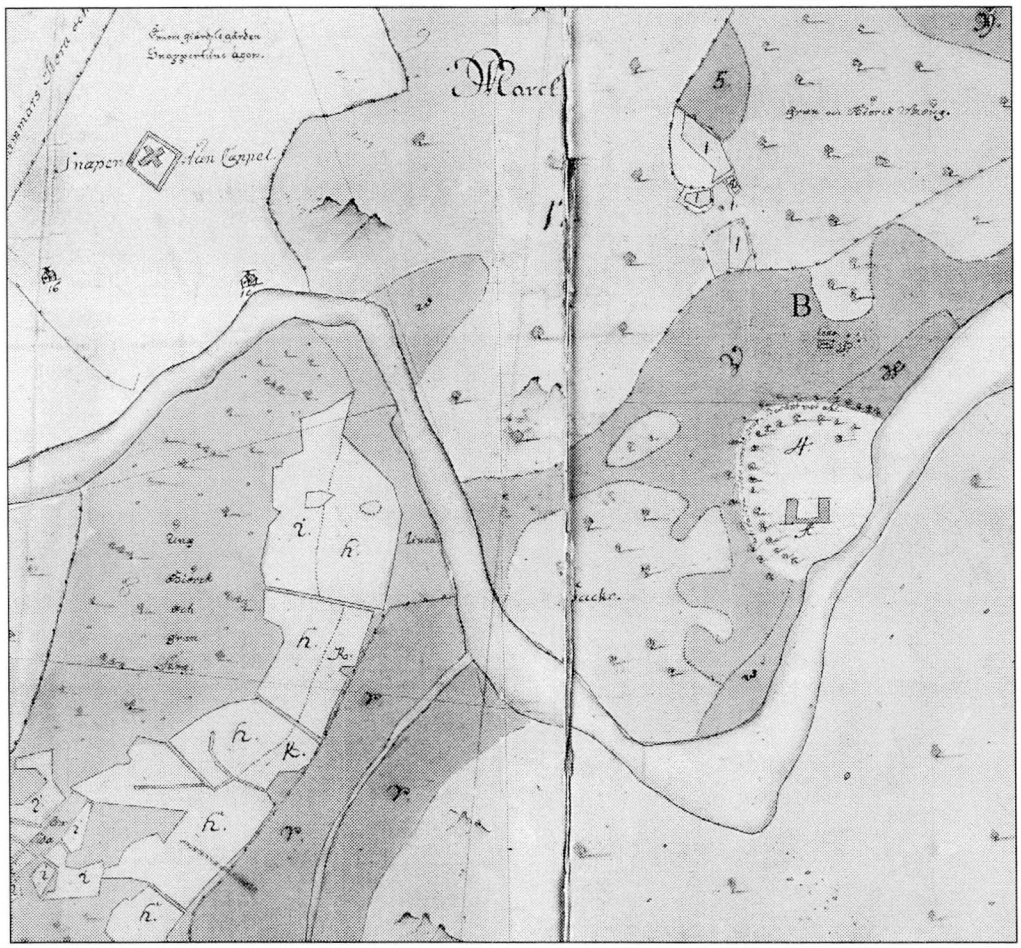

Kuva 1. Ote Arvid Mörnin Raaseporin kartanon alueesta laatimasta kartasta vuodelta 1728. B-kirjaimen alla kartan alkuperäinen merkintä, jonka ympärillä kivikasoja tms. (KA MMH Karjaa B 16a 1/1-2.)

kauppasäännössä Ulvilan, Viipurin, Porvoon ja Tammisaaren rinnalla[10]. Kyseistä tietoa ei kuitenkaan voida käyttää todisteena Raaseporin kaupungin olemassaolosta. Tekstinkohdassa ei nimittäin puhuta pelkästään kaupungeista vaan myös (kauppa)paikoista. Raaseporin 1540- ja 1550-lukujen tileissä erottuu selvästi se, että linna toimi vielä tuolloin kaupan- ja käsityönkeskuksena[11].

Raaseporin kaupungista puhuttaessa on esiteltävä myös linnan yhteydessä 1400- ja 1500-lukujen lähteissä esiintyvät porvarit. Säilyneiden asiakirjojen perusteella on mahdotonta päätellä sitä, ovatko mainitut porvarit asuneet linnassa vai kaupungissa. Myöskään sitä onko kyseessä pitempiaikainen vai tilapäinen oleskelu ei yleensä tiedetä. Seuraavat lähteet eivät siten kelpaa luotettavaksi todisteeksi kaupungin olemassaolosta:

Karjaan kirkossa on ollut Raaseporin porvarin Tomasin vuonna 1414 kuolleen vaimon hautakivi[12].
Tallinnalainen porvari Peter van der Volme oleskeli Raaseporissa vuoden 1415 lopulla ja vuoden 1416 alkupuolella[13].
Tallinnalainen kauppiaskisälli Heinrich Klenow kuoli Raaseporissa vuonna 1527[14].

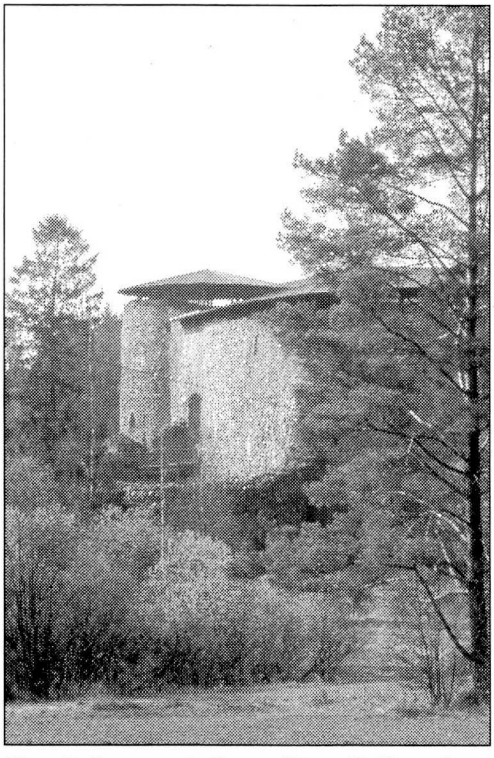

Kuva 2. Raaseporin linna. (Kuva G. Haggrén 2002.)

Linnanherra Erik Flemingin kauppias Peter lähetti 29.9.1530 kirjeen Raaseporista Tallinnalaiselle porvarille Helmen Finckelle[15].

Raaseporin kaupunkiin joko suoraan tai epäsuoraan viittaavien lähteiden luettelemisen jälkeen on syytä todeta, että Raaseporin päälinnan ulkopuolinen lähialue häivähtää ainoastaan kahdessa muussa keskiaikaisessa asiakirjassa:

Raaseporin esilinnassa pidettiin kokous vuonna 1427[16]. Aiemmin oletettiin, että maininta tarkoittaisi itäistä esilinnaa[17]. On kuitenkin useita hyviä syitä olettaa, että kyseessä olisi pikemminkin linnan itäpuolella sijaitseva ns. Tallisaari[18].
Sten Sture johti oikeusistuntoa Raaseporin ulkopuolisella vallilla vuonna 1513[19]. Mainta voi tarkoittaa Tallisaarta, noin pari sataa metriä Tallinsaaresta itään olevaa ns. Linnanmalmia tai ihan mitä tahansa linnan läheisyydessä sijaitsevaa kumparetta.

RAASEPORIN KAUPUNGIN PAIKKA

Tutkijoiden piirissä elää yhä vahvasti käsitys, että Raaseporin kaupungin sijaintia ei tunnettaisi. Kaupungin paikka on kuitenkin melkoisella varmuudella tiedossamme. Anders Mörnin vuonna 1728 Raaseporin kuninkaankartanon alueesta tekemään karttaan on piirretty linnan ja Tallisaaren ympärille vallihauta[20]. Linnan kohdalle on merkitty

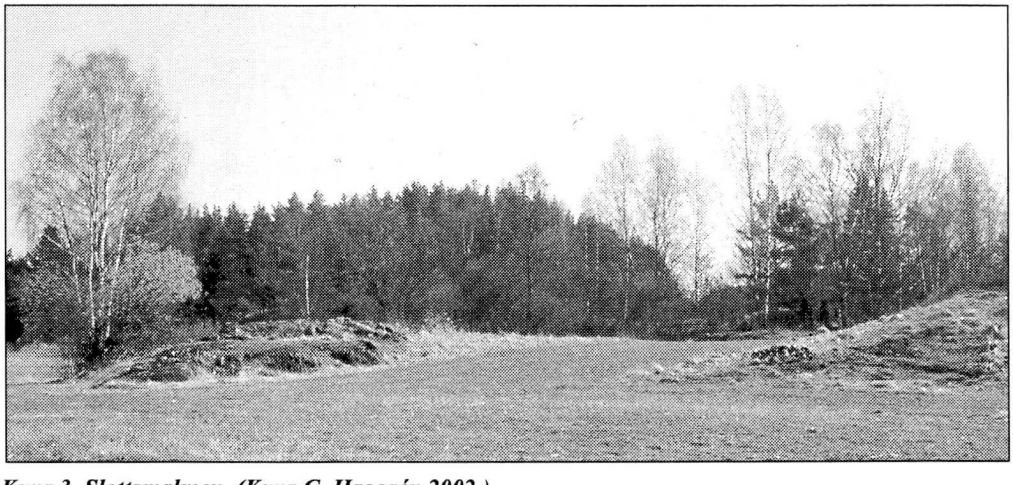

Kuva 3. Slottsmalmen. (Kuva G. Haggrén 2002.)

Kuva 4. Mahdollisia rakenteita erottuu yhä Slottsmalmenilla. (Kuva G. Haggrén 2002.)

A-kirjain, Tallisaaren paikalle numero 4 ja vallihaudan itäpuolelle suurin piirtein Linnanmalmin länsiosan päälle B-kirjain. Karttaselitysten mukaan kyseessä ovat linna, linnanpiha ja Raaseporin kaupunki[21].

Anders Mörnin kartalle merkittyä aluetta on pidetty liian pienenä Raaseporin kaupungin paikaksi[22]. Tätä vastaan voisi huomauttaa, ettei ole mitään syytä olettaa kaupungin rakennetun alueen rajoittuneen pelkästään Linnanmalmin länsiosaan.

Tukea sille, että Linnanmalmi todellakin on Raaseporin kaupungin paikka on saatu uudemmissa tutkimuksissa. Linnanmalmin pohjoispuolisesta pellosta löytyi 1960-luvulla sekä vedenalaiseen puolustusvarustukseen kuuluneita paaluja että kaksi kaivoksi tulkittua hirsiarkkua[23]. Toisesta arkusta saatiin talteen 1400-luvulle ajoittuvat kanuunan osa ja tinakannu. Lopullisesti kaupungin todennäköinen sijainti vahvistui vuonna 1991 suoritetussa Raaseporin ympäristön fosforikartoituksessa[24]. Linnanmalmi erottui korkeine fosforiarvoineen selkeästi ympäristöstään.

SNAPPERTUNAN MARKKINAPAIKKA

Raaseporin keskiaikaisen kaupungin paikaksi on esitetty myös linnasta noin kilometrin pohjoiseen olevaa Snappertunaa[25]. Yksikään edellä luetelluista lähteistä ei tue tätä käsitystä. Näyttää kuitenkin siltä, että ainakin osa Raaseporin kaupungin porvareista ja käsityöläisistä olisi siirtynyt vuoteen 1540 mennessä nykyisen Snappertunan kirkon tienoille[26]. Esimerkiksi Snappertunassa asunut Madalene toimitti vuonna 1540 linnaan kutomiaan ryijyjä[27]. Toisaalta ensimmäinen varma tieto Snappertunan kappelin ja joen rannan välisellä alueella sijainneesta markkinapaikasta on vasta vuodelta 1682[28].

Vuoteen 1751 saakka toiminut Snappertunan markkinapaikka on arkeologisesti erittäin mielenkiintoinen[29]. Valitettavasti pääosa paikalla olleista rakenteista tuhottiin jo 1840- ja 1850-luvuilla[30]. Alueella tulisi kuitenkin suorittaa ainakin jonkinasteinen tarkistusinventointi.

LOPUKSI

Raaseporin kaupungin sijainnin vahvistamiseksi tulisi Linnanmalmilla tehdä arkeologisia kaivauksia. Täysin tutkimattoman keskiaikaisen kaupungin paikantaminen antaisi jo nykyisellään valtakunnallisesti erittäin merkittävälle muinaisjäännökselle huomattavan lisäarvon. On kuitenkin syytä huomauttaa, ettei kaupungin tarjoamia arkeologisia mahdollisuuksia saa hukata samalla tavalla kuin itse Raaseporin linnan kohdalla on tapahtunut.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Kansallisarkisto
Voudintilit
Uusimaa, N:o 2919-3022.
Maanmittaushallituksen kartat
Forsell, Lars 1682: MMH B1[a], 106-108.
Mörn, Anders 1728: MMH B16[a] 1/1-2.

PAINETUT LÄHTEET

Arwidsson, Adolf Ivar 1848: Handlingar till upplysning af Finlands häfder. Utgifne af Adolf Ivar Arwidsson, II. Stockholm.

Finlands medeltidsurkunder IV-VIII. Samlade och i tryck utgifna. av Reinhold Hausen. Helsingfors 1924, 1928, 1930, 1933, 1935.

KIRJALLISUUS

Aspelin, J.R 1890: Raaseporin rauniot. Opuscula Aspeliana II. Helsinki 1942.

Drake, Knut 1982: Raseborgs ruiner. Vägledning utgiven av Raseborgs Gille r.f. Ekenäs.

Drake , Knut 1988: Runda tornet i Raseborg. Baskerilinja, Unto Salo 60 vuotta. Vammala.

Drake, Knut 1991: Raseborg – Gråstensmurarna berättar sin historia. Snappertuna, en kustbygds hävder I. Ekenäs.

Gardberg, C.J 1981: Suomen kaupunkilaitoksen historia I, keskiajalta 1870-luvulle. Kaupunkilaitoksen historia I. Helsinki.

Gardberg, C.J. 1993: Suomen keskiaikaiset linnat. Keuruu.

Grotenfelt, Kustavi 1887: Suomen kaupasta ja kaupungeista ensimmäisten Vaasa-kuninkaitten aikana. Helsinki.

Hartman, Torsten 1896: Raseborgs slotts historia. Skrifter samlade och i tryck utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland XXXIII. Helsingfors.

Historiallinen arkisto III. Helsinki 1871.

Jussila, Timo 1998: Maaperän arkeologinen fosforianalyysi historiallisten kohteiden tutkimuksessa. M. Niukkanen (toim.): Historiallisen ajan arkeologian menetelmät, seminaari 1998. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 20. Vantaa.

Rask, Henry 1991: Snappertuna, en kustbygds hävder, del 1. Ekenäs.

Takolander, Alfons 1930: Ekenäs, stads historia, del 1. Till stora ofreden. Ekenäs 1930.

Uotila, Kari 1998: Medieval outer baileys in Finland with special reference to Turku Castle. Archaeologi medii Finlandiae 3. Turku.

Wefvar, J.E. 1879: Berättelsen örver Finlands fornlemningar utgifna af finska fornminnesföreningen IV, Raseborgs vestra härad.

Öhman, Erik 1966, Snappertun och Raseborg. Nyländska Öden II. Ekenäs

V.-P. Suhonen
veli-pekka.suhonen@nba.fi
Museovirasto/RHO
PL 169
00511 Helsinki

[1] Ks. Historiallinen arkisto III, s. 183.
[2] Drake 1982, s. 30-31; Drake 1988, s. 121; Drake 1991, s. 121-124; Gardberg 1981, s. 13; Gardberg 1993, s. 91; Rask 1991, s. 481-482.
[3] Suuri osa Raaseporia koskevasta keskiaikaisesta lähdeaineistosta on linnan ja Tallinnan raadin välistä kirjeenvaihtoa.
[4] FMU 2898. 1) "Item af stadhen ix mark". 2). „Summa af flöte-skatt med staden och kwarnen xx mark iij öre ok ij penningar."
[5]FMU 3150. "herr Eskell Isachsson, riddare och höwitzman på Raseborgz stadh."
[6] FMU 5021. "Allæ köpstadz mæn."
[7] FMU 6042. "Twa köpungsborgare."
[8] Ks. esim. Takolander 1930, s 11.
[9] FMU 5855.
[10] Arwidsson 1848, n:o 188. Kustavi Grotenfelt (1887, s. 3) ja Alfons Takolander (1930, s. 11-12, viite 1) ovat esittäneet, että Raasepori olisi itse asiassa väärin kirjoitettu Rauma. En ole tarkastanut alkuperäistä asiakirjaa.
[11] Ka, voudintilit, Uusimaa Es 703-708, N: o 2919-3022. Ks. esim. N:o 2922, f. 87-90. Sama painettuna Hartman 1896, bilaga 1.
[12] FMU 1447. "Kate(r)ina uxor. tome cius. i(n). Raseborch". Hautakiven tämänhetkistä olinpaikkaa ei tunneta.
[13] FMU 1458 (27.12. 1415); FMU 1464 (5.1.1416); FMU 1476 (6.4.1416). FMU 1194 (5.1.1405) on ilmeisesti sama asiakirja kuin FMU 1464. Kyseiset asiakirjat eivät liity porvarin toimen harjoittamiseen. Sen sijaan ne kertovat Raaseporin ja Tallinnan välisistä yhteyksistä.
[14] FMU 6398. "köpmangesällen."
[15] FMU 6549." Peter, her Ericks des olden schlosherren to Rasseborch, kopman."
[16] FMU 1824. "i Raseborgs forborgh."
[17] Gardberg 1993, s. 85.
[18] Uotila 1998, s. 127.
[19] FMU 5671. "Thå jagh rättha sath på wallen vthanför Rassborgh."
[20] Mörn 1728. Linnan ja Tallisaaren sisäänsä sulkeva vesihauta on merkitty myös vuodelta 1682 peräisin olevaan Lars Forsselin karttaan.
[21]"Berättas varit en stad, kallad Raseborgs stad; dock finnes där icke vidare rudare än små stenhögar."
[22] Hartman 1896, s. 22-23.
[23] Drake 1991, s. 122-124..
[24] Jussila 1998, s. 19-21.
[25] Hartman 1896, s. 22-24; Öhman 1966, s. 39-44.
[26] Aspelin 1890, s. 234-237; Takolander 1930, s. 11-12. Snappertunan kauppapaikasta mahdollisesti kertovista vanhoista lähteistä ks. Öhman 1966
[27] Ka, Voudintilit, Uusimaa 1540, Es 703, 2919, f.46
[28] Forsell 1682. Karttaan on merkitty "*Snapertüns marknans platz*". Snappertunan porvarit mainitaan myös eräässä vuodelta 1627 peräisin olevassa lähteessä (painettuna Wefnar 1879). Vanha ja sokea mies kertoi tuolloin oikeudessa räätälistä, joka oli mennyt parhaaseen heinäaikaan Snappertunan porvarien luokse viikoksi juopottelemaan. Asiakirjassa ei ole varmoja kronologisia kiinnekohtia. Tapahtuman ajankohdasta todetaan seuraavasti: "den tijdhen för en gamble Rassborgs slott bleff förstört, och hans fadher Lasse Marcusson hadde bleffuin folcklöss igenom krijgh och pestilentia." Torsten Hartman (1896, s. 101-104) on aiheellisesti epäillyt tietojen luotettavuutta. Toisaalta Erik Öhman (1966, s. 34-35) on halunnut sijoittaa tapauksen 1520-luvulle.
[29] Drake 1982, s. 33; ks. myös Aspelin 1890, s. 236.
[30] Aspelin 1890, s. 236; Öhman 1966, s. 38-39 viitteineen.

NAHKALÖYTÖJÄ LUOSTARIKORTTELISTA II – POIMINTOJA ABOA VETUKSEN JALKINELÖYDÖISTÄ

Sanna Jokela

ABSTRACT

In the Aboa Vetus excavations in 1992-1995, most leather artefacts found were shoes. In 24 different uppers, the shoe type could be identified. There were thong shoes, strap shoes, front-laced shoes and side-laced shoes. Of 26 soles that could be measured, three were men's, seven women's and 16 childrens's shoes. There was also one piece of a patten (TMM21163:280).

Turun Aboa Vetuksen kaivauksilla 1992-1995 löytyneistä nahkaesineistä ja niiden katkelmista valtaosa on jalkineita ja niiden osia. Otan tässä artikkelissa lähempään tarkasteluun muutamia näistä löydöistä.

JALKINEIDEN VALMISTUSTAVAT

Jalkineet voidaan tekotapansa mukaan jakaa kolmeen ryhmään: kurpposiin, kääntökenkiin ja reunoskenkiin. Tämä luokittelu noudattaa myös ajallista ja rakenteellista kehityslinjaa. Varhainen jalkinemuoto on kurpponen, joka tehtiin yhdestä nahanpalasta[1]. Tällaisia jalkineita käytettiin myös keskiajalla ja vielä myöhemminkin varsinaisten kenkien ohella varsinkin maaseudulla ja kaupunkien köyhälistön keskuudessa[2]. Aboa Vetuksen aineistossa ei ole yhtään kurpposeksi identifioitavaa jalkinetta tai sellaisen katkelmaa[3].

Keskiajan kenkätyyppi, ns. kääntökenkä, valmistettiin kahdesta erillisestä osasta, anturasta ja päällysnahasta, jotka ommeltiin reunoista yhteen nurjalta puolelta. Tämän jälkeen kenkä käännettiin ympäri eli nahan pintapuoli ulospäin. Tällainen konstruktio näyttää syntyneen Lähi-idässä. Egyptin koptilaisilta asuinpaikoilta on löytynyt runsaasti tällaisia jalkineita 1. vuosisadalta jKr.[4] Kääntökenkien päällysnahat tehtiin yleensä yhdestä suuresta palasta sekä mahdollisesti siihen liitetyistä pienemmistä liitepaloista. 1200-luvun Lontoossa uutena tyyppinä tulevat kuitenkin päällysnahat, jotka on tehty kahdesta suuresta palasta, etu- ja takaosasta, jolloin sauma on molemmilla puolilla kenkää.[5] Yksiosaisissa päällysnahoissa sauma oli jalan sisäsivulla. Keskiajalla kengät olivat epäsymmetrisiä, eli oikean ja vasemman jalan kenkiä. Kenkiin alettiin keskiajan kuluessa lisätä erilaisia vahvikepaloja. Kantapään kohdalle päällysnahan sisäpuolelle ommeltiin usein kantavahvike, joka yleensä oli kolmion muotoinen. Myös kiinnikkeiden, esimerkiksi nauhareikien, kohdalle voitiin ommella vahvikkeita päällysnahan sisäpuolelle. Pohjasaumaan päällysnahan ja anturan väliin ommeltiin reunavahvike.[6]

Kuva 1. Hihnakenkä Aboa Vetus-museon kaivauksilta (KM95032:10503). (Kuva Aboa Vetus/Sanna Jokela.)

Kenkien valmistustekniikka muuttui 1400- ja 1500-lukujen vaihteessa. Kengissä alettiin käyttää kaksinkertaista pohjaa. Kenkien päällysnahka ommeltiin sisäpohjaan, joka ommeltiin jalkineen ulkopuolelta kiinni ulkopohjaan. Samalla päällysnahan sauma siirtyi jalan sisäsyrjältä taakse keskelle, missä se on pysynyt nykyaikaan asti.[7]

KESKIAIKAISIA KENKIÄ ABOA VETUKSESTA

Aboa Vetuksessa 1992-1995 tehtyjen kaivausten löytöjen joukossa on 24 päällysnahkaa tai sellaisen katkelmaa, josta kengän tyyppi oli määriteltävissä. Tähän määrään on laskettu ainoastaan sellaiset katkelmat, joista voidaan varmasti sanoa, että ne eivät ole peräisin samoista jalkineista.

Paulakenkä on jalkine, jonka kiinnitys muodostuu yhdestä tai useammasta paulasta eli nauhasta kengän suun ympärillä. Paula/t kulkevat joko pystysuorien paulahalkioiden tai nahkanauhoista tehtyjen, kengän sisäpuolelle kiinnitettyjen lenkkien läpi. Kenkä avataan ja suljetaan pauloja kiristämällä tai löysäämällä.[8] Matalat paulakengät ovat varrettomia, korkeissa paulakengissä on päällysnahkaan ommeltu sääriosa eli varsi. Korkeat paulakengät kiinnitettiin varren alareunasta, joten varsi oli edestä auki.[9] Aboa Vetuksen aineistossa on kolme paulakenkää, joista yksi voidaan ajoittaa kontekstin perusteella. Kaikkien kolmen paulakengän päällysnahkoja on muotoiltu ja leikelty käytön jälkeen, joten niistä ei voi sanoa, ovatko ne olleet matalia vai korkeita.

Paulakenkä KM95032:10253 löytyi rakenteen R25 alta, joka on ajoitettu 1300-luvun alkuun[10]. Tämä sopii hyvin tämän kenkätyypin ajoitukseen muualla. Oslossa paulakenkiä on käytetty jo 900-luvun lopulla[11], ja matala paulakenkä on yleisin jalkinetyyppi Oslossa 1000- ja 1100-luvuilla[12]. Myös Bergenissä[13] ja Lontoossa yleisin kenkätyyppi on 1100-luvulla paulakenkä, mikä on huomattavaa, koska niitä ei näy lainkaan ajan kuvataiteessa[14]. Paulakenkien käyttö

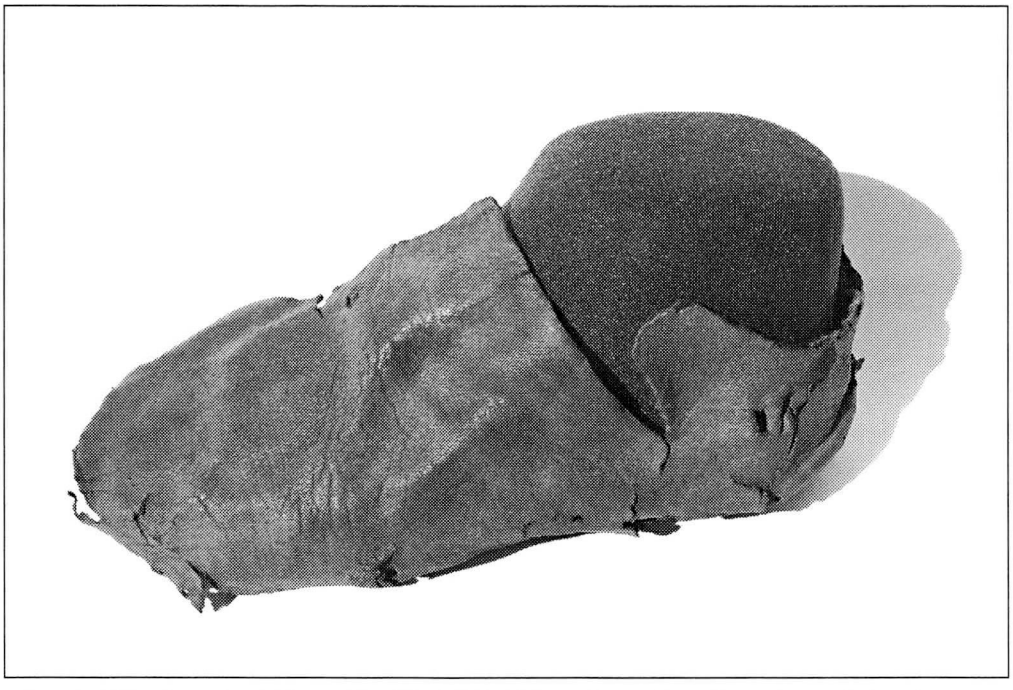

Kuva 2. Hihnakengän päällysnahka (KM95032:10370). (Kuva Aboa Vetus/Sanna Jokela.)

ajoittuu varhaisempaan ajankohtaan kuin muiden kenkätyyppien. Norjassa paulakenkä tuli käyttöön jo 900-luvulla, muuallakin viimeistään 1100-luvulla. Paulakengät jäivät käytöstä yleensä 1200- tai 1300-luvuilla, Ruotsissa varrellisia paulakenkiä käytettiin vielä 1400-luvulla.

Hihnakengässä on kaksi hihnaa, yksi kummallakin puolella. Hihnat kiinnitetään yhteen nauhalla, napilla eli solmitulla nahkahihnan pätkällä tms. Hihnat on voitu leikata päällysnahan pääkappaleeseen, tai toinen hihna voi olla erillisestä palasta, joka on ommeltu pääkappaleeseen.[15] Ruotsissa hihnakengät tulivat käyttöön 1200-luvun lopussa ja niitä käytettiin koko 1300-luvun ajan. Ne jäivät pois käytöstä viimeistään 1400-luvun puolivälissä[16]. Tallinnasta hihnakenkiä on 1250 – 1300 –lukujen kerroksista[17]. Norjassa hihnakenkiä on käytetty 1200-luvun alkupuolelta tai viimeistään puolivälistä ainakin 1300-luvun puoliväliin asti[18]. Lontoossa hihnakenkä on yleisin jalkinetyyppi 1200-luvun lopulla ja 1300-luvun alussa. 1300-luvun puolivälissä lähes kaikki matalat kengät olivat Lontoossa hihnakenkiä.[19]

Aboa Vetuksen aineistossa hihnakenkiä on 19 kpl. Hihnakenkien päällysnahoista ainoastaan kolmessa (KM95032:10503, 10477 ja TMM21125:165) alkuperäinen kiinnitysmekanismi on kokonaan säilynyt. Kaikissa näistä jalkineista hihnat on kiinnitetty päällysnahan etuosaan ommeltuun nahkahihnasta sidottuun nappiin. Jalkineessa KM95032: 10477 nappi on ommeltu päällysnahan sisäpuolelle ja pujotettu päällysnahassa olevan reiän läpi, joten nappi on kengän päällä.[20] Jalkineelle löytyy vastineita Lontoosta 1200-luvun lopusta ja 1300-luvun alusta ja puolivälistä. Jalkineissa KM95032:10503 (kuva 1) ja TMM21125: 165 nappi on ommeltu päällysnahan sisäpuolelle, ja se on ulottunut kengän suuaukosta ulos[21]. Näistä KM95032:

10503 kenkä on kuulunut n. 6-vuotiaalle lapselle. Uppsalan Kransenilta tunnetaan samantapainen jalkine, jossa napin tilalla on kolmas hihna[22]. Päällysnahan katkelma KM95032:10370 (kuva 2) on myös hihnakengästä. Alkuperäinen kiinnitysmekanismi on säilynyt vain osittain, mutta kenkään on jälkeenpäin tehty kolme nauhanreikäparia. Vaikuttaa siltä, että kenkä on ollut liian suuri sitä käyttäneelle n. 1 –vuotiaalle lapselle, ja siihen on siksi täytynyt tehdä uusi kiinnitysmekanismi.

Sivunauhakengässä kiinnitys on periaatteessa samanlainen kuin nykyaikaisissa nauhakengissä sillä erotuksella, että kiinnitys on kengän sivussa, jalkineen sisäsyrjällä. Halkion molemmilla reunoilla on nauhareikiä, joiden läpi kengän nauha on pujotettu vuorotellen molemmille puolille halkiota. nauhoja voidaan kiristää ja löysätä tarpeen mukaan.[23] Aboa Vetuksen aineistossa sivunauhakenkiä on kolme. Näistä yhdessä (TMM21125:87) nahan pintapuoli on sisäänpäin ja lihapuoli on kengän ulkopuolella, mikä tekee kengän pinnasta mokkamaisen. Kyse voi olla esim. sisäjalkineesta tai muoti-ilmiöstä.[24]

Sivunauhakenkiä käytettiin 1100-luvun lopulta aina 1400- ja 1500-lukujen vaihteeseen, jolloin reunoskenkä syrjäytti kääntökengän. Ruotsissa sivunauhakenkiä käytettiin 1100-luvun lopulta 1200-luvun puoliväliin asti ja uudelleen 1200-luvun lopulta 1300-luvulle[25]. Norjassa sivunauhakengät olivat käytössä 1100-luvun lopulta 1200-luvun puoliväliin ja uudelleen 1300-luvulta 1500-luvulle asti[26]. Lontoossa lähes kaikki 1300-luvun puolivälin korkeavartiset kengät ovat sivunauhakenkiä. Jalkinetyyppi jäi käytöstä 1400- ja 1500-lukujen vaihteessa[27].

Rintanauhakengässä kiinnitys on periaatteessa samanlainen kuin nykyaikaisissa nauhakengissä. Kengän eteen tehdyn halkion molemmin puolin on nauhanreiät, joista kengän nauha on pujotettu vuoroin molemmin puolin halkiota, ja nauhoja voidaan kiristää tai löysätä tarpeen mukaan.[28] Ruotsissa rintanauhakengät otettiin käyttöön 1300-luvulla ja niitä käytettiin vielä koko 1400-luvun ajan[29]. Bergenissä rintanauhakenkiä käytettiin jo 1100-luvun lopulla[30], muualla Norjassa jalkinetyyppi otettiin käyttöön 1300-luvun aikana[31]. Lontoossa rintanauhakenkä jäi pois käytöstä jo 1300-luvun lopulla[32], muualla se näyttää olleen käytössä 1400- ja 1500 –lukujen vaihteeseen. Aboa Vetuksen aineistossa rintanauhakenkiä on kahdeksan.

KENKIEN KOKO

Tutkimusaineistossa on 26 anturaa, joiden pituus voitiin mitata. Näitä pituuksia tulee pitää suuntaa antavina, koska anturoiden alkuperäinen pituus ei ole tiedossa. Kun nahka on arkeologisessa kontekstissa, esim. kosteassa savessa, se imee kosteutta ympäröivästä maasta. Samalla nahan pinta-ala suurenee.[33] Konservointivaiheessa nahka kutistuu jonkin verran. Nahan kosteudenimukykyyn ja kuivumisprosenttiin vaikuttavat nahan laatu, parkitsemistapa, maaperän laatu, löytöolosuhteet, konservointitapa, säilytysaika sekä säilytystilan kosteus.[34]

Koko 39/40 on eniten edustettuna tutkimusaineistossa. Aineistossa on myös useita lasten jalkineita. Groenman-van Waateringen mukaan miesten, naisten ja lasten jalkineiden suhteellinen lukumäärä voidaan laskea määrittämällä ensin keskimääräinen kengän koko miehille[35]. Tutkimusaineiston perusteella tämä voidaan määritellä kooksi 41. Sitä suurempia anturoita aineistossa on yksi, joten voidaan olettaa myös numeroa 41 pienempiä miesten kengän anturoita olevan yksi kpl. Siten miesten kenkien kokonaismääräksi tulee 3. Naisten

kenkien keskimääräinen koko voidaan määritellä numeroksi 38. Tätä suurempia jää miesten kenkien vähennyksen jälkeen 3 kpl, jotka siis ovat kokoa 39/40. Myös keskimääräistä pienempiä kenkiä voidaan olettaa olevan 3 kpl. Siten naisten kenkiä olisi aineistossa yhteensä 7 kpl, joten lasten kenkien lukumääräksi jää 16 kpl. Tutkimusaineiston jalkineista on siis keskimäärin miesten jalkineita 11,5%, naisten jalkineita 27% ja lasten jalkineita 61,5%. Tuloksia tarkasteltaessa on kuitenkin otettava huomioon se, että anturoita on vähän. Toiseksi kysymys on todennäköisestä keskiarvosta, joka ei täysin vastaa todellisuutta. Keskiajankin Turussa on voinut olla suurijalkaisia naisia ja pienijalkaisia miehiä.[36]

Lähes kaikissa Aboa Vetuksen anturoissa on havaittavissa pieni reikä päkiän keskellä sekä kantaosan keskellä. Joissakin anturoissa (esim. KM95032: 10390 ja TMM21163:282) reikä oli vain päkiässä, joissakin kantaosassa (esim. TMM21163:546). Yhdessä anturassa reikään oli kiinnitetty puutappi (KM95032:10462).[37] Reiät ovat syntyneet kengän valmistuksessa, kun antura kiinnitettiin lestiin päällysnahan kiinniompelua varten[38]. Kengän pohjaan jääneet reiät piti täyttää, jotta kengästä saatiin jälleen vedenpitävä. Aboa Vetuksen löytöaineiston jalkineissa reikien paikkaamiseen näyttää käytetyn ainakin puutappeja.[39]

Aineistossa on runsaasti reunavahvikkeiden katkelmia. Näistä kaikki ne, joista eläinlaji oli määriteltävissä, ovat naudan nahkaa. Reunavahvikkeita on myös vanhimmista, 1300-luvun alkuun ajoittuvista kerroksista rakenteiden R25 ja R1b/R63 alta.[40]

Aboa Vetuksesta on myös yksi mahdollisesti koristeltu päällysnahka. Päällysnahan KM95032:9881 etuosaan on viilletty aukon suuntaisesti kaksi reikää. Kyse voi olla koristelusta tai muusta viiltelystä.[41] Lisäksi Aboa Vetuksen aineiston jalkineissa on jonkin verran merkkejä korjauksista (KM95032: 9510, 10518, 10117, 9967)

PATIININ HIHNA

Aineistossa on yksi patiinin nahkahihnan katkelma (TMM21163:280). Katkelma on paksua (jopa 6 mm) naudan nahkaa, ja siinä olevan reiän läpi on pujotettu nahkanauha, joka on alun perin ollut ommeltuna kiinni patiinin toiseen nahkaosaan. Nauhan eläinlaji ei ollut määriteltävissä.[42] Patiini kuuluu Grewin ja de Neergaardin ensimmäiseen tyyppiin, joka ajoittuu Lontoossa 1100-luvulta 1400-luvun alkuun, useimmiten 1200- ja 1300 –luvuille[43]. Patiinissa on alun perin ollut korkeahko puinen pohja, johon kolmiomaiset nahkahihnat on kiinnitetty kolmella niitillä, yksi molemmille puolille jalkapöytää. Hihna on koristeltu ommelpistorivein. Patiinia ei voi ajoittaa löytöyhteyden perusteella.[44] Aboa Vetuksen löytöaineistossa ei ole patiinien puuosia.

LÄHTEET

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Jokela, Sanna 2002: Turun Rettigin tontin eli Aboa Vetus –museon nahkalöydöt. Turun yliopisto, kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologian pro gradu –tutkielma, heinäkuu 2002.

Zetterberg, Pentti 1999: Turun Aboa Vetus –kaivauksen puulöytöjen iänmääritys, dendrokgonologiset ajoitukset FIT4801-FIT4884. Dendrokronologian laboratorion ajoitusseloste 162:1-21- Joensuu 1999.

KIRJALLISUUS

Broberg, Birgitta ja Margareta Hasselmo 1981: Keramik, Kammar och Skor från 7 medeltida städer. Fyndstudie. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Rapport Medeltidsstaden 30. Stockholm 1981.

Calnan, C. N. 1991: Ageing of Vegetable Tanned Leather in Response to Variations on Climatic Conditions. Christopher Calnan and Betty Haines (eds.): Leather. Its Composition and Changes with time. Leather Conservation Centre, Northampton 1991, 41-50.

Grenander-Nyberg, Gertrud 1985: Die Lederfunde aus der Frühgeschichtlichen Wurt Elisenhof. Die Ergebnisse der Ausgrabung der Frühgeschichtlichen Marschensiedlung beim Elisenhof in Eiderstedt 1857/58 und 1961/ 64. Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts zu Frankfurt am Main. Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universitet Kiel. Studien zur Küstenarchäologie Schleswig-Holsteins, Serie A, Band 5. Peter Lang, Frankfurt am Main, Bern, New York 1985, 220 – 248.

Grew, Francis ja Margrethe de Neergaard 1994: Shoes and Pattens. Medieval Finds from Excavations in London: 2. London 1994.

Groenman-van Waateringe, Willy 1978: Shoe Sizes and Paleodemography? Helinium XVIII, 1978, 184- 189.

Groenman-van Waareringe, Willy 1984: Die Lederfunde aus Haithabu. berichte über die Ausgrabungen in Haithabu. bericht 21. Amsterdam 1984.

Groenman-van Waateringe, Willy 1988: Leather from Medieval Svendborg. The Archaeology of Svendborg, Denmark No 5. Odense University Press 1988.

Hansson, Hans 1960: Med tunnelbanan till medeltiden. Vad fynden berättar om Stockholms historia. Bonniers, Stockholm 1960.

Harjula, Janne ja Sanna Jokela 2003: Linkoja, kenkiä ja muita kahden kaivauksen nahkalöytöjä. Liisa Seppänen (toim.): Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan. Archaeologia Medii Aevii Finlandiae IX. Turku. 255-266.

Izyumova S. A. 1967: Leather-working and Shoemaking. M. W. Thompson (ed.): Novgorod the Great. London 1967, 82 – 84.

Larsen, Arne J. 1992: Footwear from the Gullskoen Area of Bryggen. The Bryggen Papers. Main Series Vol 4. Bergen 1992.

Lorenzen, Erna 1971: Læder (skor, skeder, remme). Andersen & al: (red.): Århus Søndervold . en byarkæologisk undersøgelse. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, Bind IX. København 1971, 169 – 182.

Roslund, Ylva 1984: Klädedräkt. Ola Ehn & Jan Helmer Gustafsson (red.): Kransen. Ett medeltida kvarter i Uppsala. Upplands fornminnesförenings tidskrift 50, Uppsala 1984, 73 – 79.

Sarv, Krista 1999: Finds of Leather Footwear from the Excavations at Sauna Street 10 in Tallinn. Arheoloogilised välitööd Eestis, 1999, 79, 85.

Schia, Erik 1977a: Skomaterialet fra "Mindets tomt". Helge I. Høeg & al: De arkeologiske urgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind I, Feltet "Mindets tomt". Stratigrafi, topografi, daterende funngrupper. Universitetsforlaget, Oslo Bergen Tromsø 1977, 121 – 252.

Schia, Erik 1979: Lærmaterialet. Erik Schia (red.): De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 2, Feltene "Oslogate 3 og 7".

Bebyggelserester og Funngrupper.

Sanna Jokela
Aboa Vetus & Ars Nova –museot
Itäinen rantakatu 4-6, 20700 Turku
sanna.jokela@utu.fi
sannajokela@yahoo.com

1 ks. esim. hald 1972; Groenman-van Waateringe 1984.
2 vrt. esim. Grenander-Nyberg 1985, 233; Izyumova 1967, 81 ja Lorenzen 1971, 172.
3 Jokela 2002, 38.
4 Swann 1997, 4.
5 Grew ja de Neergaard 1994, 15, 21.
6 Grew ja de Neergaard 1994, 21; Swann 1997, 5.
7 Swann 1997, 8; Grew ja de Neergaard 1994, 40.
8 Larsen 1992, 17.
9 Larsen 1992, 18-20.
10 Zetterberg 1999.
11 Schia 1977, 198; Schia 1979, 51.
12 Schia 1987, 406 – 407.
13 Larsen 1992, 39.
14 Grew ja de Neergaard 1994, 10, 13.
15 Larsen 1992, 22 – 23.
16 Broberg ja Hasselmo 1981, 128 – 129.
17 Sarv 1999, 79 – 83.
18 Schia 1979, 51, 57; Schia 1987, 406 – 407; Larsen 1992, 39.
19 Grew ja de Neergaard 1994, 21, 23, 25.
20 Jokela 2002, 64.
21 Jokela 2002, 64.
22 ks. Roslund 1984, 77.
23 Larsen 1992, 21.
24 Harjula ja Jokela 2003, 259-260.
25 Broberg ja Hasselmo 1981, 128-129; Zerpe ja Fredriksson 1982, 221, 223.
26 Schia 1979, 57; Schia 1987, 406 – 407; Schia 1977, 198.
27 Grew ja de Neergaard 1994, 29.
28 Larsen 1992, 20 – 22.
29 Broberg ja Hasselmo 1981, 128 – 129; Zerpe ja Fredriksson 1982, 221; Roslund 1984, 78 – 79; Hansson 1960, 35, 46.
30 Larsen 1992, 39.
31 Schia 1979, 51; Schia 1977, 198; Schia 1980, 85.
32 Grew ja de Neergaard 1994, 39.
33 Vrt. Talvitie 1945, 625.
34 Ks. esim. Calnan 1991, Groenman-van Waateringe 1988, 73.
35 Groenman-van Waateringe 1978, 186.
36 Jokela 2002, 59.
37 Jokela 2002, 60.
38 ks. Carlsson 2001.
39 Jokela 2002, 60.
40 Jokela 2002, 61.
41 Jokela 2002, 61.
42 Jokela 2002, 63.
43 Grew ja de Neergaard 1994, 91.
44 Jokela 2002, 63.

MANKBY JA ESBOBY - KAKSI ARVOKASTA KYLÄTONTTIA ESPOOSSA

Georg Haggrén

Espoonkartanon alueella ja lähiympäristössä tehtiin keväällä 2004 kulttuuriympäristön inventointi, joka koostui esihistoriallisten ja historiallisen ajan muinaisjäännösten inventoinnista sekä rakennetun kulttuurin inventoinnista. Työn tilaajina olivat YIT rakennus Oy ja Esbogård Ab ja sen toteuttajana Museoviraston rakennushistorian osasto. Espoo on kylätonttien osalta ehkä maamme parhaiten inventoitu kunta. Espoon kaupunginmuseo on 1990-luvulta lähtien aktiivisesti selvittänyt kylien varhaisvaiheita ja nykyistä säilyneisyyttä. Pohjatietoa oli tarjolla, kun Espoonkartanon alueen historiallisten muinaisjäännösten inventointi aloitettiin. (Ks. Lindholm 2002.) Lisäksi Mankbyn ja Esbobyn raja-alueella oli jo syksyllä 2003 tehty pieni koekaivaus (Rosendahl 2003).

Inventointialueelle oli keskiajan lopulla vakiintunut kolme kylää: Esboby eli Espaby (Espoon kylä), Mankby (Mankki) ja Träskby (Järvikylä). Niistä Träskbyssä vanha maalaismaisema on säilynyt nykyaikaan asti. Kylätontti kantataloineen ja lähipeltoineen erottuu yhä selvästi ympäröivästä maisemasta. Mankbyssä ja Esbobyssä vanha kylämaisema on kadonnut jo kauan sitten. Vuonna 1556 Esbobyn ja Mankbyn maille perustettiin Espoon kuninkaankartano, jonka omistajien haltuun kertyi laajat alueet Espoosta ja Kirkkonummelta. Kartano hallitsee alueen maisemaa yhä tänään. Pitkän ja intensiivisen kartanoajan myötä

Esbobyn ja Mankbyn keskiaikaiset kylät olivat jo kauan sitten kadonneet sekä maisemasta että paikallisesta perimätiedosta.

Inventointialueella on ollut kolme keskiaikaista kylää (Esboby, Mankby ja Träskby). Tunnettujen kylätonttien määrä on kuitenkin viisi, sillä kolme taloa on viimeistään 1550-luvulla ja mahdollisesti jo keskiajalla sijainnut erillään kyläkeskuksista. Pääosa Esbobystä ja Mankbystä liitettiin vuonna 1556 perustettuun Espoon kuninkaankartanoon. Ainoastaan kolme edellä mainittua erillään sijainnutta taloa jäi talonpoikaiseen omistukseen. Niistä Finns kuului Mankbyhyn, Sperrings ja Klemets puolestaan Esbobyhyn. (Ramsay 1924 s. 264-269.)

ESPOON KARTANON ALUEEN HISTORIALLINEN KARTTA-AINEISTO

Espoon kartanon alueelta on vuosisatojen kuluessa laadittu suurimittakaavainen

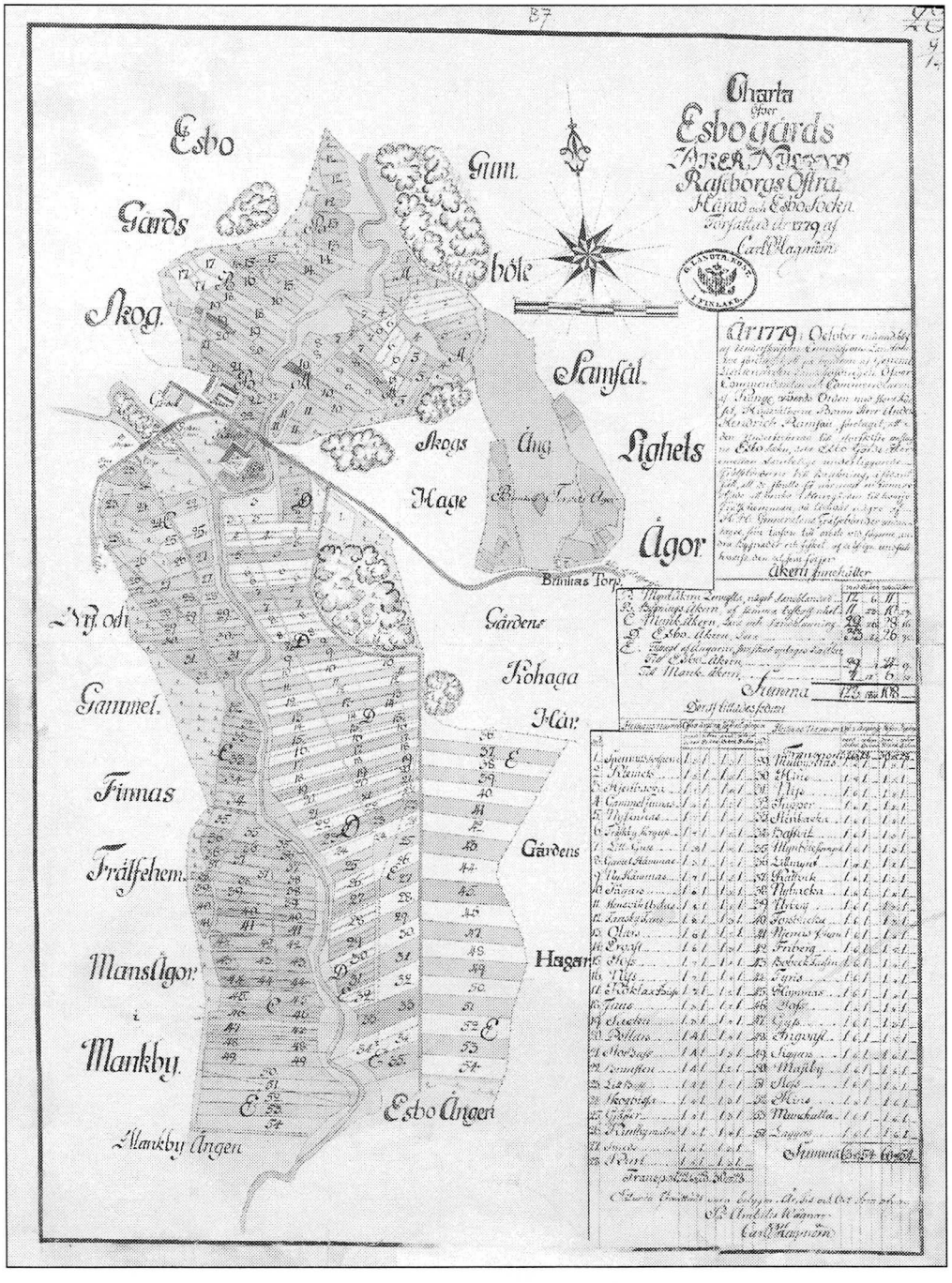

1. Suunnitelmakartta Espoon kartanon pelloista vuodelta 1779 (KA: MML Espoo B7 9/1). Kuvan vasemmassa ylänurkassa kartanon päärakennuksen tontti ja sen vieressä Esbobyn keskiaikainen kylätontti sanan "Skog" alla. Mankbyn tontti kartan vasemmassa reunassa sanojen "Finnas Frälsehem-" alla ja Mankbyåker-nimisten peltojen vieressä.

tiluskartta vuosina 1687, 1779 ja 1832. Niistä vanhimmasta on säilynyt ainoastaan karttaan liittyvä seliteosa ja verollepano.[1] Vaikka itse kartta on hävinnyt, tarjoaa seliteosa runsaasti korvaamattoman arvokasta tietoa kartanosta ja sen tiluksista.

Vuonna 1779 laadittiin kartanon peltoalueista suunnitelmakartta, jossa keskeisiä olivat peltolohkot. Tälle kartanon keskeiset pellot ja osan tonttimaasta kattaneelle kartalle merkittiin, mitkä peltolohkot olivat kunkin kartanon alustalaistalonpojan hoidettavana. Samaan karttaan on merkitty myös osa kartanon rakennuskantaa. Tästä kartasta on säilynyt sekä konsepti että puhtaaksi piirretty versio.[2] Kartan avulla voidaan rekonstruoida Esbobyn ja Mankbyn keskiaikaisperäiset pellot. (Kuva 1)

Samaan aikaan edellä mainitun peltokartan kanssa laadittiin toinen kartta, joka kattaa kartanon kaikki tilukset. Tästä kartasta on säilynyt ainoastaan konseptikappale.[3] Siinäkään ei ole vuosilukua, mutta edelliseen karttaan verrattaessa se osoittautuu saman ikäiseksi. Tämä kartta tarjoaa yksityiskohtaista tietoa koko inventointialueelta, sillä se ulottuu Mankbyhyn, Träskbyhyn ja Sperringsiin asti.

Vuosina 1832-1833 Espoon kartanon mailla toimeenpantiin isojako, jonka yhteydessä kartanon tilukset kartoitettiin. Isojakokartasta saadaan jälleen yksityiskohtaista tietoa koko inventointialueelta.[4]

ESBOBYN ELI ESPOON KYLÄN TONTTI – VANHIN ESPOO LÖYTYI!

Esboby oli keskiajan lopulla Espoon suurin kylä. Siihen kuului 12 taloa, joiden yhteinen veroluku oli 8 veromarkkaa. Espoon pitäjä mainitaan säilyneissä lähteissä nimeltä ensi kerran vuonna 1431, ja Esbobyn kylästä on tieto vuodelta 1451. (Kepsu 1999 s. 23-26.; FMU 1999, 2948.) Tuolloin se oli jo oman verokuntansa keskuskylä, joten sillä oli myöhäisestä maininnasta huolimatta jo pitkä historia takanaan. Todennäköisesti Esboby on toisen lähellä sijainneen verokunnan keskuskylän eli Kauklahden (Köklax) tavoin ainakin 1200-luvulta, mahdollisesti jopa tätä varhaisemmalta ajalta. (Ks. Haggrén 2005.)

Kymmenen Mankinjoen ja Gumbölenjoen yhtymäkohdassa sijainneen Esbobyn taloa liitettiin vuonna 1556 Espoon kuninkaankartanoon (Ramsay 1924 s. 264-269, 339-342). Vanha kylätontti hävisi vähitellen maisemasta ja tilalle vakiintui Espoonkartano rakennuksineen. Kartanokauden intensiivisen maankäytön vuoksi alkuperäisen kylän paikkaa on ollut vaikea hahmottaa eikä sen sijainnista ole ollut varmuutta ennen kevään 2004 inventointia (Kepsu 1999, 23-24; Lindholm 1999, 12). Vanhimpien karttojen (1779, 1832) ja alueen maaston analysoinnin perusteella kylätontti on todennäköisimmin sijainnut kartanon nykyisen tontin ja puiston alueella sekä Holken-huvilan rinteessä.

Kevään 2004 inventoinnissa kartanon puiston pohjoisosan rinteestä löytyi noin 30 x 150 m laajuiselta alueelta keskiaikaiseen kylätonttiin viittaavia rakenteita mm. kolme uuninperustusta ja yksi mahdollisesti kivijalkaan liittyvä kiveys. (Kuva 2, 3) Niihin tehdyistä koekuopista löytyi ainoastaan palanutta savea, mutta ei 1600-1900-luvuille tunnusomaista aineistoa. Näiden kohtien ympäristössä on kuitenkin 1700-1900-lukujen rakennusten jäännöksiä sekä puiston rakentamiseen liittyvän maankäytön jälkiä. Alue on nykyisin kartanon puistoa ja puistoa reunustavaa jalopuuvaltaista lehtimetsää, Parkskogenia. Todennäköisesti osa

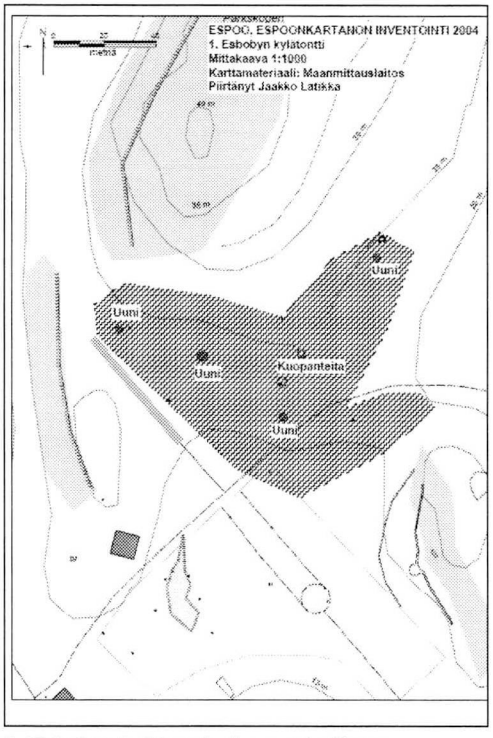

2. Esbobyn kylätontin inventointikartta.

kylän taloista on sijainnut Holkenin kaakkoispuolella olevassa rinteessä myöhemmän Byggningsåkerin laidalla. Kylätontti on saattanut ulottua myös kartanon päärakennuksen lähiympäristöön, mutta myöhemmän maankäytön vuoksi asiaa on vaikea varmistaa ilman laajoja arkeologisia koekuopituksia.

Esbobyn kylätontti ja siihen liittyvä Espoon kartanon tonttimaa muodostavat arvokkaan muinaisjäännösalueen. Nykymaisemaa hallitsee kartanoajan maankäyttö 1700-luvun lopulta 1900-luvulle. Nykyinen päärakennus on vuodelta 1797, mutta sen pihamaa kätkee sisäänsä vanhempien rakennusten jäänteitä mm. 1680-luvun puulinnan kellarit. Kylätontin alkuperäisiä maastonmuotoja on pitkän kartanokauden jäljiltä vaikea hahmottaa. Osa kylään liittyvistä rakenteista on säilynyt, osa tuhoutunut. Vain kaivausten avulla voidaan saada tarkempaa tietoa keskiaikaisesta Espoon kylästä ja sen taloista.

3. Yleiskuva Esbobyn kylätontista. (Kuva MV RHOA/G. Haggrén)

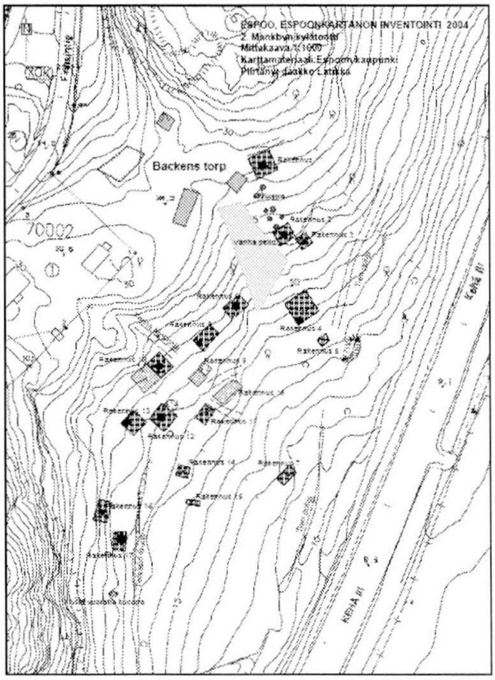

4. Mankbyn kylätontin inventointikartta. Peitteisestä maastosta johtuen rakennuksista on mitattu takymetrillä vain uunin/kiveyksen keskikohta. Täydentävät mittaukset on tehty rullamitalla.

MANKBYN ELI MANKIN KYLÄTONTTI – KESKIAIKAINEN KYLÄ AVAUTUU!

Esbobyn tytärkylä Mankby oli keskiajan lopulle mennessä kasvanut yhdeksi Espoon suurimmista kylistä. Siihen kuului kahdeksan taloa, joiden yhteinen veroluku nousi viiteen veromarkkaan. Varhaisin maininta kylästä on vuodelta 1519, mutta edullisella paikalla Mankinjoen alajuoksulla sijainneella kylällä on tuolloin todennäköisesti ollut ikää jo ainakin 200-300 vuotta. Mankbyn taloista seitsemän liitettiin vuonna 1556 perustettuun Espoon kuninkaankartanoon. Ainoastaan muista hieman erillään sijainnut Finnsin talo jäi talonpoikaiseen omistukseen. (Kepsu 1999 s. 57-58.; Lindholm 1999 s. 13; Ramsay 1924 s. 264-269.) Aivan kuninkaankartanokauden alussa Mankby lienee lyhyen aikaa, ehkä vain vuoden verran toiminut Espoon kartanon

5. Rakennuksen uuni Mankbystä. (Kuva MV RHOA/G. Haggrén)

rinnalla omana Siuntion Sjundbyn kartanon alaisena karjakartanona (Mankby ladugård). (KA 3073 s. 49.) Heti tämän jälkeen Espoon ja Mankbyn kuninkaankartanot on yhdistetty Espoon kartanon alaiseksi yhtenäiseksi kokonaisuudeksi.

Mankbyssä on ollut kaksivuoroviljelylle ominaiseen tapaan kaksi suurehkoa kotipeltoa (Mankåkern ja Yttermankåkern). Molemmat pellot olivat 1600-luvun lopulla kooltaan runsaat kymmenen tynnyrinalaa eli noin viisi hehtaaria. (KA: ULH Konttori Gar 2: Espoon kuninkaankartanon verollepano 15.-16.11.1687). Nämä pellot sijaitsivat Mankinjokea kohti viettävällä rinteellä. Vanhimpia karttoja (1779, 1832) analysoimalla Mankbyn peltojen välistä voidaan hahmottaa vanhan kylätontin todennäköinen sijainti. Koska kuninkaankartanon rakennukset keskittyivät Esbobyn alueelle, on tämä Finnsinmäen itärinteessä oleva ja kartanotalouden kannalta syrjässä sijainnut alue jäänyt vähäiselle maankäytölle sen jälkeen, kun kyläläiset ovat 1550-luvun lopulla joutuneet muuttamaan sieltä pois.

Kevään 2004 inventoinnissa löytyi Mankbyn laaja ja hyvin säilynyt kylätontti. Tältä noin 50 x 120 m kokoiselta alueelta paljastui ainakin 17 rakennuksen uuni, kivijalkaa tai lattiakiveystä, joiden välissä sijaitsevilla tasanteilla on todennäköisesti sijainnut useita muita rakennuksia. (Kuva 4, 5) Rakennusten perustuksiin tehtiin muutamia koekuoppia, joista löytyi palanutta savea, vähän tiiltä, pari naulaa ja piinpalaa, mutta ei 1600-1800-lukujen asuinpaikoille ominaisia löytöjä kuten punasavikeramiikkaa tai ikkunalasia.

Useissa rakennuksissa erottuu yhä suorakaiteenmuotoinen luonnonkivistä (halk. n. 15-40 cm) ladottu uuniperustus. Uunien ympärillä on ison huonetilan laajuinen tasanne, jonka laidoilla on isoja kiviä ja siirtolohkareita. Useimmat uuneista ovat sijainneet keskellä tällaista raivattua tasannetta, osa tasanteen – eli rakennuksen – nurkassa. Osassa rakennuksiksi tulkituista jäänteistä on laaja pienehköistä kivistä (halk. 5-15 cm) ladottu kiveys, mutta ei selvää uuninperustusta.

Mankbyn tonttimaa on nykyisin tiheää metsää ja pensaikkoa. Neljä kylätontille johtavaa tietä erottuu yhä maastossa kivien reunustamina noin kolme metriä leveinä urina (sv. hålväg). Niistä yksi nousee Finnsinmäen yli kohti kylän jäljelle jääneen talon eli Finnsin tonttia, toinen laskeutuu alas kohti kylän peltoja ja Mankinjokea ja kolmas koilliseen kohti Espoon kylää.

Mankby lienee yksi Suomen parhaiten säilyneitä keskiaikaisia kylätontteja. Esimerkiksi tarkoin inventoidulta Länsi-Uudellamaalta ei tunneta ainuttakaan näin laajaa ja hyvin säilynyttä varhain autioitunutta kylätonttia. Erityisen arvokkaaksi Mankbyn tontin tekevät tieto jo 1500-luvulla tapahtuneesta autioitumisesta, myöhemmän maankäytön vähäisyys sekä kylän koko. Suurimmat keskiaikaiset kylät syntyivät edullisimmille paikoille eivätkä ne juuri autioituneet. Pääkaupunkiseudulla, entisen Porvoon läänin puolella, Vantaan Västersundomin Gubbackassa vuonna 2003 tutkittu ja nyttemmin Vuosaaren sataman liikenneväylien rakentamisen myötä suurelta osin tuhoutunut tonttialue oli muinaisjäännöksenä samaa luokkaa kuin Mankbyn tontti (Ks. Suhonen 2005). Useimmilla tunnetuilla autioituneilla kylätonteilla onkin sijainnut vain yhdestä kolmeen taloa. Mankbyssä taloja on ollut seitsemän ja toisin kuin Esbobyssä täällä voi maastossa yhä hahmottaa eri talojen tontteja ja kylän sisäistä rakennetta.

Finnsinmäen laella olevassa notkelmassa,

6. Mankbyn tontilta mäkeä ylös Finnsin talolle johtava tieura. (Kuva MV RHOA/G. Haggrén)

mäen kaakkoisrinteen päällä on 1800-luvulla ollut Backens torp. Se on merkitty vuoden 1832 karttaan. Torpan rakennusten perustukset ja tonttimaa sivuavat alempana rinteessä olevaa Mankbyn keskiaikaista kylätonttia, mutta eivät inventointihavaintojen mukaan ole tuhonneet kylätonttiin kuuluvia rakenteita.

Mankbyn Finnsin taloa ei liitetty Espoon kuninkaankartanoon vaan se säilyi itsenäisenä (Kepsu 1999 s. 57-58; Lindholm 1999 s. 13; Ramsay 1924 s. 268-269). Talon vanhin tunnettu tontti sijaitsi Finnsinmäellä. Alueella on nykyisin Finnsin kansanopiston rakennuksia. Finnsin taloon ja kansanopiston rakennuksiin liittyneen maankäytön vuoksi on epätodennäköistä, että paikalla olisi säilynyt paljon vanhimpien rakennusten jäännöksiä.

Mankbyn kylätontti muodostaa valtakunnallisesti arvokkaan muinaisjäännöksen ja sen säilyminen tulevaisuudessa on erittäin tärkeätä. Kohteen poikkeuksellisen hyvän säilyneisyyden vuoksi paikka tarjoaa mahdollisuuden jopa nähtävyyskohteen perustamiselle.

LÄHTEET

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Espoon kaupunginmuseo (EKM)
Keskiaikaiset kylät -tietokanta (2000)

Kansallisarkisto (KA)
Maamittaushallituksen kartta-arkisto (MHA)
Uudenmaan voudintilit
Uudenmaan ja Hämeen läänin lääninhallituksen arkisto

Museovirasto, rakennushistorian osaston arkisto (MV RHOA)
Georg Haggrén & Jaakko Latikka: Espoo, Espoon kartanon alueen historiallisen ajan muinaisjäännösten inventointi 2004.
Ulrika Rosendahl: Espoo, Espoonkartano, Mankby. Koekaivaus 2003.

Riksarkivet (RA), Tukholma
Börstorpsamlingen

Uudenmaan maanmittaustoimiston arkisto (UMT)

KIRJALLISUUS

Finlands medeltidsurkunder (FMU) I-VIII. Utg. av Reinhold Hausen. Helsingfors 1910-1935.

Haggrén, Georg: Köklax i Esbo. Arkeologiska undersökningar på en medeltida bytomt. Nordenskiöld-Samfundets tidskrift. (painossa)

Härö, Erkki: Espoon rakennuskulttuuri ja kulttuurimaisema. Espoon kaupungin museo. Hanko 1984.

Kepsu, Saulo: Espoon vanhin asutusnimistö. (painamaton käsikirjoitus, 1999)

Lindholm, Dan: Välähdyksiä keskiajasta - glimtar ur medeltiden. Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 6. Espoo 1999. s. 5-47.

Lindholm, Dan: Espoon kaupunginmuseon keskiaikaiset kylätontit-projekti; tulokset, ongelmat ja tulevaisuus. SKAS 3/2002, 34-36.

Ramsay, August: Esbo. Esbo socken och Esbogård på 1500-talet. Helsingfors 1924.

Ramsay, August: Esbogård. Herrgårdar i Finland I. Nyland I s. 259-274. Helsingfors 1928.

Suhonen, V.-P: Vantaan Länsisalmen Gubbackan autioituneen kylätontin arkeologiset tutkimukset. Helsingin pitäjä 2005. (painossa)

Georg Haggrén
georg.haggren@jippii.fi

1 KA: UHL konttori Gar 1 s. 617v-621.; RA: Börstorpsamlingen: Brev till oc. handlingar rörande Fabian Wrede vol. 156 (E3104): Avmätningen av Esbo konungsgård & Inventarium på huusen 15.11.87.
2 KA: MML Espoo B7 9/1.; UMT Espoo 7:II.
3 UMT: Espoo 7:IX.
4 KA: MML Espoo B7 9/6-10.

JUHANI RINNE JA KADONNEIDEN LUURANKOJEN ARVOITUS

Sanna Jokela

Aboa Vetuksen kellariin K93: 4 on kauan liitetty epämääräinen tarina kahdesta naisen luurangosta. Luurankoihin on liitetty myös tarina Pyhän Annan nunnaluostarista, jonka kerrotaan sijainneen tällä alueella. Mistä tässä tarinassa oikeastaan on kyse? Arvoituksen selvittäminen vaatii jonkin verran salapoliisityötä ja kärsivällisyyttä, mutta arkistot saattavat tuoda lisävalaistusta tähän asiaan. Juhani Rinne kirjoittaa "Tuomiokirkko"-kirjasarjansa kolmannessa osassa:

"V. 1905 kutsui arkkitehti Alex. Nyström, joka kaupungin historiallisen museon puolesta silloin valvoi kaupungilla tavattavien rakennuslöytöjen muistiin merkitsemistä, tämän kirjoittajan tarkastamaan muuatta hautalöytöä, joka oli tavattu silloisen Auran kylpylaitoksen pohjakerroksesta Itäisen Rantakadun tontilla 6. Kävimme paikalla yhdessä, jolloin Nyström mittasi löytöpaikan merkitäkseen rakennuksen piirroksiin. Haudat sijaitsivat raukeamassa olevan holvin alla, joka oli niin matalalla, että hautojen lepokohdalta ei mitenkään päässyt seisoma-asentoon. Vainajat, joita oli kaksi rinnakkain, oli maahan pantu arkuissa, joista jäljellä oli vain lahonneita laudansiruja. Arkut ovat levänneet luontaisella maapohjalla, joka täällä oli perin kuivaa ja kovaa savea. Vainajain vaatetuksesta ei ollut mitään jäljellä, mutta luusto, varsinkin vahvemmilta osiltaan, oli hyvin säilyneenä paikallaan. Lannerakenne oli molemmissa täysin eheä, joten vainajat oli helppo tuntea naisiksi. Luustojen lähimmän ympäristön tutkin hyvin tarkoin, mutta ainoa esine, joka siitä saatiin talteen, oli Sten Sture vanhemman aikainen Turun äyrityinen, jonka leimat ja teksti olivat helposti tulkittavissa. Onko raha ollut arkussa vai muulla tavoin tänne joutunut, sitä oli tässä tapauksessa mahdoton ratkaista, kun arkut olivat kokonaan hajalla."[1]

Rinne esittää hautalöydön todisteena paikalla sijainneesta dominikaanien naisluostarista, josta kirjalliset lähteet kertovat Luostarin Pyhän Annan kappelina. Rinne näyttää perustavan teoriansa naisluostarista Turun kaupungin alueella tähän hautalöytöön sekä muutamaan tulkinnanvaraiseen historialliseen lähteeseen. Ensinnäkin Piispainkronikan mukaan piispa Bero Balk (1385 – 1412) perusti naisluostarin Koroisiin[2]. Kirjelmässään 21/9 1414

Jomalan kirkkoherra Matti Olavinpoika vahvistaa veljensä Pentti Olavinpojan testamentin, jossa tämä on määrännyt Kokoböle -nimisen maatilansa Mustasaaren pitäjästä "P. Annan luostarille Turussa".[3] Myöhemmin 24/12 1437 Sabinan piispa, kardinaali Johannes mainitsee Turun P. Olavin luostarikonventin hallintaan P. Annan kunniaksi ja suojelukseen perustetun kappelin[4]. Rinne esittää, että kappeli tässä yhteydessä tarkoittaa samanlaista alistussuhdetta pääluostariin kuin missä sekulaarikirkon kappeli on kirkkoherran edustamaan emäkirkkoon. Rinteen mukaan tämä naisluostari olisi tuhoutunut 1429 samassa tuhopoltossa kuin Pyhän Olavin luostari, ja se olisi kunnostettu seuraavalla vuosikymmenellä ja jatkanut toimintaansa kaikessa hiljaisuudessa Naantalin kaksoisluostarista huolimatta.[5]

Turun maakuntamuseon arkistosta löytyneet Rinteen päiväämättömät esitelmämuistiinpanot tuovat uudenlaisen näkökulman asiaan:

"Alempi huoneisto on viimeaikoihin asti ollut täytetty soralla ja sitä tyhjennettäessä kerrotaan tavatun m.m. kaksi ihmisluurankoa, jotka asiantuntijoiden sanotaan tunnistaneen naisten luurangoiksi. Tätä löytöä on luonnollisesti pidetty rakennuksen luostaritarinaa vahvistavana. Lisäksi tavattiin siitä erilaisia esineitä m. m. Turussa leimattu aurtuaraha keskiajan lopulta."[6]

Näiden muistiinpanojen perusteella voisi jopa saada käsityksen, ettei Rinne ole itse välttämättä nähnyt luurankoja. Huomattavaa on myös, että "Tuomiokirkko"-kirjassa Rinne mainitsee äyrityisen olleen löydön ainoa esine, kun esitelmämuistiinpanojen perusteella hautauksen yhteydestä tavattiin muitakin esineitä.

Mielenkiintoisia lisätietoja asiasta antaa A.M. Tallgrenin äiti, arkeologiaan perehtynyt Jenny-Maria Tallgren, jonka 3.6.1905 päivätty kirje Muinaismuistoyhdistyksen sihteerille kuuluu seuraavasti:

"Joku aika sitten kaupungissa käydessäni poikkesin mm. katsomaan Auran kylpylaitoksen alla, kellareissa, katsomassa sen lukuisia todisteita muinaisesta Turusta. Täällä olikin varsin komeita muistomerkkejä jälellä, joten innostuneena tulin mukanani olevalle vahtimestarille sanoneeksi jotain siihen suuntaan, että täällä olisi kaivettava, luonnollisesti tarkoittaen tieteellistä kaivamista. Tänään taas paikalla tilapäisesti käydessäni tuli kumminkin vahtimestari luokseni ja kertoi seuraavaa:

Minun puheistani sanoi hän tulleensa intresseeratuksi ja uteliaaksi ja ryhtyneensä omin päin veljensä kanssa kaivamaan. Hän kertoi heidän saaneen esille kaksi ruumista, jotka sattumalta paikalle tullut tohtori Hahl sanoi olevan naisruumiita. Kummankin ruumiin pääpuolessa oli ollut yksi lasipikari, jotka joko olivat tai kaivaessa menivät rikki, niin että vain jalkaosat enää ovat jäljellä, nämät sain luokseni ja talletan ne toistaiseksi hallussani. Vielä oli ruumiiden ohella erilaisia rauta- ja luutekeleitä, joita nyt en ollut tilaisuudessa tarkastamaan. Molempien ruumiiden välissä oli ehkä ollut ovi, päättäen mahdollisesti jonkun oviraudan fragmentista paikalla. – Miehen kertomuksen mukaan olisi toisen ruumiin pään alla ollut lastua ja jotain paperia, sanomalehti, mikä kosketeltaessa oli hajonnut tomuksi. Kirstusta ei ollut jälkeä. Alinna oli ollut puuränni, jonka alla ehkä oli ollut kellari. Kuultuani kaiken tämän kielsin miestä ehdottomasti enää jatkamasta työtään ja vaadin häntä sulkemaan alustan ja kieltämään muitakin enää koskemasta

siellä mihinkään. Tämän mies lupasikin. Kuten näkyy on paikka nyt suojattu, joten mitään kiirettä rakennustöiden j.m.s. takia ei ole paikan mahdollista tutkimusta varten. Onhan kuitenkin epävarmaa, eikö ehkä joku salaa ryhdy jatkamaan omapäistä kaivamista. Tämän takia katson velvollisuudekseni saattaa asia Herrojen tietoon; koska maist. Rinne muutenkin saapunee paikkakunnalle voinee hän ehkä varata aikaa tämänkin paikan katsomiseen. Valittaen sitä, että tieteelle mahdollisesti tärkeä löytö osaksi on näin tullut pilatuksi, piirrän Jenny Maria Tallgren."[7]

Mistä tässä löydössä oikeasti on kyse? Entä missä luut ja mahdolliset muut löydöt ovat nyt? Turun kirkkoherran viraston hautauspäiväkirjojen mukaan ainakaan 1905-1908 aikana Turun hautausmaille ei ole haudattu tällaisia luita. Tarkempi tutkimus arkistoissa ei myöskään tuottanut tulosta. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen kirjediariosta puuttuvat kokonaan merkinnät vuosilta 1904 – 1909. Myöskään kopiokirjassa sen paremmin kuin lähetettyjen ja saapuneiden kirjeiden kansiossa ei ollut mitään viitettä siitä, että Jenny-Maria Tallgrenin kirje olisi koskaan tullut Muinaismuistoyhdistyksen tietoon tai että siihen olisi vastattu.

Tällä kertaa kadonneiden luiden arvoitus näyttää jääneen ratkaisematta. Ehkäpä jonain päivänä jostain arkistosta löytyy jotain lisävalaistusta tähän asiaan.

LÄHTEET

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Rinne, Juhani: päiväämättömät esitelmämuistiinpanot, Turun maakuntamuseon arkisto, mappi XIII.

Tallgren, Jenny-Maria: kirje Muinaismuistoyhdistyksen sihteerille3.6.1905. Turun maakuntamuseon arkisto, mappi XIII.

KIRJALLISUUS

Finlands medeltidsurkunder (FMU) I-VIII. Utg. af Reinh. Hausen. Helsingfors 1910-1935.

Rinne, Juhani 1952: Turun tuomiokirkko keskiaikana III. Turun tuomiokirkko hiippakunnan hallinnon elimenä. Turku: Turun tuomiokirkon isännistö.

Sanna Jokela
Aboa Vetus & Ars Nova –museot
Itäinen rantakatu 4-6, 20700 Turku
sanna.jokela@utu.fi
sannajokela@yahoo.com

[1] Rinne 1952, 202-203.
[2] Rinne 1952, 201.
[3] Rinne 1952, 202, FMU 1444.
[4] FMU 2236.
[5] Rinne 1952, 202.
[6] Rinne, päiväämättömät esitelmämuistiinpanot.
[7] Tallgren 3.6.1905.

VIIPURIN KESKIAIKA NYKYISESTÄ NÄKÖKULMASTA – RAUNIOITA, NEUVOSTOREALISMIA JA RIPAUS HAIKEUTTA

Eva Ahl ja Mia Lempiäinen

SKAS:in kevätmatka 21. – 23.4. suuntautui tänä vuonna Viipuriin. Matkalle lähdettiin aurinkoisena torstai-aamuna Turusta, ja Helsingissä bussi sai täydennystä matkallaan ensimmäiselle kohteelle, Pernajan keskiaikaiselle kirkolle. Matkan johtajana toimi kokenut dosentti Markus Hiekkanen, joka luotsasi ryhmän 28-osaisten tähtiholvien alla. Miksi sitten tämä kirkko oli eräs kohteitamme, voisi kysyä? Hiekkasen arveluiden mukaan kirkon olisi 1440-luvulla voinut rakennuttaa Viipurin silloinen linnanherra – kuten myös Pyhtään ja Porvoon kirkot, jotka ovat samanaikaisia ja tyylisiä. Pernajasta oli kotoisin myös pian juhlavuotta viettävä Mikael Agricola.

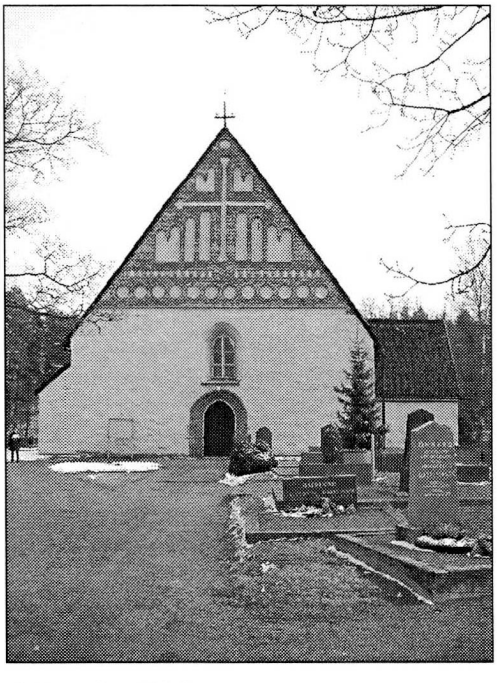

1. Pernajan kirkko.

PERNAJASTA VIIPURIIN

Pernajan kirkossa on omat erikoisuutensa, kuten keskiaikainen kastemalja kivestä, joka nykyään sijaitsee alttarin luona. Maljassa on vielä viisi kiveä, joita todennäköisesti käytettiin veden lämmittämiseen. Kirkossa on myös Maria-kuva, joka on harvinainen ollessaan maalöytö kirkon sisältä, tutkimuksista 1930-luvulta. Kuvan värit ovat vielä voimakkaita: Marialla punainen puku ja tavan mukaan sininen viitta. Kirkossa

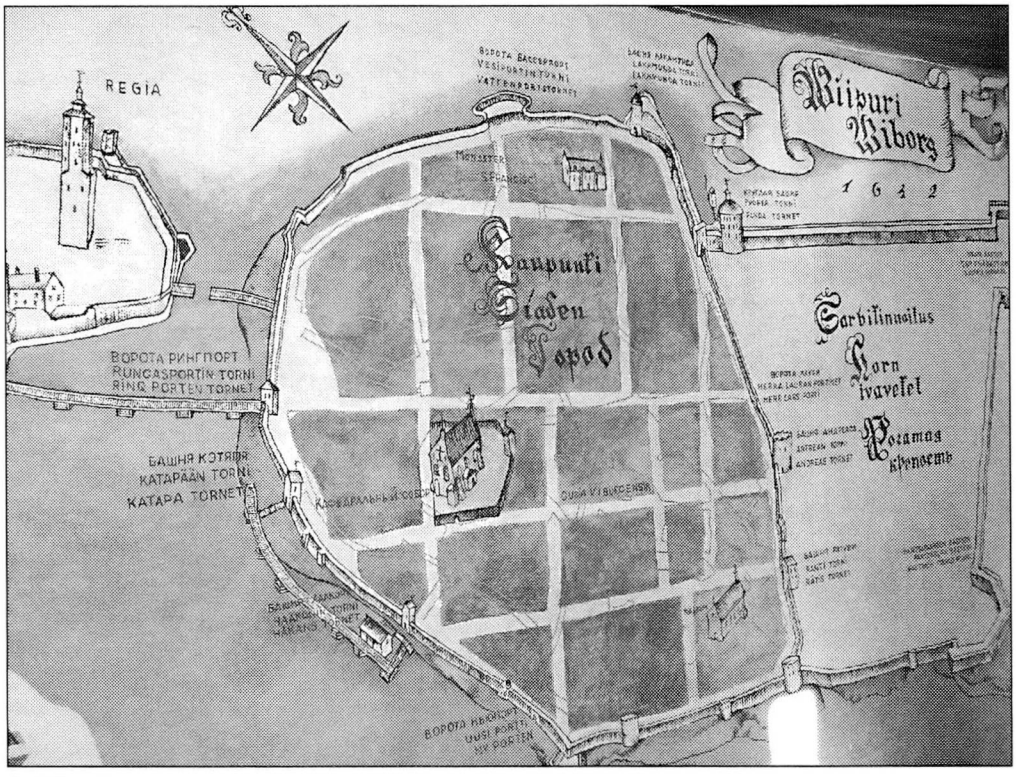

2. Viipuri.

on läsnä myös viittauksia mahtisukujen vaikutuksesta: Creutzien komeat vaakunat yms. Suomen keskiaikaisista kivikirkoista Pernajan kirkolla, kuten myös Pyhtään ja Porvoon kirkoilla, on yhä poikkeuksellisesti jäljellä ulkoinen kalkkirappauksensa.

Lähtiessämme Mikael Agricolan kotipitäjästä kohti hänen hautapaikkaansa, kiersimme myös Turun yliopiston kaivauskohteen kautta: Pernajan pappilan pihalla on monta vuotta tehty kaivauksia, joista on löytynyt runsaasti materiaalia, mm. Siegburg-keramiikkaa. Löytöaineisto on verrattain rikasta ja on selvä osoitus kiinteästä asutuksesta. Pappila on ollut asutuna jo varhain, ehkä jo 1200-luvulla mutta viimeistään 1300-luvulla. Asiantuntijamme professori Jussi-Pekka Taavitsainen valaisi ryhmää tästä kohteesta, jonka jälkeen jatkoimme pian matkaa kohti itärajaa.

NÄKÖALOJA PYÖREÄSTÄ TORNISTA

Saapuessamme Viipuriin torstai-iltapäivänä raekuuro toivotti meidät tervetulleiksi. Majoituimme suomalaisturistien suosimaan "Druszbaan" ja suuntasimme sitten kohti vanhaa kaupunkia. Menimme siis 1600-luvulta peräisin olevaan Pyöreään torniin, klassiseen nähtävyyteen, jossa saimme nauttia maukkaan yhteisen illallisen. Oli nautinnollista istua pöytään vanhojen ampuma-aukkojen reunustamana, kolmimetrisen seinän suojaamana. Illallisen yhteydessä Markus Hiekkanen kertoi meille tornin taustaa ja saimme vastauksen tornin 1920-luvun militarismi-imagolle: jo varhain torni oli nähtävyys ja merkittävä turistikohde. Toivo Wikstedtin maalaukset vuodelta 1925 esittävät kronologista sarjaa kaupungin kasvusta ja kehityshistoriasta.

Wikstedin taulut "korjattiin" tosin "uuteen uskoon" Neuvostoliiton aikana, mutta on viime aikoina restauroitu uudestaan.

Tornin rooli kaupungin historiakuvassa oli jo varhain kiistakysymys: torni on varhaisimpia rakennussuojelukysymyks iämme 1880-luvulta, jolloin sitä uhkasi purku taloudellisten intressien takia. Muinaistieteellinen toimikunta sai myös pari kymmentä vuotta myöhemmin kohdata saman uhan, mutta kaupunki veti tälläkin kertaa lyhyemmän tikun kiistassa. Ja torni oli ja pysyi kaupungin mahdin ja imagon merkkinä entisen karjaportin paikan kohdalla, vaikka sen sotilaallinen tarkoitus oli hävinnyt jo vuosisatoja aiemmin, sitten Stolbovan rauhan.

Illalla meni joukko malttamattomia ryhmäläisiä vielä lyhyelle kaupunkikierrokselle Hiekkasen johdolla ennen auringonlaskua. Oli hyvä ja kiinnostavaa saada esimakua seuraavan päivän ohjelmaan.

3. Aleksanteri Saksa esitelmöi.

KAUPUNKIA SAKSAN SILMIN

Perjantai-aamuna hotellimme edessä oleva Salakkalahti oli jäätynyt yön aikana. Luulimme saapuvamme keväiseen Viipuriin, mutta vastassa olikin luminen ja hyinen kaupunki. Etenevästä jääkaudesta huolimatta joukkoomme liittyi oppaamme, tutkija Aleksanteri Saksa Pietarista, joka järjesti meille täydellisen tutustumiskierroksen kaupunkiin. Aloitimme siitä, mihin edellisenä iltana jäimme, eli Pyörän tornin ja entisen karjaportin luota, Viipurin torin nurkasta. Karjaportti oli aikoinaan kaupungin tärkein portti kaupungin muurien sisältä Novgorodin suuntaan. Tässä kohtaa on järjestetty 1970-luvulla kaivauksia, joihin Saksa itse oli nuorena osallistunut, joten hän tiesi selittää meille katukiveyksen merkityksen: siihen on merkitty muurin suunta ja torniin johtavan sisääntulokäytävän kohta. Muuri on rakennettu oman aikansa kylmiä aseita eli ruutiaseita vastaan. Muurin, samoin kuin tornin seinien paksuus onkin 3-5 metriä. Tornia ei rakennettu kiinni muuriin, vaan 20 mertin päähän siitä, jotta tykkitornista voitiin ampua joka suuntaan. Tosin torni ei koskaan ollut varsinaisessa sotatilassa.

Pyöreältä tornilta suuntasimme 1390-luvulla perustetun dominikaanikonventin äärelle. Viipuriin perustettiin kaksi konventtia keskiajalla, taustalla oli halu näyttää Novgorodin kirkollisen vallan nousua muualle Skandinaviaan. Dominikaanien puinen kirkko on palanut

historiansa aikana parikin kertaa, kunnes vuonna 1481 paikalle rakennettiin kivinen kirkko. Dominikaanikonventista on yksi muurin puolustustorni vielä jäljellä. Tornin yläosa on tosin uudempaa aikaa. Tornin korjauksessa näkyy neuvostorealismi, joka näkyi myös muissa kaupungin rakennuksissa: niitä on korjattu niin, että katsoja sen varmasti huomaa. Tornin juurella Saksa on kaivanut vuosituhannen vaihteessa ja määrittänyt puolustusmuurin kulun. Tornin vieressä näkyi entisen dominikaanikirkon surullinen raunio – kirkko tuhoutui talvisodassa ja muuttui sodan jälkeen tehtaaksi, joka sekin paloi vuonna 1989 ja on siitä lähtien ollut raunioina. Luostarirakennuksista ei ole mitään jäljellä maan päällä pihalla, jossa nykyään on "auto remont" veljien tilalla. Vanhojen karttojen mukaan kadut ovat kulkeneet kirkon molemmilta puolilta ja tilaa olisi myös rakennuksille. Rakennusten sijaintiin saadaan ratkaisu vain arkeologisin tutkimuksin.

4. Ryhmämme tutustuu Viipuriin.

ООО "ЭСПЛАНАДА"
г.Выборг, Ул.Южная, Вал, 4/2
т.(81378) 97-199

Славянская Трапеза

Уважаемые гости!

Фамилия официанта Кутаниц В

СЧЁТ № 12 "22" 04 2005 г.

№№ п/п	Наименование блюда	Кол-во	Цена	Сумма
1	суп из лос	3	60	180
2	бифит + дол.	2	160	320
3	шашл. + дол.	1	140	140
4	Б7	0,25	20	20
5	Мин. воде	1	25	25
6	Мин. воде	1	25	25
7	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

5. Lasku matkan varrelta. (Kuvat Eva Ahl)

Dominikaanikonventista suuntasimme paikalle, johon suunnitellaan Merimieskirkkoa, ja jossa Saksa on viime vuosina kaivanut ja paikantanut puolustusmuurin kulun. Pienistä kaivauksista saatiin runsaasti historiallisen ajan löytöjä, mm. kolme tykinkuulaa. Sinnikäs oppaamme Saksa yritti valistaa meitä huulet sinisinä ja kädet kohmeisina kaivausten tuloksista sekä näyttää meille valokuvia, jotka tuuli välillä vei mennessään lähes jääkalikoiksi muuttuneiden sormien puristuksesta. Kylmän ja lumisen sään

6. Viipurin linna.

takia poikkesimme lämpimälle lounaalle viihtyisään ja suosittuun "Slaavilainen lounas" –kellariravintolaan vanhan kaupungin kupeessa. 1600-luvun holvien alla oli sopiva lämmitellä ja nauttia mitä ihanimmista keitoista ennen seuraavaa etappia kaupunkikierroksellamme. Saatuamme itsemme lämpimiksi lähdimme taas hyiseen ulkoilmaan. Ruokapaikasta jatkoimme kohti entistä kaupunginkirkkoa (tuomiokirkkoa), joka sekin raunioitui sodan aikana. Hiekkasen mukaan tämä on ensimmäisiä kirkkoja, jota tutkittiin arkeologisesti – Rinteen johdolla vuoden 1913 tienoolla –, mutta Mikael Agricolan hautaa ei onnistuttu paikantamaan. Nykyään raunio on kaatopaikkana ja vaikeakulkuinen, mutta kolmilaivaisen kirkon pylväiden paikoista ja kirkon koosta saa silti suhteellisen selkeän kuvan. Kirkko on sijainnut samalla paikalla 1200-luvulta alkaen. Nykyistä kivikirkkoa on edeltänyt puukirkko. Kivikirkon rakentaminen tuli mahdolliseksi, kun 1430-1440-luvulla Krister Nilsson Vase antoi linnapäällikkökautenaan rahaa kivisen kirkon rakentamiseen. Uljas kivikirkko valmistui 1440-luvun lopulla. Kirkkoa laajennettiin 1620-1630-luvuilla, jolloin uudistettiin ikkuna- ja oviaukot ja samalla kirkko sai tiiliverhoilun.

Seuraavaksi kävelimme kuuluisan Viipurin maamerkin, kellotornin, juuresta 1600-luvun katulinjaa Pyhän Hyacintuksen entisen kirkon vierestä kohti fransiskaanikonventin paikkaa todetaksemme että sekin on piilossa kadun alla. Viereisellä tontilla sijaitsee keskiajalta peräisin oleva rakennus joka on voimakkaasti restauroitu, johon saimme konservaattori johdolla tutustua. Oli kiinnostavaa panna merkille voimakas historisoiva tarve vielä neuvostoaikana korjata moni rakennus

kovin ottein "keskiaikaisemmaksi kuin itse keskiaika".

Aleksanteri Saksan loistavan kierroksen päätteeksi oli ilo käydä viereisen tallirakennuksen lämpimässä kahvilassa lumen tupruttaessa ulkopuolella. Iltaohjelma oli vapaa, joten joukkomme hajaantui eri kohteisiin. Pieni ryhmä halusi kuitenkin tutustua komeaan Alvar Aallon kirjastoon, jota tällä hetkellä korjataan suomalaisrahoituksen turvin. Saimme myös nauttia höyryävää borstj-keittoa Druszbassa, käydä kauppahallissa tai tutustua kaupungin kahviloihin.

LINNA KESKELLÄ KAUPUNKIA

Vihdoin sää suosi meitä ja varhain aurinkoisena lauantai-aamuna osa retkeläisistä päätti koettaa onneaan ja lähteä legendaariselle Viipurin torille. Jo hyvän matkaa ennen toria joukkomme oli piiritetty ja ostettavaksi tarjottiin niin "aitoa" Himin kuin Crashinkin musiikkia. Ei tullut kauppoja. Kauppahalli oli elämys. Jos ei muuta tarttunut mukaan, niin ainakin hyviä ja isoja karamelleja oli kaikilla kasseissa. Torilta löytyi aivan ihania pellavaisia liinoja, vaikka "mitään en aio ostaa", totesi eräskin ryhmästämme.

Aurinkoinen lauantai omistettiin kokonaisuudessaan saareltaan nousevan linnan tarkasteluun. Saksa kertoi tutkimuksista Pyhän Olavin tornin, erän Viipurin symbolin, juurella. Sisäpihalla ihailtiin modernia kiveystä, mutta todettiin ettei täällä kertaakaan olla kaivettu tieteellisin menetelmin. Tähän mennessä laajin monografia linnasta on Alfred Hackmanin käsialaa – tutkija jonka suvun yrityksen pääkonttorin rakennus vielä tänä päivänä on nähtävissä linnaa vastapäätä kaupungin puolella salmea. Keskiaikaisen pyöreän perustuksen vierestä (vastine löytyy Tanskasta) dosentti Terttu Lempiäinen löysi kuin löysikin tutun kulttuurisidonnaisen kasvin, hullukaalin.

Lounasajan lähestyessä jätimme haikeat jäähyväiset ystävällemme Saksalle ja suuntasimme takaisin kohti rajaa: kaupunkia olisi voinut tarkastella kauemminkin. Väsynyt mutta onnellinen joukkomme näytti kuitenkin hyvin tyytyväiseltä antoisaan kevätretkeen, joka sujui täysin ongelmitta ja rennossa tunnelmassa.

Eva Ahl
eva.ahl@helsinki.fi

Mia Lempiäinen
mialem@utu.fi

DEN TREDJE DIMENSIONEN

Knut Drake

Gunhild Eriksdotter: Bakom fasaderna. Byggnadsarkeologiska sätt att fånga tid, rum och bruk. Lund Studies in Medieval Archaeology 36. Stockholm 2005.

HäriNordenbetraktasbyggnadsarkeologin mera som en metod för konstvetenskap och medeltidsarkeologi än som en självständig vetenskap. Därför har man i högre grad satsat på utvecklingen av ämnets metoder än på en teoribildning. En ändring är dock på väg. Därom vittnar de diskussioner som har förts i META och i någon mån även i SKAS. En aktiv deltagare i debatten har varit Gunhild Eriksdotter som i april detta år disputerade i Lund med den utpräglat byggnadsarkeologiska avhandlingen Bakom fasaderna. Rubriken framhäver att boken inte enbart presenterar ett monument utan att den innehåller ett teoretiskt resonemang om hur man i

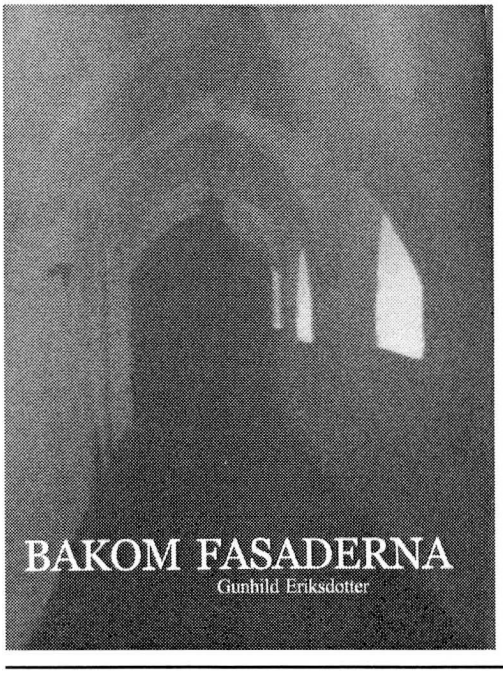

samband med byggnadsarkeologisk forskning kan fördjupa det vetenskapliga greppet.

Som en äkta nydanare kritiserar Gunhild sina föregångare för deras ensidighet, eller rättare sagt tvådimensionalitet. Hon menar att byggnadsarkeologerna hittills huvudsakligen har arbetat med tvådimensionella uppmätningar av sina forskningsobjekt, planer, sektioner och elevationer, vilket har resulterat i ett ytligt tänkande. Man har studerat byggnadernas utformning under olika tider utan att beakta det väsentliga, husens inre gestaltning och bruk. Därför bör forskningen i fortsättningen organiseras som en trestegsprocess bestående av tidsanalys, rumsanalys och bruksanalys. Tidsanalysen utgår från traditionella forskningsmetoder. Man skriver byggnadens biografi, börjande med konceptionen då byggherren gör upp ett program och arkitekten författar sina ritningar. Därefter följer byggnadsarbetet, husets användning och nedslitning, reparationer och förändringar. Då arkivmaterialet i fråga

om äldre hus är knapphändigt eller rentav obefintligt måste historien skrivas med hjälp av byggnadsarkeologisk forskning, utgrävningar, murundersökningar, uppmätning och fotografering. I samband med grävningarna använder man sig självfallet av Edvard Harris stratigrafiska system och samma regel gäller även för murundersökningarna. Med hjälp av en matris placerar man de händelser som avtecknar sig i väggarna i en logisk tidsföljd och bygger därmed upp en relativ kronologi.

Tidsanalysen ger den yttre ramen för en byggnads historia. För att nå fram till en förståelse av "tomrummet" innanför murarna, volymen, de olika rumsbildningarna och ombyggnaderna räcker det inte med tvådimensionella ritningar utan här måste man taga ny teknik till hjälp. Med geodetisk metod kan man snabbt och billigt åstadkomma exakta uppmätningar av rum och genom att använda lämpliga dataprogram kan man foga samman gamla och nya ritningar till tredimensionella modeller av exteriörer och interiörer som sedan kan vändas, vridas och ändras allt efter behov. Med hjälp av dessa modeller kan rumsanalysen genomföras.

Datatekniken ger oss också möjlighet att iscensätta olika modeller för bruksanalysen. Med historisk metod kan vi taga reda på hur husen har fungerat under olika tider och på empatisk väg kan vi komma underfund med huru människorna har upplevt sin omgivning i det förgångna.

Gunhild Eriksdotter har testat sin trestegsteori i Dalby kloster som ligger cirka tio kilometer sydost om Lund. Klosterkyrkan från 1060-talet räknas som den äldsta bevarade stenbyggnaden på den skandinaviska halvön. Mot kyrkans nordfasad fogades på 1200-talet tre byggnadslängor kring en kvadratisk gård som kloster för en gemenskap av augustinerkorherrar. Kapitelsalen och dormitoriet låg i den östra längan, refektoriet och köket i den norra, medan den västra längans ursprungliga funktion är okänd. Klostret drabbades 1388 av en förödande eldsvåda varvid längorna i öster och norr nästan helt förstördes och lämnades åt sitt öde. Kyrkan och västra längan kunde däremot efter en grundlig ombyggnad på nytt tagas i bruk av korherrarna.

Dalby kloster har länge intresserat byggnadsforskarna och arkeologiska grävningar har genomförts där i olika sammanhang. Gunhild kom med i bilden då den västra klosterlängan, som numera tjänar som boningshus i Dalby kungsgård, renoverades på 1990-talet. Med hjälp av en tidsanalys visar hon i sin bok att längan skadades svårt 1388, men bottenvåningens murar och en del av den välvda korsgången fanns kvar efter branden och kunde utnyttjas vid återuppbyggnaden. Rumsanalysen klargör att längan ursprungligen var fristående. Den var inte sammanbyggd med norra klosterlängan och i söder fanns ett halvannan meter brett tomrum mellan längan och kyrkan. Denna öppning spelar sedan en stor roll för bruksanalysen. Med användning av empatisk metod kommer Gunhild fram till att denna öppning i klausuren var avsiktlig och markerade institutionens beroende av den världsliga makten. När kungen kom ridande till klostret från nordväst ledde vägen fram mot tomrummet som bröt den arkitektoniska helheten och gav honom kontroll över domherrarnas gebit.

Gunhilds avhandling är ett utmärkt lärdomsprov och kan tjäna som metodlärobok för blivande byggnadsarkeologer. Hennes trestegsmodell för byggnadsanalys är åter ett intressant bidrag till den teoribyggnad som behövs för att utveckla

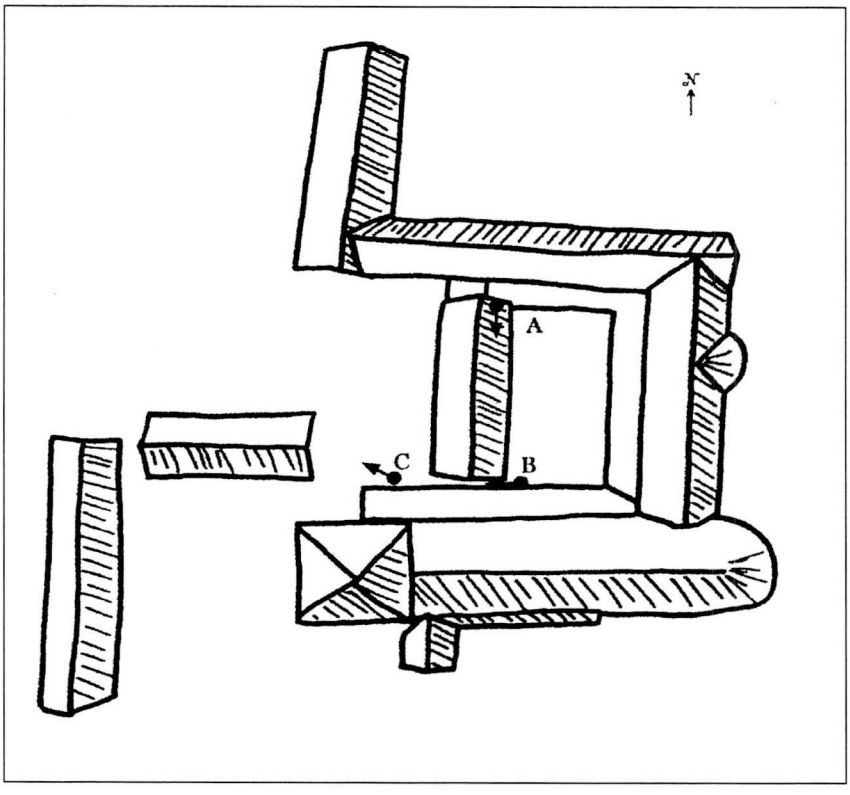

Bild 1. Planskiss över Dalby kloster vid tiden före ödeläggelen, där de visuella positioner som korherren har ställts inför är markerade: A) den västra längans korsgång, B) den öppna passagen mellan kyrkan och den västra klosterlängan, C) magasinets östra gavel.

byggnadsarkeologin till en självständig vetenskap.

En gammal tvådimensionell forskare har dock svårt att följa Gunhilds trestegsraket ända till målet. Vid sin empatiska analys av öppningen mellan västra längan och klosterkyrkan utgår hon a priori från att de tre klosterlängorna har utgjort en sluten helhet som av klausuren skyddades mot intrång. Därvid glömmer hon att augustinerna inte lydde under samma stränga regler som till exempel cistercienserna. Korherrarna var inte kontemplativa munkar utan präster med uppdrag i själavården. En del av klostret var säkerligen avskild för deras personliga bruk men vi vet inte var gränsen gick. Luckan norr om västra längan och tomrummet i söder kan tolkas som tecken på att klausuren inskränkte sig till de två egentliga klosterflyglarna och att västra längan och gården stod öppna för gäster. Utan konkreta bevis är en sådan fri tolkning helt hypotetisk, men den kan tjäna som underlag för kommande diskussioner. Det samma gäller nog också för Gunhilds empatiska hypotes.

Fil. dr. Knut Drake
Rätiälägatan 20 C 21
20810 Åbo
knut.drake@abo.fi

ARVOKAS MATERIAALISEN KULTTUURIN KEHITYKSEN ANALYYSI

Georg Haggrén

Christina Rosén: Stadsbor och bönder. Materiell kultur och social status i Halland från medeltid til 1700-tal. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 53 – Lund Studies in Medieval Archaeology 35. Halmstad 2004. 302 s.

Keväällä 2004 väitellyt Christina Rosén jatkaa Lundin yliopiston historiallisen arkeologian vankkaa perinnettä. Väitöskirjassaan Rosén vertailee kaupunkien asukkaitten ja maaseudun talonpoikien materiaalista kulttuuria 1100-luvulta aina 1700-luvun lopulle asti. Tarkastelualueena on Skoonen ja Länsigöötanmaan väliin jäävä vanha tanskalaismaakunta Halland eli Hallanti, jossa urbanisoituminen oli hidasta ja kaupungit, joista merkittävin oli Halmstad, pitkään pieniä. Hallannille olivat ominaisia kaupunkien siirrot paikasta toiseen sekä kaksoiskaupungit kuten Varberg ja Nya Varberg, Falkenberg ja Nya Falkenberg.

Christina Rosén aloittaa teoksensa laajalla teoriaosalla, jossa hän sijoittaa oman tutkimuksensa osaksi kansainvälistä traditiota ja mm. feodalismia käsittelevää tutkimusta. Rosén korostaa esineiden ja rakennusten merkitystä sosiaalisen identiteetin kuvastajina. Keskiajalla Hallannin kaupungit olivat hyvin pieniä. Kulttuurinen ero maaseutuun oli kuitenkin selvä jo tuolloin, mutta uuden ajan alussa se alkoi kasvaa yhä suuremmaksi. Urbaanin yhteisön asukkaat halusivat korostaa maalaisväestöstä poikkeavaa sosiaalista identiteettiään.

Hallanti on Ruotsin maakuntien joukossa huonosti tunnettu. Blekingen tavoin se jää vauraan Skoonen, laajan Smoolannin ja historiastaan rikkaiden Itä- ja Länsi-Göötanmaan varjoon. Tästä johtuen Rosén käyttää melko paljon tilaa hallantilaisen ympäristön ja alueen historiallisen kehityksen kuvaamiseen.

Kirjan suurin anti on kahdessa pääluvussa, jotka kattavat lähes puolet teoksesta. Niissä Rosén vertaa vuosisata vuosisadalta Hallannin maaseudun ja kaupunkien materiaalisen kulttuurin kehitystä keskittyen erityisesti rakennuksista kertyneisiin havaintoihin ja rakennusten ryhmittelyyn sekä arkeologiseen keramiikka-aineistoon. Kutakin ajanjaksoa koskevia tuloksia verrataan ympäröivistä maakunnista, erityisesti "tanskalaisesta" Skoonesta, "norjalaisesta" Bohuslänistä ja "ruotsalaiselta" Länsigöötanmaalta kertyneisiin havaintoihin. Kirjassa onkin varsin kattava läpileikkaus Etelä-Ruotsin tämän hetkisestä tutkimustilanteesta, mikä tekee teoksesta ajankohtaisen ja arvokkaan käsikirjan. Erityisesti tämä koskee rakennuskulttuurin ja keramiikan tutkimusta. Rosénin kirjan suuri ansio on pitkä käsittelyjakso, 1100-luvulta aina 1700-luvun lopulle. Rautakauden yhteiskunta saadaan näin nivottua keskiaikaiseen. Myöhäisimmän vuosisadan osalta Rosén joutuu valittamaan arkeologisen aineiston vähäisyyttä. Nuorimmat kerrokset on usein kaivettu koneellisesti pois ja löydöt jääneet tallettamatta. Kirjalliset 1700-luvun lähteet eivät yksin riitä vastaamaan modernin tutkimuksen herättämiin kysymyksiin. Erityisen ongelmalli-

nen on tilanne Halmstadin kohdalla, sillä kaupungin vuotta 1804 vanhempi perunkirja-aineisto on tuhoutunut tulipalossa.

Keskiajan osalta hallantilainen löytöaineisto on varsin niukkaa. Maaseudun parhaiten tutkitut ja tunnetut rakennukset ovat jo 1100-luvulta. Myöhäiskeskiaikaa koskevat havainnot ovat vähäisiä johtuen osittain tutkimusten painottumisesta, osittain 1300-1400-luvun kohteiden tunnistamiseen liittyvistä ongelmista. Aineiston niukkuudesta huolimatta – tai ehkä juuri siitä johtuen – Rosén saa sijoitettua hallantilaisen kehityksen osaksi ruotsalaista ja tanskalaista kokonaisuutta.

Arkeologisen aineiston ohella Rosén käyttää kiitettävästi historiallisia karttoja sekä 1600-luvun kuluessa kasvavaa perunkirja-aineistoa. Viime mainittujen osalta tulokset vahvistavat monien muiden tutkijoiden havaintoja, joiden mukaan arkeologiset löydöt ja perunkirjat tarjoavat hyvin erilaisen kuvan menneisyyden ihmisten käyttämästä esineistöstä. Erityisesti tämä pätee arkeologisissa löydöissä runsaasti esiintyvään keramiikkaan, jota vain harvoin kirjattiin perunkirjoihin tai muihin luetteloihin, ja arvometalleista valmistettuihin astioihin, jotka kirjattiin huolellisesti ylös, mutta ei hukattu arkeologien löydettäväksi.

Hallantilaisen aineiston yksityiskohdista voidaan ottaa esille eräs Ny Varbergin kaivo, jonka runsas ja monipuolinen löytöaineisto on jo aiemmin herättänyt tutkijoiden huomiota. Kaivossa oli palasia mm. noin 150 keramiikka-astiasta ja kymmenestä passglasista. Monet esineistä olivat kokonaisia. Rosén arvelee, että keramiikka oli 1600-luvun alussa niin hinnaltaan niin huokeata, ettei sitä vaivauduttu kuljettamaan mukana muuttokuormassa sen jälkeen, kun kaupunki siirrettiin ruotsalaisten hävitysretken jälkeen vuonna 1612 uuteen paikkaan. Selitys tuntuu oudolta eikä se ainakaan päde noin 30 kg painavaan lyijyharkkoon, tuskin keramiikkaan ja lasiinkaan. Pikemminkin tavarat on piilotettu vihollisilta tai kaupungin tuhonneet ruotsalaiset ovat kiireissään pudottaneet ne kaivoon. Viime mainittujen jäljiltä on melkoisella varmuudella ainakin ylimpänä kaivosta löytynyt varsanruhon puolikas, sillä samaisessa sodassa molempien osapuolien tiedetään systemaattisesti myrkyttäneen kaivoja upottamalla niihin eläinten raatoja.

Vaikka Hallanti on vanha tanskalaismaakunta, sieltä saadut tutkimustulokset korreloivat hämmästyttävän hyvin Länsi- ja Etelä-Suomen kehityksen kanssa. Monelta osin tulokset muistuttavat enemmän Suomesta ja Keski-Ruotsista kertyneitä havaintoja kuin vauraasta Skoonesta saatuja tuloksia. Keskiaikaisilta maaseutukohteilta kertyneen löytöaineiston vähäisyys on yhteistä kaikille näille alueille. Hallannista läpi Ruotsin aina Etelä-Suomeen asti ulottuvalla vyöhykkeellä on sydänkeskiajalta 1700-luvulle kaupungeissa ollut ympäröivään maaseutuun verrattuna käytössä huomattavasti enemmän keramiikkaa ja muuta arkeologisesti verifioitavaa esineistöä. Maaseudun ja kaupunkien välisessä materiaalisessa kulttuurissa oli ja pysyi suuri ero. Urbaanin ja agraarisen identiteetin ja elämäntapojen ero näkyy arkeologisessa aineistossa, säilyneissä rakennuksissa ja kirjallisissa lähteissä kuten perunkirjoissa. Harvat poikkeukset näyttävät keskittyvän rannikon kalastajakyliin ja sesonkimaisiin asuinpaikkoihin, joissa – hieman kärjistäen todeten – kävi urbaanin kulutuskulttuurin omaksunutta väkeä jo keskiajalla.

Georg Haggrén
Kulttuurien tutkimuksen laitos,
Arkeologia
PL 59, 00014 Helsingin Yliopisto
georg.haggren@jippii.fi

KIRKKOARKEOLOGINEN SEMINAARI

Torstaina 8.12.2005 klo 9.30-15.30

Vapriikissa Tampereella

Seminaarissa käsitellään kirkkoarkeologian menneisyyttä, nykyisyyttä ja tulevaisuutta.

Järjestäjinä

Suomen keskiajan arkeologian seura SKAS
Tampereen museot/Pirkanmaan maakuntamuseo

Lisätietoja mm. tarkempi ohjelma
http://org.utu.fi/muut/skas
http://www.tampere.fi/vapriikki/maakuntamuseo

Osallistujia pyydetään ilmoittautumaan 25.11.2003 mennessä Mia Lempiäiselle sähköpostilla osoitteeseen mia.lempiainen@utu.fi **tai puhelimitse numeroon 0400-539279.**

SKAS 15 vuotta

Katsaus historiallisen ajan arkeologian menneisyyteen ja tulevaisuuteen

Suomen keskiajan arkeologian seura-
Sällskapet för medeltidsarkelogi i Finland ry

Seminaari Hämeen linnassa perjantaina 18.11.2005

09.00 Ilmoittautuminen
10.00 Seminaarin avaus
10.15 Knut Drake: SKASin esi- ja syntyhistoria
10.40 Markus Hiekkanen: Historiallisen arkeologian kehityskulkuja ennen SKASin perustamista ja sen jälkeen
11.05 Kari Uotila: Historiallisen arkeologian ja seuran tulevaisuus?

11.30 Seuran syyskokous
Lounas

12.45 Jussi-Pekka Taavitsainen: Historiallisen arkeologian aseman vakiintuminen alan sisältä nähtynä.
13.10 Mika Lavento: Miten historiallisen arkeologian asema on muuttunut 15 vuoden aikana? Näkökulma yleisen arkeologian puolelta.
13.35 Anna-Maria Vilkuna: Historiallisen arkeologian aseman kehittyminen historiantutkijan perspektiivistä

14.00 Kahvi

14.40 Terttu Lempiäinen: Arkeologian ja luonnontieteiden yhdistäminen käytännössä eli makrofossiilitutkimuksen viimeiset vuosikymmenet
15.05 Ulrika Rosendahl: Historiallisen arkeologian tutkimus Ruotsissa - tuoreita tuulia Lundista

15.30 Loppukeskustelu
16.00 Seminaari päättyy

Seminaari on avoin kaikille kiinnostuneille. Seminaarin hinta on 20 euroa, opiskelijoille 15 euroa. Hintaan sisältyy lounas ja kahvi. Maksu suoritetaan seminaaripäivänä Hämeen linnassa. Osallistujia pyydetään ilmoittautumaan 7.11.2003 mennessä Mia Lempiäiselle sähköpostilla osoitteeseen mia.lempiainen@utu.fi tai puhelimitse numeroon 0400-539279. Erityisruokavaliosta pyydetään kertomaan seminaariin ilmoittautumisen yhteydessä. Turusta lähteville on mahdollisuus edulliseen yhteiskuljetukseen. Meno-paluuhinta riippuu osallistujien lukumäärästä. Yhteiskuljetukseen ilmoittaudutaan kuten seminaariin.

FISHERY, TRADE, PIRACY – BALTIC AND NORTH SEA IN THE MIDDLE AGES AND LATER (1000-1700)

Kansainvälinen konferenssi Tammisaaressa 11.–13.5.2006

Teemat:

1. History of the environment and human activities in the maritime landscape
2. Human activities and connections over sea
3. Material culture in the coastal regions

1. Merellisen maiseman ympäristö- ja elinkeinohistoriaa
2. Rannikon elinkeinot ja ihmisten yhteydet meren yli
3. Rannikkoseutujen materiaalinen kulttuuri

Aihepiiriin liittyvät esitelmät ja posterit ovat tervetulleita.

Konferenssissa kootaan keskiaikaisten ja uuden ajan alun Itämeren ja Pohjanmeren alueen merellisiä yhteisöjä koskevia tutkimuksia. Erityisesti korostetaan eri tieteiden lähestymistapoja ja monitieteistä tutkimusta. Keskeisellä sijalla on merellisten yhteisöjen ja elinkeinojen arkeologinen tutkimus.

Call for papers:
Englanninkieliset abstraktit (max. 250 sanaa) pyydetään lähettämään sähköpostitse osoitteeseen fishery-info@helsinki.fi 15.12. 2005 mennessä.
Esitelmät ovat 20 minuutin pituisia.
Konferenssikieli on englanti.

Järjestäjät:
Tammisaaren museo (Länsi-Uudenmaan maakuntamuseo)
Arkeologia/Kulttuurien tutkimuksen laitos/ Helsingin yliopisto

Yhteistyössä:
Free University of Brussels, Department of Art History and Archaeology
Museovirasto, Meriarkeologian yksikkö
Suomen keskiajanarkeologian seura SKAS (http://org.utu.fi/muut/skas)
Walraversijde/VIOE - Het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed

Lisätietoa:
http://www.helsinki.fi/arkeologia/fishery
fishery-info@helsinki.fi

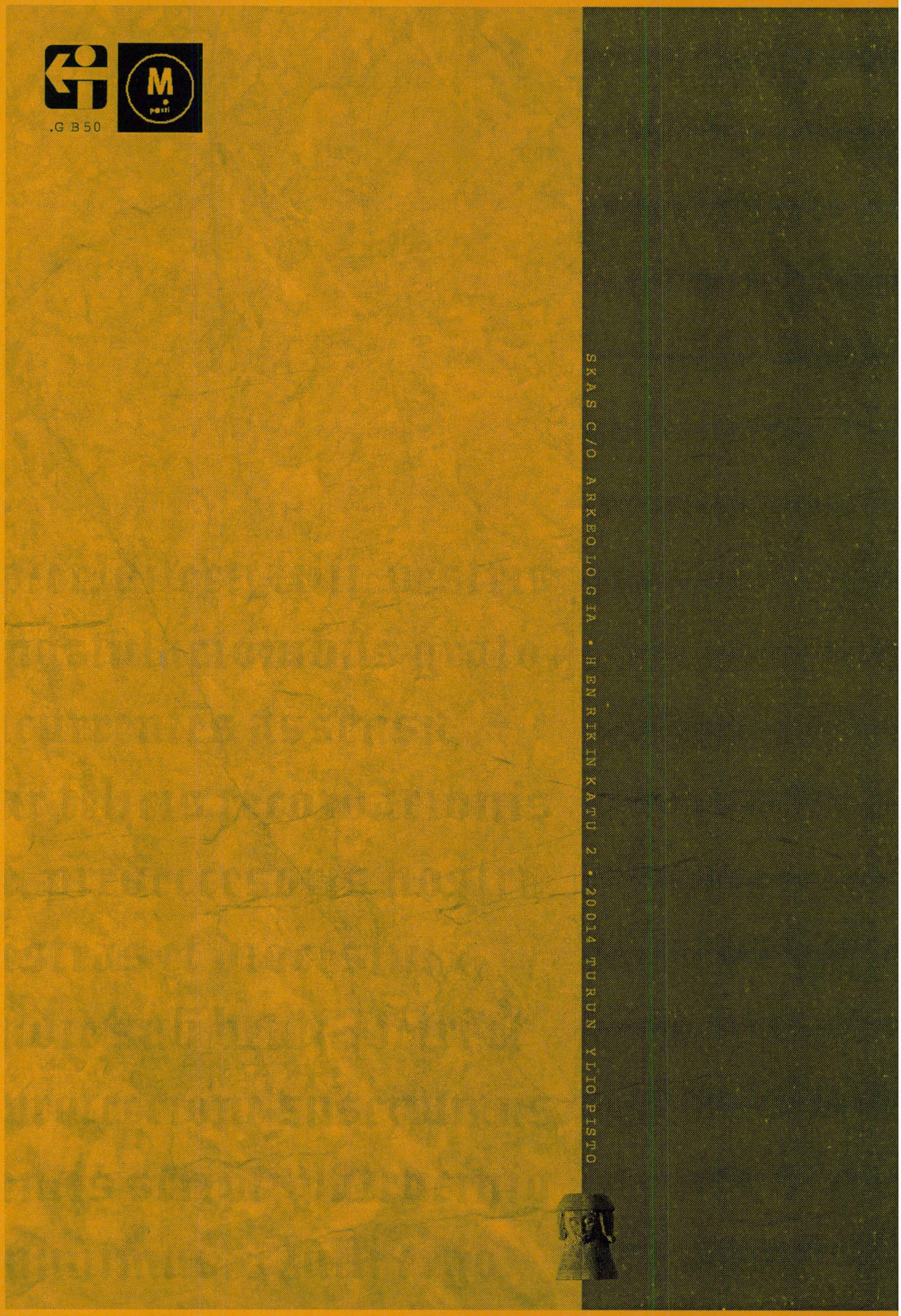

SKAS C/O ARKEOLOGIA • HENRIK INKATU 2 • 20014 TURUN YLIOPISTO